

Tadeusz Pawluk

Z zagadnień kanonistyki polskiej

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 19/3-4, 153-230

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. TADEUSZ PAWLUK

Z ZAGADNIEŃ KANONISTYKI POLSKIEJ

Treść: Wstęp. — I. Najstarsze pomniki literatury kanonistycznej w Polsce. — II. Czynniki rozszerzania się znajomości prawa kanonicznego w dawnej Polsce. — III. Kanonistyczne ośrodki naukowe w Polsce. — IV. Działalność naukowa dawniejszych kanonistów polskich. — V. Zainteresowania przeszłością polskiego prawa kościelnego. — VI. Działalność naukowa kanonistów polskich po wejściu w życie Kodeksu Prawa Kanonicznego. — Zakończenie. — *Résumé*.

Wstęp

Studiowanie historii prawa kanonicznego w Polsce i kanonistyki polskiej daje wielorakie korzyści. Przede wszystkim pozwala lepiej poznać wewnętrzny rozwój Kościoła polskiego jako instytucji uświęcającej i zbawiającej. Znajomość rozwoju partykularnego prawa kanonicznego daje możność podejścia historycznego w badaniach kanonistycznych, dzięki czemu na prawo obowiązujące w Kościele lokalnym rzucamy dodatkowy snop światła. Ale prawo kanoniczne to nie tylko środek, którym posługuje się Kościół realizując właściwy sobie cel. Prawu kanonicznemu przypadło w przeszłości odegrać poważną rolę w dziele integracji narodowej. Wiele instytucji tego prawa posiadało walor prawa międzynarodowego i państwowego. W średniowiecznym państwie obficie czerpano z zasobów kulturalnych i publicznoprawnych doświadczeń Kościoła. Nic więc dziwnego, że prawo kanoniczne jest przedmiotem zainteresowań nie tylko na wydziałach prawa kanonicznego, ale i historyków państwa i prawa.

Znajomość historii prawa kanonicznego zależy od poznania nie tylko źródeł, ale i rozwoju nauki kanonistycznej. Dzięki nauce prawo kanoniczne mogło w przeszłości odegrać swoją rolę. *Scire leges* — jak pouczał Celsus, wybitny jurysta rzymski — *non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem*. Nie wystarczyło wydawanie ustaw kościelnych. Trzeba było też ukazać ich znaczenie i moc obowiązującą. Czynili to kanoniści. Osiągnięcia ich na polu naukowym są trwałym wkładem w dzieło budowania i zabezpieczenia porządku społecznego oraz w rozwój nauki i kultury narodowej. Wkład ten wnieśli także kanoniści polscy.

Nie mamy dotąd pełnego obrazu rozwoju kanonistyki polskiej. Wiele zagadnień z tej dziedziny zostało opracowanych, ale równie wiele czeka na rozwiązanie. Szczególnie daje się odczuć brak pełniejszej syntezy rozwoju prawodawstwa kościelnego w Polsce i kanonistyki polskiej. Piękny początek zrobili J. Bara i W. Zmarz, wydając dwutomową *Polską bibliografię prawa kanonicznego od wynalezienia druku do 1940 roku* (Lublin 1947—1960). Bibliografia ta jest kontynuowana przez J. Bara i R. Sobańskiego. Jest ona punktem wyjścia poznania publikowanych źródeł prawa kościelnego w Polsce oraz naukowej działalności kanonistów polskich. Do poznania rozwoju kanonistyki polskiej walnie przyczynili się w ostatnich czasach m. in. W. Abraham, A. Vetulani, J. Sawicki, T. Silnicki, E. Jarra, M. Patkaniowski, W. M. Bartel, A. Petrani, W. Wójcik. Istnieje cały szereg prac przyczynkowych z zakresu historii kanonistyki polskiej. Jednakże możliwości badawcze w tym zakresie nadal są wielkie.

Praca niniejsza nie pretenduje do roli przewodnika zapoznającego z polskim prawodawstwem kościelnym i polską literaturą kanonistyczną. Została ona pomyślana przede wszystkim jako próba częściowego zarysu podstawowych zagadnień z zakresu historii kanonistyki polskiej. Będzie to obraz kanonistyki polskiej z pewnością niedoskonały. Należy jednak sądzić, że prace także tego typu są wskazane, aby można było w końcu dojść do syntez pełniejszych i doskonalszych.

I. Najstarsze pomniki literatury kanonistycznej w Polsce

Polska bardzo wczesnie, bo z chwilą przyjęcia chrześcijaństwa przez Mieszka I, znalazła się w zasięgu oddziaływania prawa kanonicznego. Duchowni, którzy mieli swój udział w budowaniu i organizowaniu młodego państwa polskiego, uwzględniali ducha prawa kanonicznego i jego instytucje. Dzięki duchownym do środowiska polskiego zaczęły przenikać nie tylko prawdy wiary chrześcijańskiej, ale i wypracowane na Zachodzie pojęcia sprawiedliwości, prawa, władzy państwowej i kościelnej, praw i obowiązków chrześcijańskich i obywatelskich; dzięki nim zaczęły tworzyć się lokalne tradycje i zwyczaje o charakterze chrześcijańskim.

Prawo kanoniczne, powoli zastępując plemienne prawo zwyczajowe, niezgodne z zasadami chrześcijańskimi, dostarczało chrześcijanom polskim norm postępowania nie tylko w życiu publicznym, ale i codziennym. Nawet sam Bolesław Chrobry posługiwał się księgami przepisów kościelnych, szukając w nich zasad życia chrześcijańskiego i sposobu naprawiania popełnionych błędów. Wiemy o tym z racji biskupa niemieckiego Thietmara (975—1018),

znajdującej się w jego *Kronice*.¹ W związku z tą relacją istnieją domysły, że w XI wieku znany był w Polsce *Dekret* Burcharda z Wormacji, zbiór powszechnego prawa kanonicznego powstały przed rokiem 1025, dobrze znany w wielu krajach zachodnich przed ukazaniem się *Dekretu* Gracjana.²

Wielce wymownym jest fakt, że już na początku XII wieku, prawdopodobnie dzięki pośrednictwu legata papieskiego Galona z Bauvais, późniejszego biskupa Paryża, znany był w Polsce zbiór prawa kanonicznego zwany *Collectio trium partium* (*Tripartita*), przypisywany Iwonowi, biskupowi z Chartres. Rękopisy tego zbioru zachowały się w bibliotekach kapitulnych w Krakowie i w Gnieźnie, w dwóch najważniejszych ośrodkach działalności kościelnej w Polsce średniowiecznej. W najstarszym spisie księgozbioru kapituły krakowskiej, sporządzonym w 1110 r. z okazji obejmowania rządów przez biskupa Maura, zostało wymienionych kilka pozycji prawnych, a mianowicie *Capitulare*, której to nazwy bibliotekarz kapitulny użył na określenie rękopisu wspomnianej *Collectio trium partium*,³ oraz nie zidentyfikowane bliżej *Leges Longobardorum* i *Leges longobardicae*. Należy przypuszczać, że legaci papiescy, którzy kontaktowali się z episkopatem polskim począwszy od XI, a zwłaszcza od XII wieku, pozostawiali w Polsce zbiory prawa kanonicznego rozpowszechnione w innych krajach.

Do najstarszych rękopisów polskich o treści teologiczno-kanonistycznej należą *Excerpta ex theologia et iure canonico*, skompilowane przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba ze Żnina (+1148). Rękopis ten przed ostatnią wojną miał znajdować się w archiwum kapitulnym w Gnieźnie.⁴

Już w drugiej połowie XII wieku duchownym polskim znany był *Dekret* Gracjana. Wynika to ze sformułowań występujących w statucie łączycykim z 1180 r.⁵ Spis biblioteki biskupa krakowskiego Iwona Odrowąża (1218—1229), zachowany w archiwum kapituły

---

¹ *Kronika Thietmara*. Wyd. J. Jedlicki, Poznań 1953, s. 446—447.

² W. Abraham, *Ius canonicum particulare in Polonia tempore Decretalium Gregorii IX*. W: *Acta Congressus Iuridici Internationalis*, vol. III, Romae 1936, s. 410.

³ Zob. I. Polkowski, *Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej*, Kraków 1884, s. 4; P. David, *Un disciple d'Yves de Chartres en Pologne. Galon de Paris et le droit canonique*. W: *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques*, vol. I, Varsovie 1933, s. 99 n.; A. Vetulani, *Krakowska biblioteka katedralna w świetle swego inwentarza z r. 1110*, „*Slavia Antiqua*” 4 (1953) 163—192.

⁴ A. Klawek, *Zarys dziejów teologii katolickiej w Polsce*, Kraków 1948, s. 7.

⁵ A. Vetulani, *Studia nad tekstem i znaczeniem statutu łączycykiego z r. 1180*, Lwów 1932, s. 6 n.

krakowskiej, dowodzi, że w Krakowie na początku XIII wieku znany był komentarz do *Dekretu* Gracjana. Z pewnością był nim, przechowywany dotąd w Krakowie, rękopis summy do *Dekretu* sporządzonej przez Jana z Faenzy (Faventinus) w XII wieku.⁶

Ważnym pomnikiem średniowiecznej literatury prawniczej w Polsce jest słynny rękopis MS 89, który znalazł się w krakowskiej bibliotece kapitulnej przed rokiem 1252, jak to wynika ze sporządzonej na nim adnotacji inwetryzatora. Rękopis zawiera dwa dzieła kanonistyczne: dzieło Bernarda z Pawii, zwane *Compilatio prima*, tutaj zatytułowane *Breviarium decretalium Bernardi praepositi Papiensis*, z końca XII wieku, oraz obszerny zbiór dekretalów papieskich typu prymitywnego, powstały na terenie Italii w dwóch ostatnich dziesiątkach lat XII wieku, nazywany od miejsca przechowywania *Collectio Cracoviensis*.⁷ Ponadto w rękopisie znalazły się trzy dzieła prawnicze o charakterze romanistycznym.⁸

Począwszy od XIII wieku liczba zbiorów i opracowań prawa kanonicznego w polskich bibliotekach kapitulnych stale wzrastała. Przywozili je do kraju zazwyczaj absolwenci zagranicznych wydziałów prawa kanonicznego. Andrzej, kantor płockiej kapituły katedralnej, w 1354 r. ofiarował katedrze osiem rękopisów prawniczych, w tym siedem dotyczących prawa kanonicznego.⁹ Wiemy, że na polecenie oficjała wrocławskiego w 1328 r. został skopiowany rękopis *Klementyn*.¹⁰ Zapotrzebowanie społeczeństwa średniowiecznego na księgi prawnicze było duże. Jeszcze dziś, mimo wielu zawieruch wojennych, w bibliotekach polskich można doliczyć się 50 inkunabułów *Dekretu* Gracjana. Księgi prawnicze zajmowały w księgozbiorach średniowiecznych na ogół drugie miejsce, po księgach liturgicznych.¹¹

II. Czynniki rozszerzania się znajomości prawa kanonicznego w dawnej Polsce

Znajomość prawa kanonicznego była potrzebna nie tylko duchownym, którzy kierowali młodym Kościołem polskim. Znajomość

⁶ Tenże, *Sredniowieczny Kościół polski w zasięgu łacińskiej kultury prawniczej*. W: *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, cz. I, Lublin 1969, s. 405.

⁷ Tenże, *Collectio Cracoviensis. Z badań nad redakcją średniowiecznych zbiorów przepisów prawnych*, „*Studia Źródłoznawcze*” 8 (1963) 49—82.

⁸ Tenże, *Pomniki średniowiecznej literatury prawniczej w MS. 89 krakowskiej kapituły katedralnej*. Wrocław 1950.

⁹ Tenże, *Sredniowieczne rękopisy płockiej biblioteki katedralnej*, „*Roczniki Biblioteczne*” 7 (1963) 313 nn.

¹⁰ Zob. W. Urban, *Rękopisy prawnicze biblioteki kapitulnej we Wrocławiu*, „*Prawo Kanoniczne*” 8 (1965) nr 1, s. 109—132.

¹¹ Zob. A. Vetulani, *W sprawie skatalogowania pomników po-*

tego prawa była potrzebna także przy normowaniu stosunków wewnętrznych w nowym państwie chrześcijańskim oraz dla utrzymania stosunków międzynarodowych. Polska bowiem przez chrzest stała się członkiem międzynarodowej społeczności chrześcijańskiej. Z tych względów w otoczeniu panujących musieli być biegli w prawie kanonicznym, dzięki którym następował ogólny wzrost znajomości tego prawa.

Znajomość powszechnego prawa kanonicznego wzrastała w Polsce na skutek bezpośrednich kontaktów ze Stolicą Apostolską. Do Stolicy Apostolskiej zwracali się panujący w tych sprawach kościelnych, które miały aspekt polityczny, a nierzadko i w sprawach politycznych o wydźwięku religijno-kościelnym. Już Mieszko I, dążąc do rozbudowy organizacji kościelnej w swoim państwie, a jednocześnie spodziewając się korzyści politycznych, utrzymywał ze Stolicą Apostolską dość ożywione kontakty, o czym świadczy przede wszystkim akt oddania państwa polskiego pod opiekę tejże Stolicy za pontyfikatu Jana XV (985—996). Bezpośredni kontakt ze Stolicą Apostolską nawiązywał episkopat polski przy różnych okazjach. Arcybiskupi gnieźnieńscy zwracali się do papieża o zatwierdzenie uchwał synodów prowincjonalnych. Biskupi polscy brali udział w soborach powszechnych.

Jednym z ważniejszych czynników rozszerzania się znajomości prawa kanonicznego w Polsce średniowiecznej były częste wyjazdy Polaków na zagraniczne studia kanonistyczne, głównie do północnej Italii. Uniwersytety północnowłoskie, a zwłaszcza uniwersytet w Bolonii, wywarły duży wpływ na kształtowanie się polskiej kultury prawniczej. Nazwiska polskie w rejestrach uniwersytetu bolońskiego pojawiają się już od połowy XII wieku. Prawnicy polscy stanowili na nim prężne środowisko, czego wyrazem było utworzenie tam około 1257 r. kolonii polskiej (*natio Polona*) oraz aktywny udział Polaków w życiu społeczności uniwersyteckiej. Wielu Polaków przybyłych na studia obierano rektorami uniwersytetu bolońskiego. Kontakty z uniwersytetami włoskimi nie ustały po utworzeniu Uniwersytetu Krakowskiego.¹²

---

wszechnego prawa kanonicznego i literatury kanonistycznej, zachowanych w bibliotekach polskich, „Nauka Polska” 17 (1933) 226—228; tenże, *Les manuscrits du Décret de Gratien et des oeuvres des décrétistes conservés dans les bibliothèques polonaises*, „Studia Gratiana” 1 (1954) 219—287.

¹² Zob. H. Barycz, *Z dziejów polskich wędrówek naukowych za granicą*, Wrocław 1969; tenże, *Spojrzenia w przeszłość polsko-włoską*, Wrocław 1965; J. Fijałek, *Polonia apud Italos scholastica. Saeculum XV. Fasc. 1: Poloni apud Italos litteris studentes et laurea donati inde a Paulo Vladimiri usque ad Johannem Lasocki collecti et illustrati*, Cracoviae 1900; *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. I, Wrocław 1970, s. 37—40; Z. Windakiewicz, *Bolonia i Polska*, „Przegląd Polski” 22 (1888) t. 88, s. 1—72.

Znajomość powszechnego prawa kanonicznego rozszerzała się w Polsce dzięki działalności legatów papieskich. Bywali, oni częstymi gośćmi w Polsce począwszy od założenia metropolii gnieźnieńskiej. Działając w imieniu Stolicy Apostolskiej realizowali program reformy ogólnokościelnej, wprowadzali w życie przepisy powszechnego prawa kościelnego, załatwiali sprawy natury organizacyjnej w Kościele polskim, czuwali nad przestrzeganiem dyscypliny kościelnej, wykonywali władzę sądowniczą. Do uprawnień legatów papieskich należało też wydawanie statutów dla Kościoła partykularnego. Statuty legatów papieskich, oparte na powszechnym prawie kanonicznym, ogłaszane były na synodach w Polsce od końca XII do XIV wieku.¹³ Od połowy XVI wieku legaci papiescy jako nuncjusze rezydują w Polsce na sposób stały. Wprawdzie nie mają już prawa wydawania ustaw partykularnych, jednakże czuwają nad przestrzeganiem prawa powszechnego i podnoszeniem poziomu praworządności kościelnej.

Autorytet powszechnego prawa kanonicznego wzrósł w Polsce po oficjalnym przyjęciu uchwał Soboru Trydenckiego. Król Zygmunt August przyjął je, jak wiemy, z rąk nuncjusza Jana Franciszka Commendonego na sejmie w Parczewie w dniu 7 sierpnia 1564 r. Dwa dni później król w swym piśmie zapewnił papieża, że dołoży wszelkich starań, aby uchwały soborowe zachowywane były we wszystkich kościołach Królestwa i w sercach jego ludu. W listopadzie tegoż roku uchwały Soboru Trydenckiego przyjęli biskupi prowincji lwowskiej, zebrani na synodzie we Lwowie pod przewodnictwem arcybiskupa Pawła Tarły, przy współudziale wspomnianego nuncjusza. Biskupi prowincji gnieźnieńskiej przyjęli je dopiero dnia 19 maja 1577 r. na synodzie prowincjonalnym

¹³ O statutach synodów legackich w Polsce informują m. in.: W. Abraham, *Statuta legata Gentilisa wydane dla Polski na synodzie w Preszburgu 10 listopada r. 1309*, „Archiwum Komisji Prawniczej” 5 (1897) 1—36; tenże, *Studia krytyczne do dziejów średniowiecznych synodów prowincjonalnych Kościoła polskiego*, Kraków 1917 (*Studia i materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, V); P. David, iw. s. 99—113; tenże, *Gilon de Toucy, cardinal évêque de Tusculum et sa légation en Pologne*. W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. II, Kraków 1938, s. 117—138; M. Gębárovicz, *Walo, biskup Beauvais i Paryża i jego legacja w Polsce*, „Sprawozdanie Tow. Nauk. we Lwowie” 3 (1923) 68—71; T. Gromnicki, *Synody prowincjonalne oraz czynności niektórych funkcjonariuszów apostolskich w Polsce do r. 1457*, Kraków 1885; T. Silnicki, *Z dziejów Kościoła w Polsce. Studia i szkice historyczne*, Warszawa 1960, s. 295—320 (*Kardynał legat Hugo St. Cher a Polska*), 321—379 (*Kardynał legat Gwido, jego synod wrocławski w roku 1267 i statuty tego synodu*); W. Wójcik, *Kościelne ustawodawstwo partykularne w Polsce przedrozbiorowej na tle powszechnego prawodawstwa kościelnego*. W: *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, cz. I, s. 446—448; J. Zieliński, *Legacja Piotra z Kapui do Czech i Polski w r. 1197*, „Collectanea Theologica” 28 (1957) 576—597.

w Piotrkowie, odbyłym pod przewodnictwem nuncjusza papieskiego Wincentego Laureo i prymasa Jakuba Uchańskiego, wysyłając jednocześnie do papieża prośbę o czasową dyspensę od prawa zakazującego kumulację beneficjów i od obowiązku rezydencji.¹⁴ Należy jednak zauważyć, że niektórzy biskupi polscy wprowadzali reformy trydenckie w swoich diecezjach nie czekając na synod prowincjonalny. Diecezja warmińska, należąca wówczas do metropolii ryskiej, przyjęła dekrety trydenckie w 1565 r. na synodzie diecezjalnym w Lidzbarku Warmińskim, zwołanym przez kardynała Stanisława Hozjusza.

Ważnym czynnikiem rozpowszechniania się znajomości prawa kanonicznego w Kościele polskim były synody prowincjonalne. Prawie przez cztery wieki — począwszy od 1000 r. — Kościół w Polsce pod względem organizacyjnym stanowił jedną prowincję gnieźnieńską, na czele której stał arcybiskup gnieźnieński. W 1375 r. powstała metropolia w Haliczu, przeniesiona niabawem do Lwowa, w której skład weszły biskupstwa łacińskie istniejące na Rusi. Od tego czasu synody prowincji gnieźnieńskiej faktycznie miały charakter ogólnopolski, gdyż biskupi metropolii lwowskiej także brali w nich udział. Należy wspomnieć, że na północne tereny państwa polskiego sięgała jurysdykcja kościelna metropolity ryskiego. Metropolia w Rydze, istniejąca na mocy bulli Aleksandra IV z dnia 31 marca 1255 r., obejmowała m. in. diecezje pruskie: chełmińską, pomezzańską, warmińską i sambijską, erygowane bullą Innocentego IV z dnia 29 lipca 1243 r. Metropolici ryscy nie odegrali jednak większej roli w dziejach Kościoła polskiego. Metropolia w Rydze faktycznie przestała istnieć w 1566 r., kiedy to po śmierci arcybiskupa ryskiego Wilhelma Brandenburskiego nastąpiła sekularyzacja opanowanego przez protestantyzm arcybiskupstwa.¹⁵

Synody prowincjonalne w Polsce odbywały się na ogół dość rzadko, mimo iż Sobór Laterański IV nakazywał odbywanie ich co roku.¹⁶ Pewne ich ożywienie nastąpiło na początku wieku XIII, ale rychło musiały ustąpić miejsca często zwoływanym w tym cza-

---

¹⁴ *Acta et constitutiones synodi provincialis Gnesnensis Provinciae anno Domini 1577 die 19 mensis Maii habitae et celebratae*, Cracoviae 1578; zob. P. Aleksandrowicz, *Przyjęcie przez króla i senat uchwał Soboru Trydenckiego w Parczewie w 1564 r.*, „Prawo Kan.” 9 (1966) nr 3—4, s. 363—381; U. Heyzmann, *Zur Publikation der Trienter Beschlüsse in Polen*, Mainz 1869.

¹⁵ Zob. *Historia Kościoła w Polsce*, praca zbiorowa pod red. B. Kumora i Z. Obertyńskiego, t. I, cz. 1, Poznań—Warszawa 1974, s. 394—398; *Kościół w Polsce*, praca zbiorowa pod red. J. Kłoczowskiego, t. I: Średniowiecze, Kraków 1966, s. 164—174; A. Hauck, *Kirchengeschichte Deutschland*, t. IV, Berlin 1954⁸, s. 666—685.

¹⁶ C. 25, X, V, 1.

sie synodom legackim. Nie zawsze odbywały się one rytmicznie, lecz raczej w zależności od potrzeb i warunków.

Było zwyczajem, że na synodzie prowincjonalnym ustosunkowywano się do statutów synodu poprzedniego. Najczęściej do statutów wcześniejszych dodawano nowe albo je reformowano. Niekiedy dokonywano kodyfikacji prawa partykularnego. I tak na synodzie w Kaliszu w 1357 r., pod kierunkiem arcybiskupa Jarosława Bogorii Skotnickiego, sporządzono zbiór partykularnego prawa kościelnego, który przyjął nazwę *Synodyku Jarosława*. Na synodzie w tymże Kaliszu w 1420 r. ogłoszono urzędowy zbiór prawa Kościoła w Polsce arcybiskupa Mikołaja Trąby, sporządzony według porządku przyjętego w *Dekretach* Grzegorza IX. Na synodzie łęczyckim w 1523 r. ogłoszono nowy zbiór prawa kościelnego arcybiskupa Jana Łaskiego. Na synodzie piotrkowskim w 1577 r. powołano komisję do opracowania nowej kodyfikacji polskiego prawa kościelnego, która by uwzględniła uchwały Soboru Trydenckiego. Myśl synodu zrealizował biskup wrocławski Stanisław Karnkowski, wykorzystując materiały zebrane z polecenia jednego z wcześniejszych synodów. Ogłosił on drukiem w Krakowie w 1579 r. zbiór prawa pt. *Constitutiones synodorum Metropolitanæ Ecclesie Gnesnensis provincialium, tam vetustorum quam recentiorum*. Na synodzie piotrkowskim w 1607 r. został przyjęty dla całej prowincji sławny list pasterski do proboszczów (*Epistola pastoralis ad parochos*) opracowany przez Bernarda Maciejowskiego w 1601 r., jeszcze jako biskupa krakowskiego. Był to obszerny podręcznik prawno-duszpasterski, opracowany w oparciu o dekrety reformacyjne Soboru Trydenckiego i polskie prawo partykularne. W 1630 r. arcybiskup Jan Wężyk ogłosił drukiem w Krakowie zbiór pt. *Constitutiones synodorum Metropolitanæ Eccl. Gnesnen. provincialium*, opracowany przez komisję powołaną na synodzie piotrkowskim w 1621 r., a przyjęty na synodzie piotrkowskim w 1628 r.

Synod prowincjonalny odbyty w Warszawie w 1643 r. za prymasa Macieja Łubieńskiego był ostatnim w dawnej Polsce. Dopiero bez mała trzysta lat później odbył się synod plenarny w Częstochowie. Zwołany został natomiast w 1720 r. w Zamościu synod prowincjonalny Kościoła wschodniego w Polsce, którego ustawodawstwo, zatwierdzone przez Stolicę Apostolską w 1724 r. i opublikowane w 1725 r., miało wielkie znaczenie w życiu diecezji unickich.¹⁷

¹⁷ Zob. F. Bujak, *O wiecach w Polsce do końca wieku XIII ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski*. W: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. I, Kraków 1938, s. 45—80; T. Gromnicki, jw.; P. Kałwa, *Rys historyczny prowincjonalnego ustawodawstwa synodalnego w Polsce przedrozbiorowej*. W: *Księga pamiątkowa ku czci J.E.X. Bpa Mariana Leona Fulmana*, cz. I, Lublin 1939, s. 126—

Wzrost znajomości prawa w Kościele polskim następował dzięki ustawodawstwu diecezjalnemu, które kształtowało się głównie na synodach diecezjalnych. Pierwsze ślady polskich synodów diecezjalnych pochodzą z XIII wieku. O zwoływaniu ich wspomina statut legata Jakuba z Leodium z 1248 r. Działalność synodalna na terenie diecezji początkowo wynikała z zalecenia Soboru Laterańskiego IV z 1215 r., aby biskupi raz w roku po zakończeniu synodu prowincjonalnego, który powinien odbywać się corocznie, zwoływali synod celem ogłoszenia na nim statutów prowincjonalnych.¹⁸ Z czasem biskupom zwołującym synod nie tylko ten cel przyświecał. Dzięki synodom diecezjalnym duchowieństwo zapoznawało się z przepisami prawa ogólnokościelnego, z nowymi zarządzeniami Stolicy Apostolskiej, z dekretemi soborowymi, z zarządzeniami biskupa. Na synodach tych zajmowano się zagadnieniami duszpasterskimi i dyscypliny kościelnej, wskazywano na wykroczenia duchownych i wiernych, rozstrzygano spory, załatwiano petycje. Wielu biskupów starało się poprzez synod dostarczyć duchowieństwu szczegółowych zasad duszpasterzowania, czego wyrazem może być *Epistola pastoralis* biskupa krakowskiego Bernarda Maciejowskiego z 1601 r.¹⁹

Znajomość przepisów powszechnego prawa kanonicznego rozszerzała się dzięki działalności sądów biskupich, cieszących się w średniowieczu rozległą kompetencją. Sędziowie kościelni, wywodzący się zazwyczaj spośród duchowieństwa posiadającego uniwersyteckie wykształcenie prawnicze, musieli znać i posługiwać się zbiorami powszechnego prawa kanonicznego; zresztą zmuszała ich do tego przewidziana w procedurze sądowej ewentualna apelacja do instancji wyższej. Aplikowanie przez sądy kościelne przepisów powszechnego prawa kanonicznego nie tylko przyczyniało się do pogłębienia znajomości tychże przepisów wśród duchowieństwa podległego wyłącznie kościelnej jurysdykcji sądowej, ale i oddziaływało pośrednio na rozwój ziemskiego prawa zwyczajowego.²⁰

—155; *Kościół w Polsce*, t. I, s. 175—178, t. II: *Wiek XVI—XVIII*, Kraków 1969, s. 792—794, 879—883; S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. II, Lwów—Warszawa—Kraków 1926, s. 99—121; M. Morawski, *Synod prowincjonalny prowincji gnieźnieńskiej w dawnej Polsce*, Włocławek 1935; S. Russocki, *Średniowieczne synody prowincjonalne a zgromadzenia przedstanowe*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 17 (1965) z. 1, s. 39—74; I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Warszawa 1971.

¹⁸ C. 25, X, V, 1.

¹⁹ Zob. A. Kakowski, *Synody Kościoła katolickiego w Polsce*. W: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 37—38, Warszawa 1913, s. 310—327; M. Morawski, *Synod diecezjalny w dawnej Polsce*, Włocławek 1937.

²⁰ Zob. W. Wójcik, jw. s. 430—446.

III. Kanonistyczne ośrodki naukowe w Polsce

Proces nauczania prawa kanonicznego odbywał się w drodze bezpośredniej poprzez szkoły. Już program szkół katedralnych w lepiej zorganizowanych ośrodkach obejmował m. in. elementy studium prawa kanonicznego. Sobór Laterański III w 1179 r. zalecił, nawiązując do istniejącej w całym Kościele tradycji, aby przy każdym kościele katedralnym był odpowiedni magister, który by przygotowujących się do kapłaństwa oraz ubogich młodzieńców darmo uczył podstaw wiedzy.²¹ Stąd w łonie kapituł katedralnych znalazł się urząd scholastyka. Powyższe polecenie Soboru Laterańskiego III powtórzył papież Innocenty III na Soborze Laterańskim IV w 1215 r., rozszerzając je na znaczniejsze kościoły pozakatedralne. Przy kościołach metropolitalnych powinien być być nie tylko *grammaticus*, ale i *theologus*.²² Do obowiązków zwłaszcza tego drugiego nauczyciela należało danie duchownym potrzebnych wiadomości z zakresu dyscyplin teologicznych, a więc i z zakresu prawa kanonicznego. Przyjmuje się, że w krakowskiej szkole katedralnej wykłady z prawa kanonicznego wprowadził biskup Wincenty Kadłubek (ok. 1150—1223). W niektórych szkołach katedralnych byli nawet specjaliści profesorowie prawa. Do takich należeli: Salomon (+ ok. 1265), *iuris professor*, archidiacon sandomierski i prawdopodobnie krakowski, związany ze szkołą kolegiaty sandomierskiej lub katedralnej na Wawelu, następnie Ugerus Buzzacarinus, sprowadzony do Polski z Padwy, wykładający prawo w krakowskiej szkole katedralnej, wymieniony — podobnie jak i Salomon — w dokumencie z 1238 r.,²³ oraz, być może, Andrzej, kanonik gnieźnieński, wymieniony z tytułem licencjata prawa kanonicznego w brewe papieża Jana XXII z dnia 8 stycznia 1317 r.²⁴

Nauczanie prawa kanonicznego w Polsce uzyskało odpowiednią rangę z chwilą utworzenia Uniwersytetu Krakowskiego. W akcie fundacyjnym Kazimierza Wielkiego z dnia 12 maja 1364 r. wydział prawa, w porównaniu z pozostałymi wydziałami, tj. sztuk wyzwolonych i medycyny, został jakby uprzywilejowany. Na przewidzianych jedenastu profesorów uczelni, aż ośmiu miało kierować katedrami prawniczymi. Przewidziane były trzy katedry prawa kanonicznego oraz pięć katedr prawa rzymskiego. Gdy chodzi o katedry prawa kanonicznego, to pierwsza z nich miała objąć wykla-

²¹ C. 1, X, V, 5.

²² C. 4, X, V, 5.

²³ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*. Wyd. F. Piekosiński, t. I, Kraków 1876, n. 23; zob. O. Balzer, *Pisma pośmiertne*, t. I, Lwów 1934, s. 68—69.

²⁴ J. Korytkowski, *Pracaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. I, Gniezno 1883, s. 16.

dy Dekretu Gracjana, druga — wykłady *Dekretalów* Grzegorza IX, trzecia zaś — wykłady *Księgi VI* Bonifacego VIII i *Klementyn*. Pierwszymi profesorami prawa kanonicznego, jak przypuszcza Jan Fijałek, byli: Wilhelm z Horburga, który później przeniósł się na uniwersytet w Pradze, Jan Grot (młodszy) i Maciej Rogala z Kwaszenina; ćwiczenia praktyczne ze scholarami prawa miał prowadzić oficjał biskupi Świesław Bogorya. Wszyscy wymienieni profesowie byli członkami kapituły krakowskiej i absolwentami włoskich wydziałów prawa. Do pierwszych profesorów prawa kanonicznego należał niewątpliwie Mikołaj Gorzkowski z rodu Gierałtów, praski doktor dekretów, oficjał krakowski, dziekan wydziału prawa, członek komisji powołanej do opracowania pierwszego statutu uniwersyteckiego. Jako trzeci z kolei rektor w odnowionym Uniwersytecie Krakowskim m. in. zakupił dom na kolegium dla kanonistów. W 1407 r. przeszedł na biskupstwo wileńskie. Następcą jego na wydziale prawa był Mikołaj Wigandi. Jednym z pierwszych profesorów prawa kanonicznego był Stanisław ze Skalbmierza, pierwszy rektor odnowionego Uniwersytetu, przewodniczący wyżej wspomnianej komisji statutowej, chyba pierwszy promotor krakowskiego doktora dekretów.²⁵

Odnowiony w 1400 r. przez Władysława Jagiełłę Uniwersytet Krakowski zatrzymał dawną strukturę katedr prawa kanonicznego. Wydział prawa, zwany też wydziałem dekretów, został poświęcony wyłącznie prawu kanonicznemu. Katedry prawa rzymskiego nie funkcjonowały; elementy tego prawa wykładano razem z prawem kanonicznym. Dopiero w 1533 r., staraniem biskupa Piotra Tomickiego, kanclerza Akademii Krakowskiej, utworzono pierwszą katedrę prawa rzymskiego. Z czasem liczba katedr prawa kanonicznego zwiększyła się. Już po odnowieniu Akademii czwarty z profesorów prawa kanonicznego, który nie miał wyraźnego przydziału materiału, zwykle wykładał prawo procesowe. W świetle statutu z 1580 r. na wydziale prawa było siedem katedr: reguł prawa, instytucji prawa kanonicznego, *casuum conscientiae*, świętych kanonów, procesu, *antiquorum iurium* oraz prawa rzymskiego. Katedry te przewidywał także statut z 1735 r. W 1748 r. z inicjatywy biskupa Jędrzeja Stanisława Załuskiego postanowiono wykładać *ius naturae et gentium* w miejsce świętych kanonów, czyli Dekretu Gracjana, który powinien być uwzględniany na innych wykładach. Także zakres wykładów z czasem zwiększył się; zwrócono większą uwagę na obowiązujące prawo państwowe i polskie prawo synodalne.

Zajęcia dydaktyczne na krakowskim wydziale prawa kano-

²⁵ Z. Kozłowska-Budkowa, *Odnowienie Jagiellońskie Uniwersytetu Krakowskiego (1390—1414)*. W: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, pod red. K. Lepszego, t. I, Kraków 1964, s. 65—67.

nicznego, podobnie jak i na wydziałach zagranicznych, były trojakiemu rodzaju: obejmowały one wykłady (*lectiones*), ćwiczenia (*exercitia seu repetitiones*) i dysputy (*disputationes*); pierwsze dawały studentom ogólną wiedzę kanonistyczną, drugie miały na celu utrwalenie wyłożonego materiału prawnego, trzecie zaś uczyły praktycznego zastosowania zdobytej wiedzy. Nadawano potrójne stopnie akademickie, bakalaureat, licencjat i doktorat.

Ilościowy rozwój katedr krakowskiego wydziału prawa nie zawsze szedł w parze z jego rozwojem jakościowym. W XVI wieku naukowa ranga Uniwersytetu Krakowskiego zaczęła maleć. Zmalał też na tej uczelni poziom nauki prawa kanonicznego. Mimo to nauka ta zawsze była ważnym czynnikiem formacji jeśli nie naukowej w ścisłym znaczeniu, to przynajmniej kościelno-administracyjnej oraz w zakresie ogólnej kultury. Rozumieli to dobrze biskupi polscy, którzy na synodach prowincjonalnych domagali się, aby w Akademii Krakowskiej lepiej wykładano prawo, zobowiązując się jednocześnie do osobnych opłat na rzecz tejże Akademii; świadczą o tym synody piotrkowskie z lat 1542, 1577 i 1607. Zarówno biskupi, jak i duchowieństwo niższe, często wspomagali Akademię swoimi fundacjami.

Akademia Krakowska została zreformowana w 1780 r. przez Komisję Edukacji Narodowej, według planu Hugona Kołłątaja. Na uczelni tej, którą nazwano Szkołą Główną Koronną, usankcjonowano cztery kolegia: teologiczne, prawne, fizyczne i lekarskie, na czele których stanęli prezesi. Na mocy Ustaw Komisji Edukacji Narodowej z 1783 r. we wszystkich uczelniach uniwersyteckich wprowadzono podział na dwa kolegia czyli wydziały: fizyczne i moralne. Nauczanie prawa kanonicznego odbywało się w ramach kolegium moralnego; kolegium to składało się z trzech szkół: teologicznej, prawnej i literatury. Szkoła teologiczna posiadała cztery katedry: Pisma Świętego, historii Kościoła, teologii dogmatycznej i teologii moralnej. Ponadto szkoła teologiczna korzystała z niektórych katedr szkoły prawa. Szkoła prawa obejmowała pięć katedr: prawa natury i ekonomii politycznej, prawa rzymskiego, prawa kanonicznego, kościelnej procedury sądowej i prawa krajowego.²⁶

Po rozbiorach Rzeczypospolitej sytuacja Uniwersytetu Krakowskiego zmieniała się wielokrotnie, stąd i nauczanie prawa kanonicznego przechodziło różne koleje. Okupacyjne władze austriackie spowodowały przywrócenie, począwszy od roku akademickiego 1803/04, czterech wydziałów uczelni, w tym wydziału prawa, na którym prawo kanoniczne często wykładali profesorowie świeccy,

²⁶ M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego od reformy Kołłątajowskiej do końca XIX stulecia*, Kraków 1964, s. 81—89.

nierzadko w duchu józefińskim. Na wydziale prawa kształcono prawników przede wszystkim dla potrzeb służby państwowej i pod kątem tych potrzeb reorganizowano katedry. Począwszy od drugiej połowy XIX wieku nauka prawa kościelnego osiągnęła tu wysoki poziom. Prawo kanoniczne dla potrzeb duszpasterskich wykładano na wydziale teologicznym.²⁷

Ośrodkami nauki kanonistycznej, choć o mniejszym znaczeniu niż Uniwersytet Krakowski, były pozostałe uczelnie wyższe powstałe na ziemiach polskich, o mianowicie: Akademia Lubrańskiego w Poznaniu, założona w 1519 r., funkcjonująca pod nadzorem Uniwersytetu Krakowskiego, posiadająca wydział prawa od ok. 1523 r., zniesiona w 1780 r.;²⁸ *Collegium Hosianum*, erygowane przez kardynała Stanisława Hozjusza w 1565 r. w Braniewie, prowadzone przez jezuitów do 1780 r., którego kontynuacją było *Gymnasium Academicum* (1781—1818), *Lyceum Hosianum* (1818—1912), wreszcie Akademia Braniewska (1912—1945);²⁹ Uniwersytet Wileński, którego początki sięgają roku 1578, posiadający wy-

²⁷ Z obszernej literatury dotyczącej dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego wydziału prawnego należy wymienić m. in.: H. Barycz, *Alma Mater Jagellonica*, Kraków 1958; *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, praca zbiorowa pod red. K. Lepszego i K. Opałka, t. I: 1364—1764, t. II/1: 1765—1850, Kraków 1964—1965; J. Fijałek, *O początkach i znaczeniu Uniwersytetu Krakowskiego w XIV/XV wieku*. W: *Księga pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu pięćsetnej rocznicy fundacji Jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego*, Lwów 1900 (odb.); K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie*, t. I—II, Kraków 1900; M. Patkaniowski, jw.; A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961, s. 146—186; *Studia z dziejów wydziału prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, pod red. M. Patkaniowskiego, Kraków 1965 („Zesz. Nauk. UJ”, nr 100); A. Vetulani, *Początki najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich*, Wrocław 1970; tenże, *Początki wszechnicy Krakowskiej*, „Zas. Praw.-Hist.” 14 (1964) z. 2, s. 9—43; tenże, *Początki uniwersyteckiej nauki prawa w Polsce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 30 (1968) z. 3, s. 257—272; M. Rehowicz, *Po założeniu wydziału teologicznego w Krakowie (wiek XV)*. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. I: *Średniowiecze*, Lublin 1974, s. 93—146.

²⁸ Zob. K. Mazurkiewicz, *Początki Akademii Lubrańskiego w Poznaniu (1519—1535). Przyczynek do dziejów rozwoju nauk humanistycznych w Polsce*, Poznań 1921; W. Pniewski, *Akademia Poznańska. Szkic historyczny*, Poznań 1919; A. Weiss, *Akademia Lubrańskiego*. W: *Encyklopedia Katolicka*, t. I, Lublin 1973, kol. 215—216.

²⁹ Zob. J. Bender, *Geschichte der philosophischen und theologischen Studien in Ermland*, Braunsberg 1863; E. Brachvogel, *Das Priesterseminar in Braunsberg*, Braunsberg 1932; J. Korewa, *Z dziejów diecezji warmińskiej w. XVI. Geneza braniewskiego Hosianum. Przyczynek do dziejów zespolenia Warmii z Rzeczpospolitą (1549—1564)*, Poznań 1965; J. Obląk, *Akademia Braniewska*. W: *Encyklopedia Katolicka*, t. I, kol. 209—210.

dział prawa na mocy przywileju Władysława IV z 1641 r.;³⁰ Akademia Zamojska, otwarta w 1595 r. w Zamościu, zniesiona przez rząd austriacki w 1784 r.;³¹ Uniwersytet Lwowski, którego utworzenie pozostaje w związku z przywilejem nadanym przez Jana Kazimierza w 1661 r.;³² Akademia Duchowna w Wilnie, powstała jako kontynuacja wydziału teologicznego zamkniętego w 1832 r. Uniwersytetu Wileńskiego, przeniesiona w 1842 r. do Petersburga;³³ Akademia Duchowna w Petersburgu (Cesarska Rzymskokatolicka Akademia Kościelna), działająca w latach 1842—1918.³⁴

Ostatni rektor Akademii Duchownej w Petersburgu, ks. Idzi Radziszewski, w 1918 r. założył Katolicki Uniwersytet Lubelski, na którym powołano wydział prawa kanonicznego. Uniwersytet ten, kanonicznie zatwierdzony dnia 25 lipca 1920 r.,³⁵ cieszący się pełnymi prawami państwowych szkół akademickich od 1938 r.,³⁶ położył duże zasługi dla rozwoju kanonistyki polskiej w okresie zarówno międzywojennym, jak i powojennym.³⁷

Swój wkład w rozwój nauki prawa kanonicznego w Polsce posiada także ośrodek warszawski. Pierwszą uczelnią Warszawy, w której uczono prawa kanonicznego na wzór uniwersytecki, było kolegium prawne, założone w 1807 r., przekształcone w roku następnym na mocy dekretu Fryderyka Augusta w Szkołę Prawa. Szkoła ta w 1816 r. została wcielona do nowo utworzonego Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Na mocy brewe *Apostolicae sollicitudinis Nostrae* Piusa VII z dnia 3 października 1818 r.

³⁰ Zob. J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579—1831)*, t. I—III, Kraków 1899—1900; *Historia nauki polskiej*, t. II, s. 65—68.

³¹ Zob. J. K. Kochanowski, *Dzieje Akademii Zamojskiej (1594—1784)*, Kraków 1899—1900; F. Stopański, *Akademia Zamojska. W: Encyklopedia Katolicka*, t. I, kol. 220—221.

³² Zob. L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I—II, Lwów 1894; F. Jaworski, *Uniwersytet Lwowski*, Lwów 1912; A. Petrani, jw. s. 186—201.

³³ Zob. A. Petrani, jw. s. 220—223.

³⁴ Zob. M. Godlewski, *Z dziejów rz. kat. Akademii Petersburskiej*, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 27 (1939) 55—69; A. Petrani, jw. s. 292—306; B. Ussas, *Akademia Duchowna w Petersburgu. W: Encyklopedia Katolicka*, t. I, kol. 212—214.

³⁵ S. Congr. de Seminariis et Studiorum Universitatibus, *Decretum: Catholica Universitas Lublini canonice erigitur eiusdemque statuta ad triennium experimento adhiberi permittuntur*, 25 VII 1920. AAS 13 (1921) 320—321.

³⁶ Zob. ustawę z dnia 9 kwietnia 1938 r. o nadaniu Katolickiemu Uniwersytetowi pełnych praw państwowych szkół akademickich. Dz. U. R. P. z 1938 r., nr 27, poz. 242; Dz. Urz. MIn. WRiOP z 1938 r. nr 5, poz. 115.

³⁷ Zob. A. Petrani, *Wydział prawa kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i jego działalność dydaktyczno-naukowa w ciągu ubiegłego pięćdziesięciolecia*, „Rocz. Teol.-Kan.” 15 (1968) z. 5, s. 5—65; *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, praca zbiorowa, Lublin 1969.

na wydziale teologicznym tegoż Uniwersytetu wolno było nadawać stopnie naukowe doktora teologii i prawa kanonicznego. W 1825 r. fakultet teologiczny pierwszego Uniwersytetu Warszawskiego został przeniesiony przez arcybiskupa W. Skarszewskiego do Seminarium Głównego w Warszawie, które ukazem carskim z dnia 4 (16) października 1835 r. zostało przekształcone w Rzymskokatolicką Akademię Duchowną w Warszawie. Prawo tej uczelni — jako kontynuatorki wydziału teologicznego zniesionego w 1832 r. Uniwersytetu Warszawskiego — do nadawania stopni naukowych doktora teologii i prawa kanonicznego potwierdził Grzegorz XVI brewem z dnia 15 czerwca 1837 r. Uczelnia ta przetrwała do 1867 r., kiedy to jej alumnów odesłano do Akademii Duchownej w Petersburgu.³⁸ W latach 1862—1869 istniała w Warszawie Szkoła Główna. Nie posiadała ona fakultetu teologicznego, jednakże na wydziale prawa i administracji wykładano prawo kanoniczne. W 1915 r. wznowił swoją działalność Uniwersytet Warszawski jako uczelnia polska. Wydział teologiczny tejże uczelni zaczął funkcjonować w semestrze letnim roku akademickiego 1917/18.

W wolnej Polsce Wydział Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego działalność swoją prowadził na trzech sekcjach: teologicznej, prawa kanonicznego i filozofii chrześcijańskiej. Kanoniczne ustanowienie Wydziału, któremu Stolica Apostolska nadała nazwę *Facultas Catholica Scientiarum Ecclesiasticarum*, nastąpiło dnia 4 kwietnia 1920 r. Wydział posiadał prawo nadawania stopni doktorskich z teologii, prawa kanonicznego i filozofii chrześcijańskiej.³⁹

Z dniem 1 września 1954 r. Wydział Teologii Katolickiej Uni-

³⁸ Zob. J. Bieliński, *Szkoła Prawa Księstwa Warszawskiego (1808—1815)*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 34 (1906) 144—148, 159—162, 174—177, 191—193, 208—210, 226—227, 244—245, 258—261, 274—275, 288—290; tenże, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816—1831)*, t. I—III, Warszawa 1907—1912; tenże, *Założenie wydziału teologicznego w Warszawie. Notatka historyczna*, „Kwartalnik Teologiczny” 2 (1903) z. 3, s. 78—93; tenże, *Wydział teologiczny Królewskiego Warszawskiego Uniwersytetu (1817—1831). Zarys historyczny*, „Kwartalnik Teologiczny” 5 (1906) z. 1—2, s. 1—58, z. 3—4, s. 17—90; A. Pleszczyński, *Dzieje Akademii Duchownej Rzymskokatolickiej Warszawskiej*, Warszawa 1907; R. Bender, *Akademia Duchowna w Warszawie*. W: *Encyklopedia Katolicka*, t. I, kol. 211—212; A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 223—246; *Studia z dziejów wydziału prawa Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1963.

³⁹ S. Congr. de Seminariis et de Studiorum Universitatibus, *Decretum: Facultas Catholica Scientiarum Ecclesiasticarum in Universitate Varsoviansi canonice erigitur cum iure conferendi triplicem lauream*, 4 IV 1920. AAS 13 (1921) 319—320; zob. T. Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16—1934/35*. *Kronika*, Warszawa 1936; A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*. W: *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, cz. I, s. 308—310.

wersytetu Warszawskiego, na mocy uchwały Rady Ministrów z dnia 2 sierpnia 1954 r., został przekształcony w Akademię Teologii Katolickiej.⁴⁰ Działalność swoją na trzech Wydziałach: Teologicznym, Prawa Kanonicznego i Filozofii Chrześcijańskiej Akademia rozpoczęła w listopadzie 1954 r. Wydział Prawa Kanonicznego otrzymał osiem katedr: historii prawa kościelnego w Polsce, historii źródeł i literatury prawa kanonicznego, prawa rzymskiego, kościelnego prawa karnego i postępowania karnego, kościelnego prawa cywilnego, procedury kościelnego prawa cywilnego, kościelnego prawa publicznego i międzynarodowego oraz państwowego prawa cywilnego. Z czasem na Wydziale tym utworzono trzy kierunki studiów: kanoniczny, kanoniczno-historyczny oraz kanoniczno-cywilny.

Naukę prawa kanonicznego — przeważnie pod kątem potrzeb duszpasterskich — prowadzono także w seminariach duchownych, które w Polsce zakładano zgodnie z postanowieniem Soboru Trydenckiego. Pierwsze seminarium duchowne w Polsce erygował kardynał Stanisław Hozjusz w 1565 w Braniewie przy kolegium jezuitów.⁴¹ W początkowym okresie prawo kanoniczne nie we wszystkich seminariach stanowiło osobny przedmiot nauczania; często wykładano je razem z teologią moralną i historią Kościoła. Tylko w seminariach duchownych prowadzonych przez jezuitów prawo kanoniczne od początku stanowiło wyodrębniony przedmiot wykładowy. Dzisiaj prawo to we wszystkich seminariach duchownych należy do przedmiotów zasadniczych.⁴²

IV. Działalność naukowa dawniejszych kanonistów polskich

Polscy absolwenci wydziałów kanonistycznych okresu średniowiecza odgrywali poważną rolę w życiu publicznym kraju. Obejmowali oni stanowiska kapitulne, w otoczeniu biskupim, w administracji kościelnej, w sądownictwie, w szkolnictwie, a także stanowiska dworskie. Stanowiska kościelne czy książęce wymagały nie tylko umiejętności spełniania funkcji kancelaryjnych, ale i re-

⁴⁰ Nr 517/54; zob. zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 14 października 1954 r. (Dz. Urz. Min. Szk. W., nr 15, poz. 98).

⁴¹ Zob. A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 9—145. — Reformie trydenckiej dotyczącej seminariów duchownych i historycznym aspektom tych seminariów w Polsce wiele miejsca poświęcono w „Studiach Warmińskich” 5 (1968) oraz w „Ate-nium Kapłańskim” 72 (1969).

⁴² Zob. S. Congr. pro Institutione Catholica. *Litterae circulares de doctrina iuris canonici candidatis ad sacerdotium tradenda*, „Communicationes” 7 (1975) nr 1, s. 12—17; „Ratio Institutionis Sacerdotalis” dla Seminariów Duchownych w Polsce, uchwalona przez Konferencję Biskupów Polskich dnia 4 V 1971 r.

dagowania dokumentów prawnych. Kanoniści nierzadko zabierali głos na synodach i innych zjazdach duchowieństwa. Biskupi korzystali z ich usług przy załatwianiu trudniejszych spraw. Kanoniści, podobnie jak i teologowie, pisali kazania na użytek duszpasterski. Twórczość kanonistów średniowiecznych w mniejszym stopniu przejawiała się w pracach naukowych. Nie oznacza to jednak, że kanonistyka polska w średniowieczu nie może poszczycić się czynnymi pod względem naukowym kanonistami rodzimego pochodzenia.⁴³

Należy przypuszczać, że już Wincenty zwany Kadłubkiem, biskup krakowski (1208—1218), posiadał wykształcenie w zakresie nie tylko sztuk wyzwolonych, ale i prawa kanonicznego, zdobyte na studiach uniwersyteckich w Paryżu i prawdopodobnie w Bolonii. Znajomość tego prawa wyraźnie przebija z kart jego dzieła pt. *Cronica Polonorum*, w którym opisał dzieje Polski od czasów legendarnych do 1202 r. Prawo w rozumieniu W. Kadłubka jest gwarantem wolności słabszych i stróżem sprawiedliwości w życiu społecznym.⁴⁴

Do pierwszych polskich kanonistów pracujących naukowo należy Marcin Polak z Opawy (Martinus Polonus), według J. Umińskiego urodzony ok. 1205—1208 w Sandomierzu, arcybiskup-nominat gnieźnieński (+ 1279). Jest on autorem cenionego w średniowieczu dzieła pt. *Margarita Decreti*, zwanego też *Tabula Decreti*, *Margarita Martiniana*, *Alphabetum Decreti*, *Vocabularium iuris canonici*, będącego streszczeniem o charakterze encyklopedycznym *Dekretu* Gracjana. Dzieło to było rozpowszechnione, o czym świadczą jego rękopisy znajdujące się w wielu większych bibliotekach; było też wielokrotnie drukowane pod koniec XV wieku i później.⁴⁵ Napisał też pracę z zakresu historii powszechnej pt. *Cronica summorum pontificum imperatorumque*, kilkakrotnie później drukowaną, w której jednak można znaleźć bezkrytycznie podane legendy dotyczące historii papieżstwa.⁴⁶

⁴³ Zob. J. Bar, W. Zmarz, *Polska bibliografia prawa kanonicznego*. t. I: *Od wynalezienia druku do 1799 r.*, Lublin 1960; E. Jarra, *Twórczość prawna duchowieństwa polskiego (966—1800)*. W: *Sacrum Poloniae Millennium*, t. I, Rzym 1954, s. 253—390; A. Petrani, *Kanonistyka*. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. t. I, s. 359—398; *Historia nauki polskiej*, t. VI: *Dokumentacja bio-bibliograficzna. Indeks biograficzny tomu I i II*, oprac. L. Hajdukiewicz, Wrocław 1974.

⁴⁴ Zob. O. Balzer, *Studium o Kadłubku*, t. I—II, Lwów 1934—1935; E. Jarra, jw. s. 264—266; S. Kiełtyka, *Blagostawiony Wincenty Kadłubek*, „*Nasza Przeszłość*” 16 (1962) 153—212.

⁴⁵ Zob. J. Bar, W. Zmarz, jw. n. 105—121.

⁴⁶ Zob. J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od r. 1000 aż do r. 1821*, t. I, Poznań 1887, s. 439—452; J. Umiński, *Pochodzenie i kariera Marcina Polaka*, „*Coll. Theol.*” 24 (1953) 163—188.

W kanonistyce polskiej wymieniany jest, pochodzący z tego samego okresu co i wyżej wspomniany Marcin, Stefan Polak (Stephanus Polonus), boloński magister dekretów, kanonik i archidiacon wrocławski, archidiacon opolski, kanonik krakowski, legat papieski na Polskę, Czechy i Austrię (+ po 1275 r.). Opracował on dwie kwestie z zakresu prawa kanonicznego, znane na Zachodzie: o obowiązywalności zarządzeń wydanych przez legata papieskiego oraz o ważności elekcji cesarskiej dokonanej po śmierci Fryderyka II; tę drugą kwestię cytuje Jan Andrzejowcy w swej *Novella in Sextum*.⁴⁷

Godny jest wzmianki Wawrzyniec z Polski (Laurentius de Polonia), boloński doktor dekretów, dziekan kapituły wrocławskiej (+ 1301). Był on autorem studenckiego podręcznika prawa kanonicznego pod nazwą *Memoriale Decreti*, napisanego prawdopodobnie w czasie studiów w Bolonii (1286—1295), zatwierdzonego przez władze uniwersyteckie.⁴⁸

Przydomek *Polonus* bądź *de Polonia* wyżej wspomnianych kanonistów świadczy, że dzieła ich powstały poza Polską. Świadczy też, że współcześni zdawali sobie sprawę z polskiego ich pochodzenia.

Kanoniści polscy, absolwenci włoskich wydziałów prawnych, wnieśli poważny wkład w dzieło kodyfikacji praw przeprowadzone przez Kazimierza Wielkiego. Należy do nich w pierwszej kolejności Jarosław Bogoria Skotnicki (+ 1376), wychowanek uniwersytetu bolońskiego, doktor dekretów, arcybiskup gnieźnieński (1342—1374), pod którego kierownictwem na synodzie w Kaliszu w 1357 r. sporządzono zbiór prawa prowincjonalnego zwany *Synodykiem Jaroslawa*.⁴⁹ Był on współtwórcą tzw. statutów wielkopolskich wydanych przez króla około 1357 r., a następnie statutów wydanych dla Małopolski na jednym ze zjazdów w Wiślicy. W przedmowie poprzedzającej tekst statutów wielkopolskich król wyraźnie zaznaczył, że wydał je „z rady uczonego w Bosze oóca księdza Jaroslawa, świętej gnieźnieńskiej cyrkwie arcybiskupa”⁵⁰

Do najbliższych współpracowników Kazimierza Wielkiego należeli też Janusz Suchywilk ze Strzelec (+ 1382), boloński doktor dekretów, kanclerz krakowski, dziekan krakowskiej kapituły ka-

⁴⁷ Zob. A. Vetulani, *Kanonista Stephanus Polonus*. W: *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 153—165.

⁴⁸ J. F. Schulte, *Geschichte der Quellen und der Literatur des kanonischen Rechts*, t. II, Graz 1956, s. 136—137; A. Van Hove, *Prolegomena ad Codicem Iuris Canonici*, Mechliniae-Romae 1945², s. 485.

⁴⁹ Zob. J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy...*, t. I, s. 560—649.

⁵⁰ Zob. S. Roman, *Z badań nad statutem wielkopolskim*, Poznań 1959, s. 240—244; tenże, *Geneza statutów Kazimierza Wielkiego*, Kraków 1961, s. 15—16, 34, 143, 146—147, 150.

tedralnej, krewny arcybiskupa Jarosława Bogorii Skotnickiego i jego następca na stolicy arcybiskupiej,⁵¹ oraz Florian Mokrcski (+ 1380), posiadający doktorat prawa kanonicznego uzyskany w 1351 r. w Padwie, wysłany do Włoch, jak niektórzy przypuszczają, celem zapoznania się z organizacją uniwersytetów w związku z planem powołania w Krakowie *Studium Generale*, późniejszy biskup krakowski (1367), reformator statutów kapitułnych (1373).⁵²

Także późniejsi kanoniści, wykształceni już w kraju, brali udział w redagowaniu tekstów ustawodawczych — statutów zarówno synodalnych jak i ziemskich. Oni też dokonywali przekładów statutów ziemskich, redagowanych początkowo w języku łacińskim. Można tu wymienić Świętosława z Wojcieszyna (XV w.), doktora dekretów, kustosa kolegiaty Św. Jana w Warszawie, oficjała i wikariusza generalnego warszawskiego, który dokonał przekładu statutów wiślickich z oryginału łacińskiego na język polski,⁵³ oraz Macieja z Rożan (+ 1467), kanonika warszawskiego i plebana czerskiego, który na polecenie księcia czerskiego Bolesława IV przetłumaczył statut mazowiecki. Oba przekłady zachowały się w odpisie sporządzonym w połowie XV wieku przez Mikołaja Suledo, burmistrza wareckiego.⁵⁴

Poważne miejsce wśród naukowców europejskich zajął Mateusz z Krakowa (ok. 1345—1410), kanonik krakowski, proboszcz wrocławski, kustosz sandomierski, profesor uniwersytetu w Pradze, następnie profesor i rektor uniwersytetu w Heidelbergu, a od 1405 r. biskup Wormacji; ofiarowanej mu przez Grzegorza XII w 1408 r. godności kardynała nie przyjął. Był doradcą królowej Jadwigi przy organizowaniu Uniwersytetu Krakowskiego. Z wykształcenia był teologiem, pisał jednak na tematy teologiczno-kanonistyczne. Duży rozgłos miały jego prace: *Tractatus de contractibus emptiois, venditionis, donationis etc.*, *De squaloribus Curiae Romanae* i inne.⁵⁵

Zasłużonym dla Uniwersytetu Krakowskiego był Piotr Wysz (+ 1414), wychowanek uniwersytetu w Padwie, doktor prawa kanonicznego i obojga praw, biskup krakowski (1392—1412) i poznański (1412—1414), powiernik królowej Jadwigi, realizator planu

⁵¹ Zob. J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy...*, t. I, s. 650—680; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 660—661.

⁵² Zob. L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. I, Kraków 1852, s. 273—290.

⁵³ Zob. S. Kutrzeba, jw., t. I, s. 270—271; F. Piekosiński, *Tłumaczenie polskich statutów ziemskich*, Kraków 1895, s. 223—228.

⁵⁴ Zob. *Historia nauki polskiej*, t. I, s. 135.

⁵⁵ Zob. tamże, s. 171—175; F. Franke, *Mathäus von Krakau. Sein Leben, Charakter und seine Schroften zur Kirchenreform*, Greifswald 1910; A. L. Szafranski, *Mateusz z Krakowa. Wstęp do badań nad życiem i twórczością naukową*, „Materiały i Studia Zakładu Hist. Filoz. Staroż. i Sredn.” 8 (1967) 25—92; W. Seńko, *Mateusza z Krakowa „De praxi Romanae Curiae”*, Wrocław 1969.

otwarcia odnowionej uczelni krakowskiej. Wykładem z dziedziny prawa kanonicznego w 1400 r. zainaugurował owocną działalność tej uczelni.⁵⁶

Kanoniści polscy pierwsi sformułowali zasady współzycia międzynarodowego w oparciu o prawo natury i prawo narodów, mając za punkt wyjścia konflikt polsko-krzyżacki. Jako pierwszy w tej sprawie zabrał głos Stanisław ze Skalbmierza (Skarbimierza), wychowanek uniwersytetu w Pradze, kanonik przemyski, skalbmierski i krakowski, wybitny prawnik, pierwszy rektor odnowionego przez Władysława Jagiełłę Uniwersytetu Krakowskiego (+ 1431). W kazaniu pt. *De bellis iustis* dał on nowoczesny wykład prawa wojny, udokumentowany głównie przepisami prawa kanonicznego i opiniami kanonistów. Wykład ten można streścić następująco: wojny zaborcze przeciwko poganom, tylko dlatego, że są poganami, należy uznać za niemoralne; poganie także mają prawo do posiadania własnego państwa, władzy i majątku i prawa tego nikt, nawet papież, nie może ich pozbawić; władca chrześcijański może sprzymierzać się z niewiernymi, jeżeli prowadzi wojnę sprawiedliwą, gdyż jedna jest godność ludzka, a prawo dla wszystkich jest jednakowe.⁵⁷ Należy tu dodać, że Stanisław ze Skalbmierza, jako profesor prawa kanonicznego w Akademii Krakowskiej, opracował komentarz do pięciu ksiąg *Dekretatów* Grzegorza IX pt. *Commentum in quinque libros Decretalium cum proemio ad divam Haedvigim, reginam Poloniae*.⁵⁸

Rozgłos międzynarodowy zagadnieniu wojny sprawiedliwej nadał Paweł Włodkowic z Brudzenia (+ po 1434 r.), wychowanek uniwersytetów w Pradze i Padwie, doktor dekretów, kustosz katedry krakowskiej, profesor i rektor Uniwersytetu Krakowskiego. Znane jest jego wystąpienie, jako członka delegacji polskiej, na Soborze w Konstancji (1414—1418). Podstawę doktrynalną swoich wystąpień przedstawił w dziele pt. *Tractatus de potestate papae et imperatoris respectu infidelium nec non de ordine Cruciferorum et de bello Polonorum contra dictos fratres, traditi oecumenico*

⁵⁶ Zob. *Formulae ad ius canonicum spectantes ex actis Petri Wysz episcopi Cracoviensis (1392—1412) maxima parte depromptae*. Wyd. B. Ulanowski, „Archiwum Komisji Hist.” 5 (1889) 265—358; J. Kijak, *Piotr Wysz biskup krakowski*, Kraków 1933; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II. Poznań 1964, s. 78—80.

⁵⁷ Zob. L. Ehrlich, *Polski wykład prawa wojny XV wieku. Kazanie Stanisława ze Skarbimierza „De bellis iustis”*, Warszawa 1955; tenże, *Paweł Włodkowic i Stanisław ze Skarbimierza*, Warszawa 1954.

⁵⁸ Zob. C. Zawodzińska, *Pisma Stanisława ze Skarbimierza, pierwszego rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, w kodeksach Biblioteki Jagiellońskiej*, „Roczniki Biblioteczne” 4 (1960) 299—327; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 639—640.

Concilio.⁵⁹ Tenże uczony wielokrotnie na Soborze i poza nim odważnie zabierał głos w sprawach krzyżackich, dowodząc m. in. równość chrześcijan i pogan w dążeniu do zapewnienia bytu narodowego oraz niedopuszczalność wojen zaborczych i metod stosowanych przez Krzyżaków przy nawracaniu pogan. Dzięki jego wystąpieniom i memoriałom sprawy polsko-krzyżackie zostały na Soborze właściwie naświetlone, a polityka króla polskiego w stosunku do Krzyżaków spotkała się z uznaniem większości. Na Sobór Konstancjeński Paweł Włodkowic zawiązał też memoriał pt. *Tractatus de annatis Camerae Apostolicae solvendis*, w którym przedstawił polski punkt widzenia na aktualną wówczas sprawę reformy systemu płacenia annat. W okresie wcześniejszym napisał też, jak sam wspomina, traktat o symonii, który jest uważany za zaginiony.⁶⁰

Zagadnienie poruszone przez Pawła Włodkowica na Soborze Konstancjeńskim rozwijali prawnicy polscy przy okazji obrony Związku Pruskiego, będącego konfederacją miast i szlachty pruskiej przeciw Krzyżakom w celu obrony przed nadużyciami. W obronie tegoż Związku w 1450 r. powstały trzy traktaty, zachowane w archiwum Zakonu. Karol Górski jest zdania, że napisali je: Jan, proboszcz z Przepustu koło Włocławka, Maciej z Raciąża, doktor prawa kanonicznego, kanonik włocławski, oraz nie rozpoznany dotąd teolog z diecezji włocławskiej. Traktaty były skierowane przeciwko wywodom biskupa warmińskiego Franciszka Kuhschmalza, sprzyjającego Krzyżakom, według którego prawo oporu i prawo zrzeszania się przeciwko Zakonowi miało być sprzeczne z prawem kanonicznym i rzymskim.⁶¹

W 1420 r. powstaje urzędowy zbiór ustaw partykularnych Kościoła w Polsce arcybiskupa Mikołaja Trąby. W redagowaniu tego zbioru, świadczącego o ogromnym postępie polskiego ustawodawstwa kościelnego, z pewnością swój udział mieli Andrzej Łaskarz (1362—1426), biskup poznański, aktywny uczestnik Soboru Kon-

⁵⁹ Wyd. B. Bobrzyński. W: „Starodawne prawa polskiego pomniki” 5 (1878).

⁶⁰ Zob. T. Brzostowski, *Paweł Włodkowic*, Warszawa 1954; L. Ehrlich, *Paweł Włodkowic i Stanisław ze Skarbimierza*, jw.; tenże, *Rektor Paweł Włodkowic, rzecznik obrony przeciw Krzyżakom*, Kraków 1963; S. F. Beich, *Paulus Vladimiri and his Doctrine concerning International Law and Politics*, vol. I—II, Hague 1965; K. Pieradzka, *Uniwersytet Krakowski w służbie państwa i wobec Soborów w Konstancji i Bazylei*. W: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. I, s. 97—99; Paweł Włodkowic, *Pisma wybrane*, oprac. i red. L. Ehrlich, t. I—III, Warszawa 1969—1969; M. Rechowicz, jw. s. 130—132.

⁶¹ Zob. K. Górski, *Pisma polskie w obronie Związku Pruskiego*, „Rocz. Hist.” 18 (1949) 81—104; *Historia nauki polskiej*, t. I, s. 144—146.

stancjeńskiego,⁶² oraz Jakub Kurdwanowski (ok. 1350—1425), biskup płocki — prawnicy cieszący się ustaloną powagą w tym czasie.⁶³

Płodnym pisarzem teologicznym był Jakub z Paradyża (ok. 1380—1464), wychowanek i profesor Uniwersytetu Krakowskiego, pochodzący z rodziny kolonistów niemieckich osiadłych w Wielkopolsce, przebywający w klasztorach w Paradyżu, w Mogile, a w końcu w eremie kartuzów w Erfurcie. W pracach swoich o charakterze publicystycznym i teologiczno-moralnym często poruszał zagadnienia z zakresu prawa kanonicznego. Napisał wiele rozpraw, m. in. *Dialogus religiosorum*, *Quaestiones de religiosis*, *De septem statibus Ecclesiae*, *De anno iubilaeo*, *De contractibus qui fiunt cum pacto reemptionis perpetuorum casuum seu ad vitam*.⁶⁴

Jakub z Paradyża był radykalnym rzecznikiem koncyliarizmu krakowskiego, czyli błędnej pod względem teologicznym doktryny utrzymującej, że sobór w czasie swoich obrad przejmuje najwyższą władzę nad Kościołem, tak że i sam papież musi mu podporządkować się. W związku z wypadkami, jakie miały miejsce na Soborze Konstancjeńskim, a zwłaszcza Bazylejskim (1431—1447), który znalazł się w konflikcie z papieżem Eugeniuszem IV, uczeni zostali niejako sprowokowani do wyrażenia swojej opinii w sprawie relacji zachodzącej między obradującym soborem a papieżem. Z krakowskich uczonych, poza Jakubem z Paradyża, głos w tej sprawie zabrali: Benedykt Hesse (+ 1456), teolog i prawnik, wielokrotny rektor, autor traktatu *De potestate Concilii supra Papam*, Jan Elgot (+ 1452), zdolny prawnik i wykładowca, dwukrotny rektor, oraz Wawrzyniec z Raciborza (+ 1446—1450), teolog, profesor i rektor uczelni krakowskiej. Opinie wyrażone przez tych uczonych w specjalnych traktatach, zebrał w jedną całość Tomasz Strzemiński (1398—1460), doktor dekretów i teolog, profesor i dwukrotny rektor, późniejszy biskup krakowski. Sporządzony przez Tomasza Strzemińskiego memoriał, jako wyrażający oficjalne stanowisko Uniwersytetu Krakowskiego, został przesłany do Bazylei. Uniwersytet Krakowski dość długo trwał na tym stanowisku, nawet wtedy, gdy oświadczenie posłuszeństwa przesłali papieżowi Mikołajowi V król Kazimierz Jagiellończyk i biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki. Z błędną opinią zerwał, jako ostatni ośrodek naukowy w Europie, dopiero 3 lipca 1449 r., przekazując

⁶² Zob. M. Frontczyk, *Andrzej Łaskarz z Gostawic herbu Godziemba, biskup poznański*, „Nasza Przeszłość” 30 (1969) 125—170.

⁶³ Zob. W. Krzyżanowski, *Katedra płocka i jej biskupi*, Płock 1877, s. 99—100; A. J. Nowowiejski, *Płock, Monografia historyczna*, Płock 1931², s. 41—43; S. Zacharowski, *Jakub biskup płocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396—1425*, Kraków 1915.

⁶⁴ Zob. J. Fijałek, *Mistrz Jakub z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego*, t. I—II, Kraków 1900.

papieżowi wyrazy posłuszeństwa za pośrednictwem bawiącego w Rzymie kanonika krakowskiego Jana Długosza. Oceniając stanowisko koncyliarystyczne Uniwersytetu Krakowskiego trzeba pamiętać, że w sprawie tej nie było żadnej oficjalnej wypowiedzi Kościoła. Stanowisko to jako pierwsza zajęła paryska Sorbona, skłaniając do tego prawie wszystkie uniwersytety. W błędnej doktrynie koncyliaryzmu widziano środek do zlikwidowania schizmy i zreformowania Kościoła *in capite et in membris*.⁶⁵

Do znanych kanonistów polskich XV wieku, którzy czynnie uczestniczyli w życiu publicznym, należą: Jakub Zaborowski (+ 1449), profesor prawa, pięciokrotnie sprawujący urząd rektora Uniwersytetu Krakowskiego, kanonik krakowski, Władysław Oporowski (+ 1453), doktor dekretów, podkanclerzy koronny, późniejszy biskup włocławski i arcybiskup gnieźnieński, oraz Jakub z Szadka (+ 1487), doktor dekretów, profesor i rektor krakowski, oficyał i wikariusz generalny diecezji krakowskiej, dyplomata, rzeczoznawca w obradach nad warunkami pokoju toruńskiego.

W pracowniach średniowiecznych kanonistów polskich powstawały prace o różnorodnej tematyce prawniczej i różnym przeznaczeniu. Mikołaj z Błonia (+ po 1431 r.), mistrz nauk wyzwolonych i doktor prawa kanonicznego, profesor Uniwersytetu Krakowskiego, kanonik warszawski i poznański, sporządził dzieło pt. *Tractatus sacerdotalis de sacramentis deque divinis officiis et eorum administrationibus*. Ten praktyczny podręcznik dla duchowieństwa, dotyczący administracji sakramentów, obrzędów liturgicznych, kar kościelnych, początkowo przeznaczony dla diecezji poznańskiej, gdyż zamówił go biskup Stanisław Ciołek, szybko rozpowszechnił się w całej Polsce i na Zachodzie, o czym świadczą liczne jego wydania drukiem pod koniec XV (Strassburg 1476) i w ciągu XVI wieku. Mikołaj z Błonia jest też autorem podręcznika prawa kanonicznego pt. *Summa Decretalium*, wydanego przez Alberta de Perusio w 1746 r.⁶⁶

Garsias Quadros (+ 1518), kanonista hiszpańskiego pochodzenia, wychowanek i profesor uniwersytetu bolońskiego, przybyły w 1510 r. do Uniwersytetu Krakowskiego, ogłosił w 1512 r. w Krakowie podręcznik pt. *Breviarium iuris utriusque*, który jednak nie zachował się. Napisał też niewielki traktat *De crimine laesae maiestatis*. W 1522 r. pośmiertnie została ogłoszona jego praca pt. *Lecturae arborum consanguinitatis et affinitatis*, wzorowana na pracy włoskiego kanonisty Jana Andrzejewego.⁶⁷

Na początku XVI wieku Jan z Oświęcimia, zwany też Sacranus

⁶⁵ Zob. M. Rechowicz, jw. s. 140—144; E. Jarra, jw. s. 278—280; *Historia nauki polskiej*, t. I, s. 175—179.

⁶⁶ Zob. B. Ulanowski, *Mikołaj z Błonia, kanonista polski z pierwszej połowy XV wieku*, Kraków 1888.

⁶⁷ Zob. *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 173.

(+ 1527), kanonik krakowski, doktor dekretów i jeden z lepszych teologów krakowskich, rektor Uniwersytetu Krakowskiego, opublikował traktat pt. *Elucidarius errorum ritus Ruthenici*. Zajął w nim skrajnie negatywne stanowisko w sprawie ważności sakramentów, a w szczególności chrztu, udzielanych w odłączonym Kościele wschodnim.⁶⁸

Stanisław Zaborowski (+ ok. 1530 r.), prawnik, dziekan kolegiaty uniejowskiej, pisarz skarbu koronnego, podskarbi Zygmunta Starego, w 1507 r. wydał w Krakowie rozprawę pt. *Tractatus de natura iurium et bonorum regis et de reformatione Regni ac eius Reipublicae regimine*, wykazując w niej poważną, jak na swoje czasy, wiedzę prawniczą. Był on też autorem rozpraw *Contra malos divites et ururarois* (1512) oraz *De coelibatu christianorum* (1529). Zasłużył się także dla piśmiennictwa polskiego, ogłaszając prace z zakresu ortografii polskiej i gramatyki. Pozostawał w bliskich stosunkach z prymasem Janem Łaskim, który patronował jego działalności pisarskiej.⁶⁹

Dominik z Secemina (+ 1519) opublikował w Rzymie w 1516 r. komentarz do konstytucji *De non vitandis excommunicatis nisi denunciatis* Marcina V; był profesorem w katedrze *novorum iurium* na wydziale dekretów Uniwersytetu Krakowskiego.⁷⁰ W tym samym czasie w krakowskim środowisku naukowym wyróżnił się kanonista Grzegorz Snopek z Szamotuł (+ 1541), kanonik poznański. Jest on autorem pracy o kanonicznych przeszkodach małżeńskich pt. *Enchiridion impedimentorum* (1527) oraz podręcznika kościelnego prawa procesowego, dostosowanego do sytuacji prawnej w Polsce, pt. *Processus brevior Ioannis Andreae pro tirunculis resolutus* (1535). Ogłosił też wykład o odpustach pt. *Sermo de indulgentiis* (1532) oraz studium o umowie kupna i sprzedaży pt. *Repetitio capituli de emptione et venditione* (1541).⁷¹ Jako kanonista znany był w tym czasie Jan Jelonek (Cervus) z Tucholi (+ ok. 1557 r.), początkowo związany z Krakowem, później rektor szkoły katedralnej we Lwowie, kanonik i oficjał lwowski. Poczytnością cieszyły się w kraju jego prace, a zwłaszcza: *Epitome pontificii ac caesarei iuris de cognationibus, nuptiis, iure dotium, donationibus, testamentis, successionibus atque regulis iuris tum ex Pandectis, tum ex Decretalibus et Sexto* (1534), *Methodus sacra-*

⁶⁸ Zob. tamże, s. 585—586.

⁶⁹ Zob. tamże, s. 772; S. Tarnowski, *Pisarze polityczni XVI wieku*, t. I, Kraków 1886, s. 48—57.

⁷⁰ Zob. J. Korytkowski, *Pracenci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej...*, t. III, s. 460—463; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 132.

⁷¹ Zob. H. Przybylski, *Grzegorz Snopek z Szamotuł, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Poznań 1947; J. Nowacki, *iw.*, t. II, s. 214; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 206—207.

mentororum sanctae Ecclesiae catholicae recens ex litteris et canonicis sacris collecta et recognita (1537), oraz *Faraginis actionum iuris civilis et provincialis saxonici municipalisque maydenburgensis libri septem* (1540; w wydaniu pierwszym z 1531 r. praca składa się z trzech ksiąg, w wydaniu zaś drugim z 1535 r. — z czterech ksiąg).⁷² Z tego okresu należy wymienić także Jana z Turobina (+ 1575), prawnika, profesora i wielokrotnego rektora Uniwersytetu Krakowskiego, autora prac: *Enchiridion iuris pontificii et caesarei* (1539) i *Examen iis, qui ad sacros Ordines maiores sunt assumendi* (1540).⁷³

Do rozwoju nauki prawa kanonicznego w Polsce w dużym stopniu przyczynili się niektórzy biskupi XVI i XVII wieku poprzez swoją działalność na polu kodyfikacji partykularnego ustawodawstwa kościelnego.

Jan Łaski (ok. 1455—1531), kanclerz wielki koronny, dyplomata, następnie arcybiskup gnieźnieński, pierwszy polski *legatus natus*, przeprowadził kodyfikację polskiego prawa kościelnego, przyjętą na synodzie łączyckim w 1523 r., ogłoszoną drukiem w Krakowie w 1527 r. pod tytułem *Statuta Provinciae Gnesnen. antiqua revisa diligenter et emendata* oraz — w tym samym roku — *Statuta nova inclitae Provinciae Gnesnensis* (w 1528 r.: *Statuta Provinciae Gnesnen. antiqua et nova revisa diligenter et emendata*). Zbiór Jana Łaskiego, zwany też *Zwodem Łaskiego*, opracowała komisja kodyfikacyjna, w której skład weszli: archidiakon krakowski Jan Chojeński i kanonik gnieźnieński Jerzy Myszkowski. Jako kanclerz koronny był inicjatorem zbioru praw i konstytucji sejmowych z 1506 r., tzw. *Statutu Łaskiego* (*Commune incliti Poloniae Regni privilegium*) oraz redaktorem konstytucji sejmu piotrkowskiego i radomskiego. Pod jego patronatem wspomniany wyżej Stanisław Zaborowski opracował traktat *De natura iurium*, a Maciej Śliwnicki (+ 1551), prawnik, kanonik gnieźnieński, ułożył kodeks powszechnego prawa miejskiego wzorowanego na prawie rzymskim pt. *Iurium constitutionumque Sigismundinarum descriptio*, tzw. *Prawa Zygmuntowskie* (1529).⁷⁴

Stanisław Karnkowski (1520—1603) jako biskup włocławski ogło-

⁷² Zob. K. Koranyi, *Ioannes Cervus Tucholiensis i jego dzieła (Z dziejów praw obcych i literatury prawniczej w Polsce)*, „Przewodnik Historyczno-Prawny” 1 (1930) 1—29; E. Jarra, jw. s. 323—324; S. Kutrzeba, jw., t. II, s. 277—278; J. Skoczek, *Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej*, Lwów 1929, s. 160—171.

⁷³ Zob. H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935, s. 430—431; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 267—268.

⁷⁴ Zob. Z. Kaczmarczyk, *O kanclerzu Janie Łaskim*, Warszawa 1955; W. Knapiński, *Łaski Jan, prymas*. W: *Encyklopedia Kościelna*, pod red. M. Nowodworskiego, t. XII, s. 565—573; J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy...*, t. II, s. 580—739.

sił drukiem w Krakowie w 1579 r. zbiór ustaw partykularnych pt. *Constitutiones synodorum Metropolitanac Ecclesiae Gnesnensis provincialium tam vetustorum quam recentiorum*, dostosowany do uchwał Soboru Trydenckiego. Autor zbioru wykorzystał materiały, jakie nagromadzili kanonicy Stanisław Dąbrowski i Franciszek Krasiński, którzy już na synodzie piotrkowskim w 1557 r. zostali powołani do komisji mającej opracować nową kodyfikację kościelnego prawa partykularnego w Polsce, wyrażając w ten sposób członków komisji kodyfikacyjnej Stanisława Krasińskiego i Marcina Izdbieńskiego, kanoników krakowskich, powołanych na synodzie piotrkowskim w 1577 r.⁷⁵

Bernard Maciejowski (1549—1608) jako biskup krakowski na synodzie diecezjalnym w 1601 r. ogłosił sławny list pasterski do proboszczów (*Epistola pastoralis ad parochos*, zwany też *Pastoralis Maciejoviana*), który następnie został przyjęty przez synod piotrkowski w 1607 r. dla całej prowincji. Był to obszerny podręcznik prawo-duszpasterski, opracowany w oparciu o dekrety reformacyjne Soboru Trydenckiego i polskie prawo partykularne, powszechnie używany, wielokrotnie przedrukowywany. Udział w opracowaniu powyższego listu pasterskiego miał Łukasz Doktor (Doctorius), kanonik krakowski, bliski współpracownik biskupa B. Maciejowskiego. B. Maciejowski, zanim został biskupem krakowskim, był administratorem diecezji łuckiej, później zaś został kardynałem i arcybiskupem gnieźnieńskim.⁷⁶

Jan Wężyk (1573—1638), doktor obojga praw i teologii, biskup przemyski i poznański, a następnie arcybiskup gnieźnieński, ogłosił drukiem w Krakowie w 1630 r. zbiór ustaw partykularnych, przyjęty na synodzie prowincjonalnym w Piotrkowie w 1628 r., opracowany przez komisję powołaną na synodzie piotrkowskim odbytym pod przewodnictwem arcybiskupa gnieźnieńskiego Wawrzyńca Gembickiego w 1621 r. Zbiór ukazał się pod tytułem *Constitutiones synodorum Metropolitanac Eccl. Gnesn. provincialium*, mając aprobatę Stolicy Apostolskiej.⁷⁷

⁷⁵ Zob. A. Chmielowski, *Zyciorys ks. Stanisława Karnkowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego*, Warszawa 1885; S. Kętrzyński, *Karnkowski Stanisław*. W: *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. XIX—XX, s. 354—358.

⁷⁶ *Epistola Pastoralis* B. Maciejowskiego po raz pierwszy została opublikowana w: *Constitutiones synodi dioecesanac, celebratae anno Domini MDCL...*, Cracoviae 1601, s. 19—82; J. Fijałek, *Pastoralna ks. Bernarda Maciejowskiego w redakcji z r. 1601 i korekturze rzymskiej z r. 1608, zatwierdzona przez papieża Urbana VIII w r. 1629. Z historii recepcji prawa trydenckiego w Kościele polskim*. W: *Pamiętnik IV Powsz. Zjazdu Historyków Polskich*, t. I, Lwów 1925, s. 1—12; J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy...*, t. III, s. 559—592.

⁷⁷ J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy...*, t. III, s. 691—756.

Należy tu wspomnieć, że wielu kanonistów w dawnej Polsce zasłynęło rozwijając naukową działalność w dziedzinie pozakanonistycznej. Tak np. Mikołaj Kopernik (1473—1543), kanonik warmiński, posiadający doktorat dekretów uzyskany w Ferrarze w 1503 r., w wiekopomnym dziele *De revolutionibus* stworzył podstawy nowoczesnej astronomii. Kardynał Stanisław Hozjusz (1504—1579), biskup warmiński, wychowanek uniwersytetów w Krakowie, Bolonii i Padwie, doktor obojga praw, zyskał uznanie i sławę dzięki swoim pismom teologicznym, a zwłaszcza dzięki dziełu pt. *Confessio fidei catholicae christiana*, które doczekało się wielu wydań i tłumaczeń. Marcin Kromer (1512—1589), koadiutor kardynała Stanisława Hozjusza, a następnie biskup warmiński, boloński doktor obojga praw, jest znany w nauce polskiej jako historyk (*De origine et rebus gestis Polonorum*, Bazylea 1555) oraz autor opisu geograficznego kraju (*Polonia, sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republica Regni Polonici libri duo*, Bazylea, Kolonia 1577). Piotr Tomicki (1464—1535), promowany na stopień doktora dekretów w Bolonii, biskup przemyski, poznański, w końcu krakowski, wybitny mecenas kultury renesansowej w Polsce, fundator katedry prawa rzymskiego w Uniwersytecie Krakowskim, przyczynił się do powstania wielkiego zbioru uchwał sejmowych i innych dokumentów historyczno-prawnych, któremu później nadano nazwę *Acta Tomiciana*.

Od połowy XVI wieku aktywność naukowa kanonistów zgrupowanych przy Uniwersytecie Krakowskim maleje, co powoduje obniżenie się ogólnego poziomu kanonistyki polskiej. Do aktywniejszych w tym ośrodku naukowym w drugiej połowie XVI i w XVII wieku należą:

— Mikołaj Dobrocieski (1559—1608), doktor obojga praw, kanonik krakowski, profesor i rektor Uniwersytetu Krakowskiego, autor popularnonaukowej rozprawy pt. *Informacje o niektórych artykułach między duchownym a świeckim stanem* (Kraków 1602, 1620, 1632);⁷⁸

— Jakub Janidło z Bodzentyna (ok. 1570—1619), doktor obojga praw, kanonik krakowski, bliski współpracownik biskupów krakowskich B. Maciejowskiego, P. Tylickiego i M. Szyszkowskiego, profesor i rektor Akademii Krakowskiej, który opracował podręcznik procesu kanonicznego pt. *Processus iudicarius ad praxim fori spiritualis Regni Poloniae conscriptus* (Cracoviae 1606, 1619, 1643);⁷⁹

— Jakub Najmanowic (1583—1641), doktor filozofii i obojga praw, kanonik krakowski, profesor i rektor Akademii Krakowskiej,

⁷⁸ Zob. L. Łętowski, jw., t. II, s. 194—196; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 129.

⁷⁹ Zob. E. Jarra, jw. s. 334; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 270—271.

który ogłosił m.in.: *Quaestio de rescindenda venditione* (1614) oraz *Quaestio de immunitate Ecclesiae* (1634);⁸⁰

— Stanisław Pomorski (1581—1644), kanonik wrocławski, profesor prawa w Akademii Krakowskiej, autor ogłoszonych w Krakowie prac: *Quaestio de testibus infamia facti vel iuris notatis* (1618), *Quaestio de transactione in criminalibus* (1619), *Quaestio de libertate matrimonii* (1619), *Quaestio de testamentis inter liberos* (1620) oraz *Quaestio de criminibus mixti fori* (1627);

— Szymon Starowolski (1588—1656), kanonik krakowski, autor kilkudziesięciu prac z różnych dziedzin, m. in.: *Penu historicum* (1620), *Scriptorum Polonicorum Hecatontas* (Francoforti 1625, Venetiis 1627), *Accessus ad iuris utriusque cognitionem* (Romae 1633, Cracoviae 1634), *Laudatio Almae Academiae Cracoviensis* (Cracoviae 1639), *Breviarium iuris pontificii in usum simplicium parochorum* (Romae 1654), *Vitae antistitum Cracoviensium* (Cracoviae 1655);⁸¹ *Epitome conciliorum* (Romae 1683);

— Wojciech Łańcucki (+ 1686), doktor filozofii i obojga praw, profesor prawa Uniwersytetu Krakowskiego, rektor Akademii Lubrańskiego w Poznaniu, który opublikował rozprawy: *Quaestio de possessione et bona fide ad praescriptionem requisitis* (1648), *Quaestio de amphiteuticæ rei alienatione et de poena non solventis canonem* (1651), *Quaestio iuridica de iure immunitatis ecclesiasticæ sive contributionibus spiritualium* (1652) oraz *Quaestio iuridica de immunitate ac libertate ecclesiastica* (1658);

— Samuel Formankowic (1626—1692), posiadający stopień doktora obojga praw uzyskany w Paryżu, profesor i rektor Uniwersytetu Krakowskiego, kanonik krakowski, który ogłosił drukiem w Krakowie: *Quaestio de probationibus* (1653) oraz *Quaestio iuridica de potestate Capituli sede vacante* (1680);⁸²

— Mikołaj Żalaszowski (1631—1703), posiadający doktorat obojga praw uzyskany w Rzymie, profesor Uniwersytetu Krakowskiego, rektor Akademii Lubrańskiego w Poznaniu, kanonik i archidiakon poznański, który jest autorem opublikowanych w Poznaniu traktatów: *Ius Regni Poloniae ex statutis et constitutionibus eiusdem Regni et M. D. L. collectum et additionibus ex iure civili, romano, canonico, saxonico necnon ex constitutionibus provincialibus Gnesnensibus auctum historisque illustratum* (t. I—II, 1699—1702) oraz *Ius capituli seu tractatus novus et absolutus de potestate capituli sede episcopali vacante in quinque partes distribu-*

⁸⁰ Zob. L. Łętowski, jw., t. III, s. 357—364; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 449.

⁸¹ Zob. T. Wierzbowski, *Simonis Starowolscii elenchus operum, dum typis impressorum, tum manuscriptorum*, Warszawa 1894; H. Piętka, *Poglądy filozoficzno-prawne Szymona Starowolskiego*, Warszawa 1925; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 643—644.

⁸² Zob. L. Łętowski, jw., t. II, s. 235; J. Nowacki, jw., t. II, s. 697.

tus cum adiecta illustrissimorum Episcoporum Posnaniens. historica synopsi (1706);⁸³

— Jan Sebastian Piskorski (1636—1707), rzymski doktor prawa, kanonik krakowski, profesor i rektor Uniwersytetu Krakowskiego, autor rozpraw: *Quaestio iuridica de foro et poenis saecularium in criminibus mixti fori* (1672), *Quaestio iuridica de successione legitima* (1683), *Quaestio iuridica de immunitate ecclesiastica* (1692).⁸⁴

Aż do połowy XVIII wieku rozwój nauki na Uniwersytecie Krakowskim został wyraźnie zahamowany. Wysiłki zmierzające do odrodzenia nauki w tej uczelni zostały podjęte w drugiej połowie XVIII wieku. Należy tu podkreślić, że profesorowie prawa kanonicznego podnosili poziom naukowy uczelni w okresie jej upadku i mieli swój udział w jej odrodzeniu, które nastąpiło w ostatnich dziesięcioleciach XVIII wieku.⁸⁵ Według opinii Hugona Kołłątaja, który przeprowadził wizytację Uniwersytetu Krakowskiego, kanoniści krakowscy wprawdzie nie byli sławnymi pisarzami, jednakże posiadali rzetelną znajomość prawa kanonicznego.

Począwszy od drugiej połowy XVIII do połowy XIX wieku prawem kanonicznym w ośrodku krakowskim głównie zajmowali się:

— ks. Stanisław Sebastian Mamczyński (+ 1761), profesor i rektor Uniwersytetu Krakowskiego i Akademii Lubrańskiego w Poznaniu, kanonik krakowski, autor prac kanonistycznych: *Quaestio iuridica de sequestratione* (Cracoviae 1732), *Praxis commissarialis fori spiritualis compendiosissima, titulos tres complectens de observandis ante, circa et post commissionem omnibus commissariis a iudice primae instantiae deputatis, tam habentibus facultatem decidendi causam, quam non habentibus pernecessaria* (Posnaniae 1738), *Quaestio iuridica de vita et honestate clericorum* (Cracoviae 1747), *Quaestio iuridica de privilegiis iurisconsultorum* (Cracoviae 1748);

— ks. Kazimierz Jarmundowicz (+ 1765), profesor, dziekan i rektor Uniwersytetu Krakowskiego, który opublikował prace pt. *Quaestio iuridica de rebus Ecclesiae alienandis vel non* (1739) oraz *Quaestio iuridica de mala fide* (1748);

⁸³ Zob. I. Malinowski, Mikołaj Zalasowski, polski prawnik XVII stulecia, na tle ówczesnej nauki, Kraków 1960; *Wiadomość o życiu i pismach Mikołaja Zalasowskiego, archidiakona poznańskiego*, „Archiwum Teologiczne” 2 (1837) 312—321.

⁸⁴ Zob. L. Łętowski, jw., t. III, s. 458—459; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 520—521.

⁸⁵ Zob. W. Bartel, *Z dziejów kanonistyki na wydziale prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego w XVIII wieku*, „Ruch Bibl. i Liturg.” 19 (1966) 114—131; tenże, *Dzieje wydziału prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego przed reformą Kołłątajowską*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 3 (1970) 159—213; K. Opałek, *Nauka prawa w Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie Oświecenia*. W: *Studia z dziejów wydziału prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, s. 49—71.

— ks. Jakub Michał Marciszowski (+ 1773), profesor i rektor Uniwersytetu Krakowskiego i Akademii Lubrańskiego w Poznaniu, który w Krakowie ogłosił m. in.: *Quaestio iuridica de iniuriis et damno* (1753), *Quaestio iuridica de praelatis et canonicis* (1762), *Regulae canonicae de irregularitate* (1766);

— ks. Andrzej Dominik Lipiewicz (+ 1778), kanonik krakowski, profesor i rektor Uniwersytetu Krakowskiego oraz Akademii Lubrańskiego w Poznaniu, który w Krakowie wydał m. in. prace: *Quaestio iuridica de casibus fortuitis* (1755) i *Quaestio iuridica de dignitate episcopali* (1762);

— ks. Jan Kanty Toryani (+ 1783), profesor prawa w Poznaniu, a następnie w Krakowie, autor ogłoszonych w Krakowie prac: *Quaestio iuridica de notariis publicis* (1768), *Decisiones canonicae de qualitate ordinandorum* (1775), *Decisiones iuridicae de advocatis seu procuratoribus causarum* (1777);

— ks. Franciszek Józef Minocki (+ 1784), profesor Uniwersytetu Krakowskiego, ostatni rektor Akademii Lubrańskiego w Poznaniu, kanonik krakowski, autor interesujących prac: *Quaestio iuridica de visitatione* (Cracoviae 1763), *Dissertatio iuridico-civilis de tutoribus et curatoribus* (Cracoviae 1766), *Processus iudiciarius praxi fori ecclesiastici Regni Poloniae accommodatus* (Varsaviae 1768), *Dissertatio de coadiutoriis beneficiorum ecclesiasticorum* (Cracoviae 1769), *Dissertatio canonico-civilis de crimine laesae maiestatis* (Posnaniae 1775), *Dissertatio iuridica de nullitate processuum ac sententiarum* (Cracoviae 1773), *Processus iudiciarius ad usum et praxim fori spiritualis in Regno Poloniae una cum formulis opportunis praxi commissoriali, necnon supplemento iuris necessario, ac denique appendice selectiorum materiarum in causis ecclesiasticis occurrentium, omnibus in foro versantibus accommodatus* (Posnaniae 1778);

— ks. Franciszek Antoni Ćwierzowicz (+ 1799), profesor krakowski, który opublikował prace pt. *Dissertatio canonico-civilis de iure universitatum studii generalis* (1764), *Dissertatio de constitutionibus ecclesiasticis* (1771) oraz *Dissertatio canonico-moralis de sacramentis in specie cum resolutionibus casuum ex Corpore iuris canonici desumpta* (1776);

— ks. Antoni Popławski (+ 1799), pijar, doktor obojga praw, stale współpracujący z Komisją Edukacji Narodowej, profesor Uniwersytetu Krakowskiego, który wydał m. in.: *Zbiór niektórych materii politycznych* (Warszawa 1774) oraz *Podania z nauki prawa natury i politycznego* (Kraków 1781);⁸⁶

— ks. Sebastian Czochron (+ 1819), sekretarz i profesor Szkoły Głównej Koronnej, który opublikował prace: *Assertiones ex histo-*

⁸⁶ Zob. K. Opałek, *Prawo natury u polskich fizjokratów*, Warszawa 1953, s. 68—101.

ria iuris canonici et iure ecclesiastico universo selectae (Argentorati 1785) oraz *Dyssertację o prawodawstwie kryminalnym* (Kraków 1788), w rękopisach zaś pozostawił: *Dyssertację o prawie kanonicznym, O wymiarze sprawiedliwości kryminalnej oraz Institutiones processus iudiciarii*;⁸⁷

— ks. Walerian Bogdanowicz (+1819), krakowski profesor prawa kanonicznego, wizytator generalny szkół Komisji Edukacji Narodowej, który w wyniku kwerendy przeprowadzonej w archiwach kościelnych sporządził zbiór pod nazwą *Corpus iuris ecclesiastici Polonici*, zawierający statuty synodów prowincji gnieźnieńskiej i synodów diecezjalnych, bulle papieskie dotyczące Kościoła polskiego oraz prawodawstwo krajowe, który jednak nie został opublikowany;

— ks. Bonifacy Garycki (+ 1822), profesor prawa natury, a następnie prawa rzymskiego w Szkole Głównej Koronnej, generalny wizytator szkół Komisji Edukacji Narodowej, autor pracy pt. *Początki nauki moralnej zamykającej prawo natury, ekonomiczne, polityczne, publiczne prawo narodów, w układzie ekonomii politycznej, podług tabeli wynalezionej przez Xiążęcia Badeńskiego*, opublikowanej w 1822 r. w „Rocznikach Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Jagiellońskim połączonego”, napisanej w duchu fizjokratów;

— Feliks Leliwa Słotwiński (+ 1863), profesor i wielokrotny dziekan wydziału prawa Uniwersytetu Krakowskiego, autor wielu prac opublikowanych w Krakowie, m. in.: *Prawo natury prywatne połączone z uwagami nad prawem rzymskim, kodeksem galicyjskim i francuskim dotąd obowiązującym* (I—II, 1825), *Programma iuris ecclesiastici publici et privati* (1826), *Institutiones iuris ecclesiastici in usum auditorum methodo scientifica adornatae* (I—II, 1839—1840), *Dzieje powszechnego Soboru Trydenckiego* (1857), *Wykład naukowy Konkordatu między J. S. Piusem IX i Najj. Franciszkiem Józefem I cesarzem Austrii dnia 18 sierpnia 1855 r. w Wiedniu zawartego* (1858), *O początku i przedmiocie konkordatów z powołaniem ustaw zabezpieczających w Polsce całość religii ś. katolicko-apostolsko-rzymskiej i wolność innych wyznań chrześcijańskich* (1858), *Obalenie zasad febronianizmu w prawie kanonicznym w Austriackim Państwie przez 2-gi artykuł Kon-*

⁸⁷ Zob. Z. Zdrójkowski, *Sebastian Czochron (1750—1819) krakowski kanonista wieku Oświecenia, przedstawiciel humanitarnej myśli karnej w Polsce*, „Zesz. Nauk. Uniw. M. Kopernika w Toruniu”, Nauki hum.-społ., z. 5, Prawo 2 (1961) 11—62; tenże, *Prace naukowe Sebastiana Czochrona z dziedziny procesu i prawa karnego*. W: *Miscellanea iuridica złożone w darze K. Koranyiemu*, Warszawa 1961, s. 163—193; tenże, *Prace Sebastiana Czochrona profesora Akademii Krakowskiej z dziedziny prawa kanonicznego (1785—1800)*, „Zapiski Historyczne” 29 (1964) z. 2, s. 71—110.

kordatu między J. Św. Piusem IX a Naj. Cesarzem Franciszkiem Józefem zawartego („Rocz. Tow. Nauk” 1860);

— ks. Józef Sebastian Pelczar (+ 1924), profesor przemyskiego seminarium duchownego, profesor, dziekan i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, wreszcie biskup przemyski, autor m. in. cenionego podręcznika pt. *Prawo małżeńskie katolickie z uwzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w Austrii, w Prusach i w Królestwie Polskim* (Kraków 1882—1883); wydanie czwarte z 1898 r. liczyło 4 tomy; w 1918 r. ukazał się *Dodatek* uzupełniający ostatnie wydanie.⁸⁸

Także w innych ośrodkach naukowych w Polsce, poza krakowskim, rozwijała się kanonistyczna twórczość naukowa. Ośrodki te tworzyły przede wszystkim miasta posiadające wyższe uczelnie, w mniejszym zaś stopniu seminaria duchowne. Nie brak też było kanonistów pracujących naukowo, którzy nie byli związani z określonym ośrodkiem naukowym.

Spośród profesorów Akademii Wileńskiej pod względem kanonistycznej twórczości naukowej wyróżnili się:

— Marcin Śmiglecki (+ ok. 1619), jezuita, doktor teologii, profesor filozofii i teologii, autor prawno-teologicznego traktatu pt. *O lichwie, wyderkach, czynszach, spółnych zarobkach, najmach, arendach i o samokupstwie krótka nauka* (Wilno 1596; dalsze wydania poszerzone), rozprawy pt. *O dziesięcinach z Pisma Św. zebranie krótkie* (Kraków 1604), oraz wielu pism o charakterze kontrreformacyjnym;⁸⁹

— Aaron Aleksander Olizarowski (+ ok. 1659), wychowanek kolegium jezuickiego w Poznaniu, promowany na doktora obojga praw w Ingolstadcie w 1644 r., jeden z czterech pierwszych profesorów — obok Benedykta Soxo, Szymona Dilgera i Jana Jerzego Schauera — powołanych na nowo utworzony wydział prawa Akademii Wileńskiej, autor dzieł: *Assertiones ex iurisprudencia* (Vilnae 1647) oraz *De politica hominum societate libri tres* (Dantisci 1651);⁹⁰

⁸⁸ Zob. A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 80—82; K. M. Kasperkiewicz, *Śługa Boży Józef S. Pelczar, biskup przemyski* obrz. łac. *Szkic biograficzny*, Rzym 1972.

⁸⁹ Zob. K. Drzymała, *Lata szkolne i profesorskie ks. Marcina Śmigleckiego*, Bąkowiec 1938; tenże, *Polemika ks. Marcina Śmigleckiego T. J. z innowiercami o powołaniu ministrów*, „*Nasza Przyszłość*” 9 (1959) 323—356; W. Wicher, *M. Śmigleckiego T. J. Traktat o lichwie i procentach*, „*Coll. Theol.*” 17 (1936) 290—315; E. Jarra, *iw. s.* 330—333.

⁹⁰ Zob. S. Kot, *Aron Aleksander Olizarowski, profesor prawa Akademii Wileńskiej*. W: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i 10 wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. I, *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, Wilno 1929, s. 33—45; E. Jarra, *Aron Aleksander Olizarowski jako filozof prawa*. W: *Księga pamiątkowa celem*

— Benedykt de Soxo (+ 1658), jezuita rodem z Hiszpanii, który opracował m. in. dobry podręcznik prawa pt. *Claves iuris academicis Vilnensibus... porrectae* (Vilnae 1648);

— Andrzej Krüger (+ 1712), jezuita, doktor teologii i prawa kanonicznego, autor rozprawy pt. *Resolutio canonico theologica dubiorum quorundam, quae circa suspensionem indulgentiarum et facultatum per Bullam Jubilei Universalis passim occurrere solent* (Vilnae 1700), w której wyjaśnił niektóre wątpliwości wynikłe z zawieszenia w roku świętym odpustów i przywilejów udzielonych poza Rzymem;

— Maciej Miłuński (+ 1719), jezuita, który ogłosił pracę pt. *Explanations iuris ecclesiastici canonico-moralis in librum IV Decretalium de sponsalibus et matrimoniis* (Vilnae 1705);

— Jakub Straszewski (+ 1739), jezuita, który wydał podręcznik prawa kanonicznego pt. *Iuris aliquid brevem notitiam iuris canonici continens* (Vilnae 1728);

— Hieronim Strojnowski (+ 1815), pijar, kanonik kijowski i wileński, późniejszy koadiutor łucki i biskup wileński, mający udział w pracach Komisji Edukacji Narodowej i w pracach kodyfikacyjnych z ramienia Sejmu Czteroletniego, rektor Akademii Wileńskiej, który opublikował m. in. pracę pt. *Nauka prawa przyrodzonego, politycznego, ekonomiki i prawa narodów* (Wilno 1785);⁹¹

— Józef Konstanty Bogusławski (+ 1819), pijar, kanonik wileński, który wydał drukiem m. in. traktat pt. *O doskonałym prawodawstwie, czyli o pożytkach wydoskonalonej edukacji* (Warszawa 1786);

— Alojzy Cappelli (+ 1838), sprowadzony z Włoch, profesor Uniwersytetu i Akademii Duchownej w Wilnie, autor broszury *O źródłach i zasadach prawa kanonicznego* (Wilno 1815) oraz podręcznika *Manuale iuris canonici* (Vilnae 1819).⁹²

Przedstawicielami kanonistyki uprawianej w Akademii Zamojskiej są profesorowie: Benedykt Żelechowski i Melchior Jan Kochnowski. Benedykt Żelechowski (+ 1658), kustosz kolegiaty zamojskiej i prepozyt turobiński, proboszcz w Sitańcu, rektor Akademii, promotor pierwszych doktorów prawa kanonicznego w uczelni zamojskiej, jest autorem rozpraw: *Digestum iuris saxonici provincialis*, *Quaestio de sponsalibus et matrimonio*, *Quaestio de iure patronatus*. Melchior Jan Kochnowski (+ 1788), późniejszy biskup

---

uczczenia 350 rocznicy założenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, Warszawa 1931, s. 33—72.

⁹¹ Zob. A. Marchwiński, *Poglądy filozoficzno-prawne Hieronima Strojnowskiego*, Warszawa 1930; K. Opałek, *H. Strojnowski — przedstawiciel postępowej myśli prawniczej polskiego Oświecenia*, „Państwo i Prawo” 7 (1952) z. 1, s. 9—33.

⁹² Zob. A. Petroni, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 213—215.

pomocniczy chełmski, opublikował w Lublinie w 1785 r. pracę poświęconą apologii nauki prawa kościelnego pt. *De Regno Christi ac de officiis Principum Christianorum sermo apologeticus*, skierowaną przeciwko tezom wyjętym z austriackiego podręcznika Pawła Józefa Rieggera, propagującego doktrynę gallikanizmu.⁹³

Bardziej czynnymi pod względem naukowym profesorami prawa kościelnego w Uniwersytecie Lwowskim w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku byli:

— Antoni Haimberger (+ 1865), autor pracy pt. *Ius Romanum privatum idque purum, secundum fontes et interpretationes optimorum iurissprudentium* (t. I—IV, Lwów 1829) oraz szeregu artykułów z dziedziny prawa kościelnego, publikowanych w języku niemieckim;

— Edward Rittner (+ 1899), który opublikował dwutomowy podręcznik uniwersytecki pt. *Prawo kościelne katolickie* (Lwów 1878—1879; wyd. 4: Lwów 1912—1913), rozprawę pt. *Celibat w Polsce*,⁹⁴ oraz sporo prac w języku niemieckim;

— ks. Marceł Paliwoda (+ 1895), który opracował podręcznik pt. *Praelectiones ex iure canonico* (Leopoli 1876, 1880, 1901);

— ks. Błażej Jaszowski (+ 1921), który poprawił i uzupełnił wyżej wspomniany podręcznik prawa kanonicznego M. Paliwody oraz opublikował rozprawę pt. *De matrimonii impedimento quod dicitur error* (Leopoli 1896);

— ks. Stanisław Wysocki (+ 1917), który ogłosił m. in. *De parochia quaestiones selectae* (1904), *O kongregacjach dekanalnych w dawnej Polsce* (1906), *Dekret „Maxima cura” o usuwaniu proboszczów w drodze administracyjnej* (1911), *O sędziach polubownych w prawie kościelnym*⁹⁵ oraz szereg interesujących artykułów kanonistycznych;

— Alfred Halban Blumenstock (+ 1926), habilitowany w uniwersytecie Krakowskim na podstawie pracy pt. *Opieka papieska w wiekach średnich* (Kraków 1889, po niemiecku: Innsbruck 1890), profesor, dziekan i rektor Uniwersytetu Lwowskiego, autor rozprawy pt. *Kilka słów o prawnym charakterze interdyscypliny kościelnej* (Kraków 1886) oraz licznych artykułów zamieszczonych w czasopismach krajowych i zagranicznych.⁹⁶

Spośród kanonistów skupionych przy uczelniach warszawskich w XIV wieku godni są wzmianki m. in.

— ks. Franciszek Ksawery Szaniawski (+ 1830), profesor nowo otwartej Szkoły Prawa w Warszawie, który przetłumaczył na

⁹³ Zob. tamże, s. 246—251.

⁹⁴ „Przewodnik Nauk. i Liter.” 2 (1874) t. 1, s. 227—234, 264—269.

⁹⁵ W: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250 rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego*, t. II, Lwów 1912.

⁹⁶ Zob. A. Petran, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 186—203.

język polski (1807), a następnie na język łaciński (1809) kodeks cywilny Napoleona oraz opublikował kilka artykułów z zakresu historii polskiego prawa kanonicznego;

— ks. Michał Nawodworski (+ 1896), kapłan diecezji wrocławskiej, profesor Akademii Duchownej w Warszawie, późniejszy biskup płocki, który rozpoczął wydawanie tygodnika „Przegląd Katolicki” oraz — począwszy od 1873 r. — kierował wydawaniem 21 tomów *Encyklopedii Kościelnej*, zamieszczając w niej sporo artykułów prawniczych;

— ks. Antoni Franciszek Ksawery Sotkiewicz (+ 1901), profesor prawa kanonicznego w sandomierskim seminarium duchownym, a następnie w Akademii Duchownej w Warszawie, późniejszy biskup sandomierski, autor m. in. rozprawy pt. *O egzaminach konkursowych na beneficja parafialne*⁹⁷ oraz kilkudziesięciu artykułów z zakresu prawa kanonicznego zamieszczonych w *Encyklopedii Kościelnej*.⁹⁸

Kanonistyka polska miała swoich przedstawicieli także wśród profesorów Akademii Duchownej w Petersburgu. Do bardziej zaangażowanych pod względem naukowym należeli:

— ks. Franciszek Albin Symon (+ 1918), doktor teologii, przez jakiś czas wykładowca prawa kanonicznego, pomocniczy biskup mohylewski, arcybiskup tytularny, proboszcz kościoła mariackiego w Krakowie, dzięki któremu od 1885 r. zaczęły wychodzić roczniki akademickie pt. „Academia Caesarea Romano-Catholica Ecclesiastica Petropolitana”, w których opublikował wiele swoich prac, głównie z zakresu historii szkolnictwa wileńskiego;

— ks. Andrzej Retke (+ 1907), autor m. in. pracy pt. *Patrologiae compendium* (Varsaviae 1891) oraz podręcznika prawa małżeńskiego pt. *De matrimonio tractatus iuridicus secundum sacros canones et leges civiles in Imperio Rossico et Poloniae Regno vigentes ordine titularum quarti libri Decretalium* (Varsaviae 1895);

— ks. Aleksander Kakowski (+ 1938), przybyły do Petersburga z seminarium warszawskiego, rektor Akademii, arcybiskup warszawski (1913) i kardynał (1919), który opublikował szereg prac, m. in.: *O powadze Rytuału Piotrkowskiego. Ze stanowiska prawnohistorycznego*,⁹⁹ *Preliminaria Kodeksu Piusa X* (Petersburg 1912), *Biskupa Stanisława Karnkowskiego zbiór konstytucji synodalnych. Przyczynek do historii ustawodawstwa kościelnego w Polsce* (Wrocław 1912), *Congregatio synodalis totius provinciae Gnesnensis... die 1 oct. 1578 a. celebrata nec non congregatio synodalis archidiaconatus Camenensis... die 26 septem. 1619 a. celebrata* (Petro-

⁹⁷ „Pamiętnik Rel.-Moralny”, ser. II, 10 (1962) 133—159.

⁹⁸ Zob. W. Wójcik, *Bp Antoni Sotkiewicz (1826—1901)*, „Prawo Kan.” 17 (1974) nr 1—2, s. 169—193.

⁹⁹ „Przegląd Katolicki” 31 (1893) 721—723, 739—742, 753—758, 771—776, 783—785.

poli 1913) oraz kilkadziesiąt artykułów, przeważnie z zakresu prawa kanonicznego, zamieszczając je w *Podręcznej Encyklopedii Kościelnej*;¹⁰⁰

— ks. Bronisław Żongołłowicz (+ 1944), profesor kowieńskiego seminarium duchownego, ostatni profesor prawa kanonicznego w Akademii Duchownej w Petersburgu, późniejszy profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Uniwersytetu Wileńskiego, podsekretarz stanu w Ministerstwie WRiOP, autor m. in. prac: *Status Ecclesiae in Samogitia* (Romae 1903), *O kodyfikacji prawa kościelnego* (Lwów 1927), *Kapituła „sede vacante” w byłym zarborze rosyjskim*.¹⁰¹

Profesorowie prawa kanonicznego w dawniejszych polskich seminariach duchownych na ogół nie zajmowali się pracą naukową w szerszym zakresie. Niewiele też pozostawili dzieł drukowanych. Dopiero od XIX wieku ich aktywność naukowa wzrasta. W XIX i na początku XX wieku w polskich seminariach duchownych wyróżnili się:

— ks. Józef Pawlicki (+ 1868), profesor i rektor wrocławskiego seminarium duchownego, odznaczający się dużą erudycją, który wydał m. in. rytuał polski i pierwszy kancjonał, uczestniczył w pracach wydawniczych księży misjonarzy w Warszawie;

— ks. Zenon Chodyński (+ 1887), profesor i rektor wrocławskiego seminarium duchownego, zbieracz źródeł ustawodawstwa synodalnego Polski przedrozbiorowej; przejrział i poprawił zbiór ustaw partykularnych sporządzony przez ks. Krzysztofa Żórawskiego, publikując go pod nazwą: *Decretales Summorum Pontificum pro Regno Poloniae et constitutiones synodorum provinciarum et dioecesarum Regni eiusdem ad summam collectae. Cum annotationibus, declarationibus, admonitionibus et additionibus ex historia, iure ecclesiastico universali et iure civili Regni* (t. I: Posnaniae 1870, t. I—III: Posnaniae 1882—1883); opublikował też wiele źródeł kanonicznego prawa polskiego, m. in. *Monumenta Historica Dioeceseos Vladislaviensis* (I—VI — wspólnie z bratem Stanisławem), oraz znaczną ilość, źródłowo opracowanych, artykułów z zakresu prawa i historii Kościoła polskiego, zamieszczając je w *Encyklopedii Kościelnej*;

— ks. Stanisław Chodyński (+ 1919), profesor i zasłużony rektor wrocławskiego seminarium duchownego, bliźniaczy brat Zenona; wydał 19 kolejnych zeszytów *Monumenta Historica Dioeceseos Vladislaviensis* (VII—XXV), w *Encyklopedii Kościelnej* zamieścił kilkadziesiąt artykułów z zakresu prawa kościelnego, hi-

¹⁰⁰ Zob. W. P a d a c z, *Działalność* (ks. kardynała A. Kakowskiego) *na polu piśmiennictwa naukowego*, „Wiad. Arch. Warsz.” 26 (1936) 277—283.

¹⁰¹ „Przegląd Teologiczny” 11 (1930) 77—89; „Nasza Myśl Teologiczna” 1 (1930) 150—162.

storii Kościoła w Polsce, liturgiki i teologii pasterskiej, opublikował też wiele prac z zakresu historii diecezji wrocławskiej;

— ks. Jan Chryzostom Janiszewski (+ 1891), profesor i rektor poznańskiego seminarium duchownego, późniejszy pomocniczy biskup poznański, wreszcie arcybiskup gnieźnieńsko-poznański, autor m. in. prac: *Bezżeństwo kapłańskie w Kościele katolickim* (I—II, Gniezno 1860—1875), *Kościół i państwo chrześcijańskie* (Poznań 1891);

— ks. Edward Likowski (+ 1915), profesor i rektor poznańskiego seminarium duchownego, pomocniczy biskup poznański, wreszcie arcybiskup gnieźnieńsko-poznański, który opublikował m. in.: *Historia unii Kościoła ruskiego z Kościołem rzymskim* (Poznań 1875), *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku* (Poznań 1880, Warszawa 1906), *Unia Brzeska* (Poznań 1896, Warszawa 1907), *Synody diecezji chełmskiej ob. wsch.* (Poznań 1902);

— ks. Jan Nepomucen Opieliński (+ 1935), profesor gnieźnieńskiego seminarium duchownego, który ogłosił prace: *O cenzurach kościelnych z uwzględnieniem najnowszych dekretów Stolicy Św.* (Poznań 1894), *Komentarz do cenzur kościelnych po dziś dzień obowiązujących* (Poznań 1896) oraz *Nowe dekrety prawnomatrzeńskie „Ne temere” i „Provida” z objaśnieniami* (Poznań 1908);

— ks. Arkadiusz Lisiecki (+ 1930) profesor gnieźnieńskiego seminarium duchownego, od 1926 r. biskup katowicki; zapoczątkował cenną publikację pod nazwą *Pisma Ojców Kościoła*; spolszczył wiele źródeł z pierwszych wieków chrześcijaństwa;

— ks. Władysław Kochowski (+ 1917), profesor przemyskiego seminarium duchownego, który opublikował m. in.: *O synodzie diecezjalnym*.¹⁰² *O chrzcie św.* (Przemyśl 1905), *O mszach manualnych* (Przemyśl 1905), *O rozwodach* (Przemyśl 1907), *Rozdział Kościoła od państwa we Francji* (Lwów 1907);

— ks. Antoni Nojszewski (+ 1921), profesor i rektor lubelskiego seminarium duchownego, autor pracy pt. *Liturgia rzymska* (Warszawa 1903);

— ks. Jerzy Gautier (+ 1941), profesor warszawskiego seminarium duchownego, który ogłosił kilkanaście artykułów kanonistycznych w *Podręcznej Encyklopedii Kościelnej* i kilka w „Wiadomościach Archidiecezjalnych Warszawskich”;

— ks. Władysław Mysor (+ 1943), profesor tarnowskiego seminarium duchownego, który ogłosił drukiem: *Kanoniczne przyczyny dyspens od przeszód małżeńskich*,¹⁰³ *Przepisy o konkurencji koś-*

¹⁰² „Kronika Diec. Przem.” 1 (1901) 294—302, 326—331, 349—354, 393—404, 437—445; 2 (1902) 42—56, 106—112, 155—168, 207—215, 249—251.

¹⁰³ „Dwutygodnik Katechetyczny i Duszpasterski” 6 (1902) 343—347, 416—417, 441—443, 475—478, 537—541; 7 (1903) 156—158, 188—190, 242—245.

cielnej i o komitetach parafialnych obowiązujące w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim (Tarnów 1906), Przepisy ustawy kongrualnej katolickiego duchowieństwa parafialnego (Tarnów 1907); był też redaktorem uchwał pierwszego synodu diecezji tarnowskiej, odbytego w 1928 r.;

— ks. Bazyli Maściuch (+ 1936), kapłan diecezji przemyskiej obrządku greckokatolickiego, profesor prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Przemyślu, późniejszy administrator apostołski Łemkowszczyzny, który wydał w języku ruskim pracę pt. *Kościelne prawo małżeńskie* (Przemyśl 1910).¹⁰⁴

Długa jest lista kanonistów, którzy nie byli szczególnie związani z określonym ośrodkiem naukowym, jednakże dzięki swoim publikacjom naukowym przyczynili się do rozwoju kanonistyki polskiej. Na liście tej znajdują się m. in.:

— Krzysztof Karol Niszczycki z Radzanowa, wykształcony we Włoszech, archidiakon płocki, kanonik gnieźnieński. autor ogłoszonych drukiem prac: *Iuris universi conclusio ad Serenissimum Vladislaum Principem* (Maceratae 1611), oraz *De remedio recuperandae adversus vitiosum successorem et fideicommissum ex prohibitionem alienandi... disputatio* (Romae 1611, Maceratae);

— Jakub Śliwski (+ 1630), wykształcony w Krakowie, doktor obojga praw, archidiakon przemyski, który w latach 1622—1623 ogłosił drukiem w Jarosławiu, po łacinie i po polsku, pracę, w której broni proboszczów przed obciążeniem podatkowym, a mianowicie: *Scutum clericorum Christo in sacerdotio per Regnum Poloniae militantium* oraz *Ochrona duchowa plebanów od poborów w niezwykniętym Królestwie Polskim*;

— Andrzej Lipski (+ 1631), promowany na doktora obojga praw w rzymskiej Sapienzy w 1605 r., blisko związany z dworem Zygmunta III, biskup łucki, kujawski, w końcu krakowski, autor dzieł prawnych: *Decas quaestionum publicarum Regni in quibus ecclesiastica iura et immunitates ecclesiastici status elucidantur* (Cracoviae 1616) oraz *Practicarum observationum ex iure civili et saxonico collectae et ad stylum usumque iudiciorum Curiae Regalis accommodatae* (centurio I—II: 1602—1617, całość: 1627)¹⁰⁵;

— Andrzej Chlewski (+ 1633), cysters, który wydał drukiem traktat z zakresu prawa zakonnego: *Quaestia abo pytanie jeśli zakonnik abo opat dobrami tak ruchomymi iako nieruchowymi dysponować może iako własnymi privata autoritate*. Napisane na

¹⁰⁴ Zob. A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 14—145.

¹⁰⁵ Zob. E. Jarra, *Twórczość prawna duchowieństwa polskiego*, s. 325—327; L. Łętowski, jw., t. II, s. 177—185; I. Polkowski, *Lipski Andrzej, kanclerz wielki koronny*, Kraków 1870; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 361—362.

przestrogę ludzi, którzy się po zakonnikach na successye wtrącają y klasztorne dobra przywłaszczają (Poznań 1615);

— Melchior Stephanides (+ 1638), doktor obojga praw, kanonik lwowski i chełmski, scholastyk zamojski, który wydał zbiór pism różnych autorów pt. *Opuscula tam ecclesiastici quam equestris ordinis nobilium virorum compositionis inter status negotio servientia* (Cracoviae 1632);

— Paweł Piasecki (+ 1649), promowany na doktora obojga praw w Rzymie w 1610 r., sekretarz Zygmunta III, biskup kamieniecki, później chełmski i przemyski, autor dzieła pt. *Praxis episcopalis, ea quae officium et potestatem episcopi concernunt continens, in qua varia Summorum Pont. decreta ad usum fori ecclesiastici omnino necessaria ex probatis exemplaribus excerpta referuntur* (Venetiis 1611)¹⁰⁶; opublikował też w Krakowie w 1645 r. kronikę obejmującą lata 1576—1644, mającą kilka wydań, pt. *Chronica gestorum in Europa singularium*¹⁰⁷;

— Jakub Jaskmanicki, jezuita z braniewskiego kolegium, który w 1664 r. w Braniewie opublikował *Assertiones theologicae de iure et iustitia nec non de prudentia aliisque virtutibus moralibus ex ipsa earum natura desumptae*;

— Jan Markiewicz, kanonista wykształcony w Rzymie, doktor obojga praw, kanonik krakowski, warmiński i poznański, autor prac: *Decima cleri saecularis in Regno Poloniae defenza. Contra exemptiones patrum Societatis* (Parisiis, Venetiis 1644), *Decima cleri saecularis in iudicio Sacrae Congregationis Eminent. Concilii Tridentini Interpretum contra exemptiones patrum Soc. Romae vindicta tandem in Regno Poloniae... antea defenza nunc ad effectum executionis debitae accommodata* (Cracoviae 1647), *Decima cleri saecularis contra exemptiones patrum Soc. Jesu antea defenza deinde vigore brevis Innocentii Papae X executioni debitae accommodata* (Cracoviae 1648); polemizował z nim jezuicki teolog Mikołaj Cichowski w pracy pt. *Responsum theologicum ad triplex scriptum A. R. D. Ioannis Markiewicz* (Romae 1650), która z kolei spotkała się z repliką zatytułowaną: *Replicatio canonica ad responsum theologorum Soc. provinciae Polonae in materia decimarum per Ioannem Markiewicz* (1650); niektóre inne jego prace były zakazane¹⁰⁸;

— Wawrzyniec Jan Rudawski, wychowanek kolegium jezuickiego w Braniewie, promowany na doktora obojga praw w rzymskiej Sapienzy, kanonik warmiński, później olomuniecki, radca

¹⁰⁶ Dzieło posiadało wiele wydań; wydanie pierwsze dostało się na indeks książek zakazanych ze względu na pewne niedokładności, które później zostały usunięte.

¹⁰⁷ Zob. W. Sarna, *Biskupi przemyscy obrządku łacińskiego*, Przemysł 1903, s. 329—343; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 508.

¹⁰⁸ Zob. J. Bar, W. Zmarz, jw., t. I, n. 326—328, 1670—1673.

austriackiego cesarza Leopolda, który jest autorem m. in. prac: *Repertorium iuris civilis et pontificii ad usum et praxim forensem quotidianam accommodatum* (Viennae 1660) oraz *Historiarum Poloniae ab excessu Vladislai IV ad pacem Olivensem usque libri IX* (wyd. 1755)¹⁰⁹;

— Stanisław Szczygielski (+ 1687), benedyktyn, opat w Trokach, autor prac z zakresu prawa zakonnego: *Casus propositus cum sua resolutione* (1677), *Responsio modesta ad cuiusdam quinquaginta singularia iuris patronatus Regum Poloniae quae in odium regularium procaciter divulgavit* (1677), *Liber penthicus de commendatariis regularium praelatis. In quo commendatorum monasteriorum gravissima incommoda et praelatorum commendatariorum in religiosos non absoluta, sed circumscripta iurisdictio clarissime demonstratur* (Vilnae 1681), oraz dotyczących historii zakonu benedyktyńskiego, m. in. pierwszego monograficznego zarysu opactwa tynieckiego pt. *Tinecia seu historia Monasterii Tinencensis* (Cracoviae 1668)¹¹⁰;

— Wojciech Tylkowski (+ 1695), jezuita, wykładowca wielu przedmiotów w kolegiach jezuickich w Braniewie, Warszawie, Płocku i Poznaniu, regens Seminarium Papieskiego w Wilnie, który pozostawił bogaty dorobek pisarski z różnych dziedzin wiedzy, m. in. *Sacri canones et decisiones apostolicae de s. sacramento matrimonii* (Varsaviae 1692), *Praxis parochialis* (Varsaviae 1693)¹¹¹;

— Jan Jerzy Kunigk (+ 1717), rodem z Lidzbarka Warmińskiego, doktor obojga praw, kanonik warmiński, płocki, pułtuski i wrocławski, oficjał gdański i warmiński, wikariusz generalny biskupa warmińskiego Jana Zbąskiego, fundator osobnej katedry prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Braniewie (1708), autor prac: *Ius Culmense correctum, una cum processu iuris pro dioecesi Varmiensi* (Brunsborgae 1711) oraz *Ordnung für die erm-ländischen Kirchenvisitationen* (Brunsborgae 1712);

— Konstanty Kazimierz Brzostowski (+ 1722), biskup smoleński, a następnie wileński, autor m. in. pracy o klauzurze zakonnej pt. *Zebranie z listów papieskich, które bullas zowią, z concyliów, wyroków, odpowiedzi i różnych praw kościelnych, dla Pańien WW. Zakonnych do druku podane* (Wilno 1710);

— Adam Ksawery Rostowski (+ 1738), doktor obojga praw i teologii, pomocniczy biskup łucki, autor dzieła pt. *Clypeus cleri Poloni contra tela fori saecularis* (Varsaviae 1728);

— Wawrzyniec Szydłowski (Laurentius a S. Rosalia), pijar, pro-

¹⁰⁹ Zob. T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla. Od połowy XV w. do 1945 roku*, Warszawa 1963, s. 247; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 578.

¹¹⁰ Zob. A. Zaremba, *Szczygielski Stanisław*. W: *Encyklopedia Kościelna*, t. XXVII, s. 489—490; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 674.

¹¹¹ Zob. *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 710.

fesor kolegium warszawskiego, który opublikował, dokonując uzupełnień i przystosowując do potrzeb pijarów polskich, pracę Remigiusza a S. Erasmo pt. *Summarium iudicii regularis ex sacrosanctis canonibus et Decretalibus Gregorii IX* (Varsaviae 1744);

— Antoni Rudzieński, z zakonu reformatów prowincji wielkopolskiej, który ogłosił prace z zakresu prawa zakonnego: *Compendium Ordini Seraphico et aliis magis utilium ex probatis et approbatis authoribus elaboratum* (Varsaviae 1735, Calissii 1742) oraz *Wola O. N. S. Franciszka, jak bracia mniejsi Jego regułę mają zachować* (Warszawa 1735);

— Jan od Św. Władysława (Ioannes a S. Vladislao), prowincjał karmelitów wielkopolskich, autor traktatu pt. *Trifolium canonico-iurdicum... seu commentarius triplicem materiam in iure canonico vocalissimam episcopi, parochi et regularis complectens* (Gedani 1754);

— Konstanty Święcicki, bernardyn, autor interesującego dzieła pt. *De iure naturae et gentium in genere et de iure belli et pacis in specie* (Lucae 1763);

— Remigiusz Ładowski (+ 1798), pijar, który ogłosił drukiem *Prawo natury, prawo polityczne i prawo narodów krótkim i jasnym sposobem do użytku szlachetnej młodzi spisane* (Lublin 1793);

— Tymoteusz Szczurowski (+ 1812), wykształcony w Rzymie, doktor teologii i prawa kanonicznego, przełożony klasztoru bazylianów w Białej Podlaskiej, który opracował podręcznik prawa kanonicznego pt. *Prawo kanoniczne o wszystkich ustawach i dekretach synodalnych we wszystkich materiach i wydarzeniach, tak sumiennych jako też i sądowych, na rozmowy w jedenastu księgach podzielone, a ku zbawiennej wiadomości ludziom wszelkiego stanu i urzędu, tak duchownego jako świeckiego... zebrane z poważnych autorów* (Supraśl 1792);

— Wojciech Skarszewski (+ 1827), kanonik kamieniecki, biskup chełmsko-lubelski, następnie arcybiskup warszawski, który z okazji prac kodyfikacyjnych Andrzeja Zamojskiego ogłosił *Uwagi polityczne imieniem stanu duchownego do zbioru praw polskich podane* (Kalisz 1778, 1783); jest też autorem publikacji: *Prawdziwy stan duchowieństwa w Polsce* (Warszawa 1776, Kalisz 1777), *Kalkulacja pożytków Rzeczypospolitej z odebranego funduszu biskupstwa krakowskiego* (1790), *Rozporządzenie pasterskie na diecezję chełmską i lubelską roku 1792*, *Articuli in visitatione generali ecclesiarum parochialium archidioecesis Varsaviensis examinandi* (1824), *List pasterski do duchowieństwa archidiecezji warszawskiej roku 1824*, *Institutiones iuris ecclesiastici in usum auditorum methodo scientifica adornatae* (I—II, Cracoviae 1840);

— Stanisław Snarski, dominikanin z prowincji litewskiej, który opracował *Doręczny zbiór kanonów przydatniejszych na wzór*

słownika ułożony (Wilno 1858) oraz *Słownik obrzędowy ułożony podług najlepszych źródeł* (Wilno 1871); był też autorem i tłumaczem wielu książek religijnych;

— Adam Stanisław Krasinski (+ 1891), kanonik kapituły wileńskiej, następnie biskup wileński, autor popularnego podręcznika prawa kanonicznego pt. *Prawo kanoniczne krótko zebrane* (Wilno 1861).

Należy tu wspomnieć także o kanonistach, którzy działali na polskich Ziemiach Zachodnich i Północnych pod koniec XVIII i w XIX wieku. Są nimi m. in.:

— ks. Marcin Pełka (+ 1828), profesor Akademii Wrocławskiej, prałat scholastyk kapituły wrocławskiej, autor podręcznika prawa kanonicznego pt. *Iuris ecclesiastici analysis* (I: *Ius eccl. publicum*, II: *Ius eccl. privatum*, Vratislaviae 1795—1796)¹¹²;

— ks. Antoni Eichhorn (+ 1869), profesor *Lyceum Hosianum* w Braniewie, kanonik warmiński, wybitny historyk, założyciel i pierwszy wydawca czasopisma pt. „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” (od 1858 r.), w którym zamieścił wiele swoich interesujących prac, np. *Geschichte der ermländischen Bischofswahlen*,¹¹³ *Die Weihbischöfe Ermlands*,¹¹⁴ *Die Prälaten des ermländischen Domskapitels*,¹¹⁵ *Die Ausführung der Bulle „De salute animarum” in den einzelnen Diöcesen des Prussischen Staates durch den Fürstbischof von Ermland Prinz Joseph von Hohenzollern*¹¹⁶; wydał też pracę poświęconą kardynałowi Stanisławowi Hozjuszowi pt. *Der ermländische Bischof und Kardinal Stanislaus Hosius* (I—II, Mainz 1854—1855) oraz biskupowi Marcinowi Kromerowi pt. *Der ermländische Bischof Martin Cromer als Schriftsteller, Staatsmann und Kirchenfürst* (Braunsberg 1868); był też współzałożycielem Warmińskiego Towarzystwa Historycznego, które zajęło się wydawaniem źródeł dotyczących Warmii w wydawnictwie pt. *Monumenta Historiae Warmiensis* (1860—1929)¹¹⁷;

— ks. Andrzej Thiel (+ 1908), profesor prawa kanonicznego i historii kościelnej w *Lyceum Hosianum* w Braniewie, kanonik warmiński, a od 1885 r. biskup warmiński, który opublikował m. in.: *De capituli cathedralis varmiensis primordiis disserta-*

¹¹² Zob. W. Urban, Ks. Marcin Pełka — śląski kanonista (1757—1828), „Prawo Kan.” 14 (1971) nr 1—2, s. 325—328.

¹¹³ 1 (1858—1860) 93—190, 269—333, 460—600; 2 (1861—1863) 1—177, 396—465, 610—639.

¹¹⁴ 3 (1864—1866) 139—165.

¹¹⁵ 3 (1864—1866) 307—397, 529—643.

¹¹⁶ 5 (1870) 1—130.

¹¹⁷ Współzałożycielami byli też księża: Andrzej Thiel, Józef Bender, Franciszek Hipler, K. P. Woelky, J. M. Saage. — Zob. A. Thiel, *Leben des Domdekan Dr. Anton Eichhorn*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 4 (1867—1869) 637—656.

tio, ¹¹⁸ *Epistolae Romanorum Pontificum genuinae et quae ad eos scriptae sunt a S. Hilario usque ad Pelagium II* (I: A. S. Hilario usque ad S. Hormisdam. 461—523, Brunsbergae 1368) ¹¹⁹;

— ks. Hugo Laemmer (+ 1918), rodem z Warmii, wicerektor seminarium duchownego w Braniewie, profesor *Lyceum Hosianum*, wreszcie profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, autor m. in. komentarza do dekretów synodu zamojskiego z 1720 r. pt. *In decreta Concilii Ruthenorum Zamosciensis animadversiones theologico-canonicae* (Friburgi Br. 1865), podręcznika prawa kanonicznego pt. *Institutionen des katholischen Kirchenrechts* (Freiburg im Br. 1886, 1892) oraz pracy pt. *Zur Kodifikation des kanonischen Rechts* (Freiburg im Br. 1899) ¹²⁰;

— ks. Franciszek Triebs (+ 1942), doktor obojga praw, teologii i filozofii, profesor prawa kanonicznego na wydziale teologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego, autor wartościowego podręcznika pt. *Praktisches Handbuch des geltenden kanonischen Eherechts in Vergleichung mit dem deutschen staatlichen Ehe-recht für Theologen und Juristen* (I—IV, Breslau 1925—1932; całość w jednym tomie: 1933). ¹²¹

V. Zainteresowania przeszłością polskiego prawa kościelnego

Od połowy XVIII wieku prawnicy polscy, zarówno świeccy jak i kościelni, okazują coraz większe zainteresowanie przeszłością prawa polskiego. Jedni i drudzy widzą wzajemne przenikanie się w przeszłości ustawodawstwa państwowego i kościelnego, jak również wpływ tychże ustawodawstw na formowanie się i integrację społeczeństwa polskiego.

Do pierwszych, którzy szeroko zainteresowali się przeszłością prawa polskiego, należy Józef Andrzej Załuski (1702—1774), biskup kijowski, mecenas nauki. Przy pomocy brata Andrzeja Stanisława, biskupa płockiego, łuckiego, chełmińskiego, wreszcie krakowskiego, założył w Warszawie w 1747 r. pierwszą w kraju bibliotekę publiczną, tzw. Bibliotekę Załuskich. Z J. D. Janockim opracował pierwszą bibliografię narodową pt. *Magna Bibliotheca Polona universalis*. Jest on autorem m. in. prac: *Conspectus novae collectionis legum ecclesiasticarum Poloniae* (Varsaviae 1744), *Statuta synodalia dioecesis orthodoxae Kijoviensis* (Culmae in Prussia

¹¹⁸ *Index lectionum in Lyceo Regio Hosiano Brunsbergensi per aestatem anni 1858, a die 12 Aprilis instituendarum.*

¹¹⁹ Zob. F. Dittrich, *Dr. Andreas Thiel, Bischof von Ermland*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermland” 17 (1910) 447—463.

¹²⁰ Zob. J. Schweter, *Prälat Dr. Hugo Laemmer 1835—1918*, Glatz 1926.

¹²¹ Zob. A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 264—291.

1764), *Sermo pro immunitate ecclesiastica* (1773).¹²² Wspólnie z ks. Stanisławem Konarskim (1700—1773), pijarem, zasłużonym pedagogiem i publicystą, założycielem *Collegium Nobilium* w Warszawie, podjął myśl wydania drukiem pełnego zbioru ustaw polskich. Zbiór ten pod nazwą *Volumina legum* zaczął ukazywać się od 1732 r. Pierwsze sześć tomów zbioru, nad których drukiem czuwał ks. S. Konarski, objęły prawodawstwo po rok 1736. Wydawnictwo było kontynuowane przez oo. pijarów w okresie późniejszym (dwa dalsze tomy ukazały się w 1732 r.).¹²³

Przeszłością prawa polskiego interesował się ks. Maciej Dominik Dogiel (1715—1760), pijar, rektor kolegium pijarów w Wilnie. Podjął się on opracowania 6-tomowego zbioru traktatów międzynarodowych zawartych przez Polskę. Zbiór otrzymał nazwę *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*. Zdążył ogłosić tom I w 1758 r. i tom V w 1759 r.; tom IV wydali pijarzy po jego śmierci (1764). Materiały do pozostałych tomów pozostawił w rękopisach.¹²⁴

Inny pijar, ks. Wincenty Skrzetuski (+ 1791), wydał dzieło pt. *Prawo polityczne narodu polskiego* (I—II, Warszawa 1782—1784). Pisząc je oparł się na wcześniejszym dziele z zakresu polskiego prawa publicznego, wydanym przez gdańszczanina Gotfryda Bogumiła Lengnicha, *Ius publicum Regni Poloniae* (I—II, 1742—1756); wykorzystał materiał prawny po czasy sobie współczesne.¹²⁵

Ks. Teodor Ostrowski (1750—1802), pijar warszawski, opublikował dwutomowe dzieło pt. *Prawo cywilne albo szczególnie narodu polskiego z statutów i konstytucyj koronnych i litewskich zebrane, rezolucjami Rady Nieustającej objaśnione, dodatkami z prawa kanonicznego, magdeburckiego i chełmińskiego pomnożone, a porządkiem praw rzymskich ułożone* (Warszawa 1784, 1787, 1797—1802). Jest on także autorem podręcznika pt. *Dzieje i prawa Kościoła polskiego krótko zebrane* (I—III, Warszawa 1793). Na zlecenie króla Stanisława Augusta opracował *Inwentarz nowy praw, traktatów i konstytucyj koronnych i W. Ks. Lit. w czasie bezkrólestwa r. 1764 i za panowania Stanisława Augusta do r. 1780 uchwalonych* do tomów VII i VIII *Volumina legum*.¹²⁶

¹²² Zob. *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 775—777.

¹²³ Zob. J. Nowak-Dłużeńwski, *Stanisław Konarski*, Warszawa 1961; B. Suchodolski, *Studia z dziejów polskiej myśli filozoficznej i naukowej*, Wrocław 1958, s. 313—347; E. Jarra, *Twórczość prawna duchowieństwa polskiego*, s. 349—351; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 312—313.

¹²⁴ Zob. E. Jarra, *Twórczość prawna duchowieństwa polskiego*, s. 372—373; *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 130.

¹²⁵ Zob. *Historia nauki polskiej*, t. VI, s. 622—623.

¹²⁶ Zob. T. Zdrójkowski, *Teodor Ostrowski (1750—1802), pisarz dawnego prawa sądowego*, Warszawa 1956; E. Jarra, *Twórczość prawna duchowieństwa polskiego*, s. 373—375.

W wieku XIX, głównie pod wpływem tzw. szkoły historycznej w prawoznawstwie, obserwujemy w Polsce dalszy rozwój nauki historii prawa, w tym także prawa kościelnego. Polscy historycy prawa nie tylko gromadzą materiał prawny, który narastał z biegiem wieków, ale też, stosując metodę historyczną, zastanawiają się nad genezą i rozwojem instytucji prawnych. Prawo kanoniczne szczególnie nadawało się do ukazywania go w aspekcie historycznym, gdyż jego normy znajdowały się w zbiorach powstałych w różnych epokach.

Wybitnym przedstawicielem szkoły historycznej w środowisku warszawskim był Romuald Hube (1803—1890), profesor uniwersytetów w Warszawie i Petersburgu. Zarówno w Warszawie jak i w Petersburgu wykładał m. in. prawo kanoniczne. Ponadto wszedł do ustanowionej w Petersburgu komisji, której zadaniem było zrewidowanie i zredagowanie praw Królestwa Polskiego; w Warszawie kierował Komisją Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Stolica Apostolska, doceniając jego prace urzędowe dotyczące Kościoła katolickiego w Rosji, nadała mu order papieski. Po odnalezieniu w Bibliotece Publicznej w Petersburgu rękopisu zbioru statutów synodalnych arcybiskupa Jarosława Bogorii Skotnickiego, ogłosił artykuł pt. *O dawnych statutach synodalnych polskich dotąd niewydanych*,¹²⁷ a następnie tekst tego zbioru, dając mu tytuł: *Antiquissimae constitutiones synodales provinciae Gneznensis maxima ex parte nunc primum e codicibus manu scriptis typis mandatae* (Petropoli 1856) i dedykując go papieżowi Piusowi IX. W artykule pt. *Dwa rękopisy średniowiecznego zbioru praw kościelnych, gnieźnieński i krakowski*¹²⁸ zwrócił uwagę na zbiór powszechnego prawa kanonicznego zwany *Collectio trium partium*. Opublikował też cenne studium pt. *Ogólne zasady nauki prawa* (1830). Odkrył nowe teksty statutów Kazimierza Wielkiego. Zyskał rozgłos w nauce europejskiej odkrywając i publikując nieznany tekst *Lex Salica* (1867).¹²⁹

Pierwszym wybitnym przedstawicielem szkoły historycznoprawnej w środowisku krakowskim był Antoni Zygmunt Helcel (1808—1870). Wielką jego zasługą jest zapoczątkowanie wydawnictwa pod nazwą *Starodawne prawa polskiego pomniki*. W tomie I *Pomni-*

¹²⁷ „Biblioteka Warszawska” 1851, t. I, 91—111.

¹²⁸ Tamże, 1885, t. II, 1—9.

¹²⁹ Zob. S. Łaguna, *Romuald Hube i jego działalność naukowa*. W: *Pisma Stanisława Łaguny*, Warszawa 1915, s. 205—221; A. Rembowski, *Romuald Hube*. W: *Pisma Aleksandra Rembowskiego*, t. I, Kraków—Warszawa 1901, s. 405—447; K. Dunin, *Romuald Hube (1803—1890). Studium biograficzno-bibliograficzne*, Warszawa 1904; W. Sawicki, *Romuald Hube, polski badacz prawa francuskiego*, Warszawa 1936; A. Vetulani, *Dzieje historii prawa w Polsce*, Kraków 1948, s. 18—20.

ków, obok krytycznego rozbioru wiślickiego prawodawstwa Kazimierza Wielkiego, tekstów innych ustaw polskich, wypisów z najstarszych ksiąg sądowych ziemskich, zamieścił *Zbiór statutów synodalnych polskich powszechnych w prowincji gnieźnieńskiej*. W *Zbiorze* tym znalazł się, odnaleziony w archiwum wrocławskim, urzędowy odpis zbioru Jarosława Bogorii Skotnickiego. W tomie II *Pomników* ogłosił tzw. *Księgę Elbląską*, zawierającą najstarszy spis polskiego prawa zwyczajowego, oraz kilka tysięcy średnio-wiecznych zapisek sądowych, stanowiących cenne źródło poznania stosunków społecznych, stanu prawnego i praktyki sądowej. Ogłosił też studium pt. *Badania w przedmiocie historii dziesięcin kościelnych w Polsce*.¹³⁰

Średniowiecznym ustawodawstwem Kościoła polskiego zajmował się Udalryk Heyzmann (1835—1918), profesor prawa kościelnego w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1860—1866, członek czynny Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności od 1873 r., dyrektor tego Wydziału (1878—1886) i przewodniczący Komisji Prawniczej (1875—1878). W *Starodawnych prawa polskiego pomnikach* opublikował teksty polskich statutów synodalnych, a mianowicie: *Statuta synodalia episcoporum Cracoviensium XIV et XV saeculi*,¹³¹ *Statuta toti provinciae Gnesnensi valentia condita praeside Nicolao II Trąba archiepiscopo Gnesnensi in synodo provinciali Vieluno-Calissiensi a. 1420*¹³² oraz *Statuta synodalia Andreae episcopi Posnaniensis saeculo XV confecta*.¹³³ Ogłosił też wiele innych prac z zakresu prawa kanonicznego, m. in.: *Wykład prawa o małżeństwie katolików w państwie austriackim patentem ces. z dnia 8 października 1856 ogłoszonego* (Kraków 1857), *Najnowsze prawa Kościoła katolickiego w państwie austriackim odnośnie do Konkordatu* (Kraków 1861), *O prawie prezenty odnośnie do Konkordatu austriackiego z dnia 18 sierpnia 1855 r.*,¹³⁴ *Uwag kilka nad uprawnieniami dzieci nieslubnych przez następne małżeństwo (Legitimatío per subsequens matrimonium) podług prawa kanonicznego, z uwzględnieniem odnośnych przepisów Ustawy Austriackiej*,¹³⁵ *Ustawodawstwo Kościoła o azylach wobec odnośnych ustaw państwowych. Szkic historyczno-kanoniczny* (Kraków 1879). W język niemiecki wydał prace poświęcone zagadnieniom

¹³⁰ „Biblioteka Warszawska” 1863, t. III, 1—55. — Zob. W. Maciejowski, *Antoni Zygmunt Helcel jako prawnik-historyk*, „Rozprawy Wyzd. Hist.-Fil. AU” 6 (1877) 53—258; H. Lisicki, *Antoni Zygmunt Helcel 1808—1870*, t. I—II, Lwów 1882; A. Vetulani, *Dzieje historii prawa w Polsce*, s. 20—24.

¹³¹ 4 (1875) 1—170.

¹³² 4 (1875) 175—261.

¹³³ 5 (1878), Supplementum.

¹³⁴ „Czasopismo poświęcone prawu i umiejętnościom praktycznym” 1 (1863) 39—50, 172—182, 323—346.

¹³⁵ „Rozprawy Wyzd. Hist.-Fil. AU” 6 (1877) 296—322.

celibatu w Kościele¹³⁶ oraz publikacji uchwał Soboru Trydenckiego w Polsce.¹³⁷ Opracował też podręcznik pt. *Prawo kanoniczne*.¹³⁸

Wybitnym historykiem prawa kanonicznego był Bolesław Ulanowski (1860—1919), profesor prawa kanonicznego i dawnego prawa polskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim, wieloletni sekretarz generalny Akademii Umiejętności w Krakowie. W badaniach swych zwrócił uwagę głównie na księgi sądów duchownych oraz akta kapituł katedralnych i kolegiackich. Opublikowany przezeń materiał źródłowy pozwala poznać nie tylko stan prawa kanonicznego w Polsce średniowiecznej, ale i życie społeczne, gospodarcze i kulturalne tejże Polski. Pragnąc jak najszybciej i jak najwięcej wydać źródeł, nie zwracał większej uwagi na wykończenie publikacji; stąd zazwyczaj brak indeksów ułatwiających korzystanie z publikacji, a niekiedy brak systematycznego ujęcia materiału. Na uwagę zasługują jego prace: *O pokucie publicznej w Polsce* (1888), *Praktyka w sprawach małżeńskich w sądach duchownych diecezji krakowskiej w wieku XV* (1888), *Mikołaj z Błonia, kanonista polski z pierwszej połowy XV w.* (1888), *Kilka uwag o statutach synodów diecezjalnych krakowskich z XIV i XV stulecia* (1888). Opracował też wiele litografowanych skryptów z zakresu prawa kanonicznego. Bibliografia prac B. Ulanowskiego obejmuje ponad 160 pozycji.¹³⁹

W 1886 r. w Uniwersytecie Jagiellońskim habilitował się Józef Brzeziński (1854—1932), przedkładając pracę pt. *O przysiędze, mianowicie o zasadach prawnych Kościoła jej dotyczących, z uwzględnieniem wpływu takowych na prawodawstwo świeckie, zwłaszcza na prawo rzymskie i na dawne prawa germańskie* (Kraków 1886). Jako historyk prawa kościelnego szczególnie interesował się zagadnieniem ustosunkowania się państwa polskiego do Kościoła w XVI wieku. Wynikiem tych zainteresowań były, oparte na materiałach zebranych w Archiwum Watykańskim, prace: *O konkordatach Stolicy Apostolskiej z Polską w XVI wieku* (Kraków 1893) oraz *O stosunku piątego poszechnego Soboru Laterańskiego do Polski* (Kraków 1897). Ponadto opublikował prace z zakresu prawa kanonicznego: *Kilka uwag o wpływie Kościoła na ustawo-*

---

¹³⁶ *Rechtshistorischer Beitrag zum Studien der kirchlichen Cölibatsgesetzgebung*, Krakau 1859.

¹³⁷ *Zur Publikation der Trienter Beschlüsse in Polen*, Mainz 1869.

¹³⁸ Zob. A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 177—178.

¹³⁹ Zob. J. Sawicki, *Bolesław Ulanowski (1860—1919)*, „Prawo Kan.” 14 (1971) nr 1—2, s. 307—324; W. Abraham, *Sp. Bolesław Ulanowski*, „Kwartalnik Hist.” 33 (1919) 17—24; *Bolesław Ulanowski*, Kraków 1920; A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 180—184.

dawstwo świeckie,¹⁴⁰ *O majątku kościelnym i tegoż alienacji w stosunku do papieża* (Kraków 1888), *O ważniejszych objawach ruchu naukowego w zakresie prawa kościelnego z uwzględnieniem ustawodawstwa austriackiego*,¹⁴¹ *O stosunku Kościoła do państwa we Francji w świetle Białej Księgi Stolicy Świętej* (Kraków 1906), *Nowy dekret Stolicy Świętej o proboszczach* (Kraków 1910), *Kilka uwag o stosunkach konkordatowych w Polsce*,¹⁴² *O stosunku Kościoła do państwa w Polsce* (Kraków 1924), *Kilka charakterystycznych rysów ogólnych zasad prawa karnego w nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego*.¹⁴³

Badania nad prawem kościelnym w Polsce prowadził w środowisku krakowskim Stanisław Zachorowski (1885—1918), habilitowany na wydziale prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie pracy pt. *Sądy synodalne w Polsce* (Kraków 1911). Do większych jego prac należy zaliczyć *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich* (Kraków 1912). Ponadto ogłosił drukiem: *Początki parafii polskich*,¹⁴⁴ *Polityka kościelna Polski w okresie Wielkich Soborów*,¹⁴⁵ *Jakub, biskup płocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396—1425* (Kraków 1915), *Statuty synodalne krakowskie Zbigniewa Oleśnickiego 1436—1446* (Kraków 1915).¹⁴⁶

Zagadnieniami z zakresu historii prawa kościelnego w Polsce interesował się ks. Tadeusz Gromnicki (1851—1939), profesor prawa kanonicznego na wydziale teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ogłosił on drukiem: *Synody prowincjonalne oraz czynności niektórych funkcjonariuszów apostolskich w Polsce do roku 1357* (Kraków 1885) oraz *Świętopietrze w Polsce* (Kraków 1908). Ponadto zasługują na wzmiankę inne jego prace kanonistyczne: *Teoria o początku prawa kościelnego. Odczyt inauguracyjny na Uniwersytecie Jagiellońskim, wygłoszony dnia 11 października 1902 r.* (Kraków 1902), *Forma zawierania zaręczyn i małżeństw według Dekretu „Ne temere” z dnia 2 sierpnia 1907 r. z uwzględnieniem prawa austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego* (Kra-

¹⁴⁰ „Przegląd Powszechny” 13 (1887) 15—32, 171—190.

¹⁴¹ „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 2 (1901) 209—221.

¹⁴² W: *Ku uczczeniu Bolesława Ulanowskiego*, praca zbiorowa, Kraków 1911, s. 327—340.

¹⁴³ „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 25 (1929) 104—131. — Zob. A. Vetulani, *Brzeziński Józef (1854—1932), profesor prawa kościelnego*. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, s. 39—40; A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 179—180.

¹⁴⁴ W: *Studia historyczne ku czci prof. Wincentego Zakrzewskiego*, Kraków 1908, s. 275—297.

¹⁴⁵ „Themis Polska”, ser. 2, 4 (1914) 1—19.

¹⁴⁶ Zob. A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 184—186.

ków 1910), *Nowy Kodeks Prawa Kanonicznego o małżeństwie w zestawieniu z prawem dotychczasowym*.¹⁴⁷ Jest on także autorem pracy, napisanej w języku niemieckim, poświęconej historii wydziału teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz kilku opracowań zamieszczonych w *Encyklopedii Kościelnej*.¹⁴⁸

Mocną pozycję w nauce historii państwa i prawa polskiego zdobył Stanisław Kutrzeba (1876—1946), profesor dawnego prawa polskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, pełniący wiele funkcji, łącznie z funkcją prezesa, w Polskiej Akademii Umiejętności. Szczególnie były cenione jego prace: *Sądy ziemskie i grodzkie w wiekach średnich* (1901—1902), *Historia ustroju Polski*. Korona (wyd. I: 1905) — podręcznik uniwersytecki będący w użyciu jeszcze po ostatniej wojnie, *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie* (1921). Kapitałem jednak jego dziełem była *Historia źródeł dawnego prawa polskiego* (I—II, Lwów—Warszawa—Kraków 1925—1926) — jedyny dotąd podręcznik zawierający syntetyczne opracowanie historii źródeł prawa polskiego. W tomie II tegoż podręcznika znajduje się rozdział zatytułowany: *Prawo kościelne* (s. 83—197), częściowo opracowany przez S. Zachorowskiego.¹⁴⁹

Kierunek historycznoprawny miał swoich wybitnych przedstawicieli także w lwowskim środowisku naukowym. Pierwszymi w tej grupie uczonych byli: Edward Rittner (1845—1899), wspomniany wyżej, który w podręczniku swoim pt. *Prawo kościelne katolickie* szeroko zastosował metodę historyczną; Ksawery Liske (1838—1891), profesor Uniwersytetu Lwowskiego, wybitny i zasłużony przedstawiciel nauk historycznych, jeden z założycieli Polskiego Towarzystwa Historycznego; Wojciech Kętrzyński (1838—1918), dyrektor Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, autor prac historycznych i wydawca źródeł; Tadeusz Wojciechowski (1838—1919), profesor historii polskiej Uniwersytetu Lwowskiego, oryginalny interpretator źródeł historycznych, autor wielu prac, m. in. *Szkiców historycznych XI wieku* (wyd. I: 1904, ostatnie: 1970); Oswald Balzer (1858—1933), profesor Uniwersytetu Lwowskiego, autor wielu prac monograficznych z zakresu historii prawa polskiego, inicjator wydawnictw *Corpus iuris Polonici*, które miało zastąpić niedostateczne *Volumina legum*, oraz *Studia nad historią prawa polskiego*.

Najwyżej autorytet kanonistyki polskiej w środowisku lwowskim podniósł Władysław Abraham (1860—1941), habilitowany

¹⁴⁷ „Polonia Sacra” 1918, 1—95.

¹⁴⁸ Zob. A. Petrandi, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, s. 175—177; M. Bartynowski, *Gromnicki Tadeusz. W: Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. XIII—XIV, s. 353—354.

¹⁴⁹ Zob. A. Vetulani, *Stanisław Kutrzeba, historyk prawa*, „Kwartalnik Hist.” 54 (1947) 12—48; A. Vetulani, L. Wyrostek, *Bibliografia prac Stanisława Kutrzeby (1877—1937)*, Kraków 1938.

w Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie pracy pt. *Proces inkwizycyjny w ustawach Innocentego III i we współczesnej nauce* (Kraków 1887), wieloletni profesor prawa kanonicznego w Uniwersytecie Lwowskim, znawca materiałów do dziejów Polski znajdujących się w archiwach rzymskich, utalentowany i doświadczony badacz historii Kościoła i kanonicznego prawa polskiego. Bibliografia prac W. Abrahama obejmuje ponad 270 pozycji. Do najważniejszych jego publikacji należy zaliczyć: *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII* (Lwów 1890, 1893, Poznań 1962), *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi* (Lwów 1904) oraz *Zawarcie małżeństwa w pierwotnym prawie polskim* (Lwów 1925). W. Abraham wydatnie wpłynął na formację naukową wielu poważnych historyków i prawników, m. in. biskupa Piotra Kałwy, ks. Zdzisława Obertyńskiego, ks. Michała Wyszyńskiego, ks. Adama Gerstmana, Ludwika Ehrlicha, Leona Halbana, Karola Koranyiego, Karola Maleczyńskiego, Tadeusza Silnickiego, Jakuba Sawickiego.¹⁵⁰

Jednym z większych historyków Kościoła polskiego w średniowieczu jest ks. Jan Nepomucen Fijałek (1864—1936), profesor historii kościelnej Uniwersytetu Lwowskiego, a następnie Jagiellońskiego, członek czynny Polskiej Akademii Umiejętności. Wiele spośród jego licznych prac naukowych dotyczy historii prawa kanonicznego w Polsce, m. in.: *Sredniowieczne ustawodawstwo synodalne biskupów polskich*. I. *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego* (Kraków 1893), *Odprawianie godzin kanonicznych przez kler parafialny w Polsce średniowiecznej*,¹⁵¹ *Przechowywanie i uprawa krajowego wina mszalnego*,¹⁵² *Biskupstwa wołyńskie Polski i Litwy w swoich początkach* (w. XIV/XV),¹⁵³ *Dominus Bartolus de Saxoferrato eiusque permagna in Polonos auctoritas* (Cracoviae 1914), *Najstarsze statuty synodalne krakowskie biskupa Nankera z 2 października 1320 r.* (Kraków 1915), *Przeszłość Nankera biskupa krakowskiego 1320—1326* (Lwów 1916), *Statuty kapituły katedralnej wrocławskiej* (Kraków 1916), *Początki cenzury prewencyjnej w Kościele rzymskokatolickim i w Polsce* (Kraków 1928), *Pierwszy synod prowincjonalny prymasa Jana Łaskiego w Piotrkowie w listopadzie 1510 i z początkiem r. 1511. Sprawy jego i statuty*.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Zob. T. Silnicki, *Władysław Abraham (1860—1941)*. W: *Władysław Abraham „Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII”*, Poznań 1962³, s. 9—87, 323—330; J. Sawicki, *Bibliografia prac Władysława Abrahama*, tamże, s. 331—359.

¹⁵¹ „Przegląd Kościelny Jaskulski” 16 (1894) 1—13.

¹⁵² Tamże, s. 118—123.

¹⁵³ „Sprawozdania z czynności i posiedzeń AU” 1911, nr 4, s. 9—21.

¹⁵⁴ W: *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. I, Lwów 1930, s. 203—229. — Zob. T. Głemba, *Prace naukowe śp. ks. Jana*

Zasłużonym historykiem polskiego prawa kościelnego jest Tadeusz Silnicki (1889—1968), docent Uniwersytetu Lwowskiego, profesor Uniwersytetów w Poznaniu i w Krakowie oraz wrocławskiego seminarium duchownego, badacz, publicysta i popularyzator wiedzy. Bibliografia jego prac obejmuje ponad 100 pozycji, m. in.: *Wpływy francuskie na Kościół polski w XI—XIII w.*,¹⁵⁵ *Organizacja archidiaconatu w Polsce* (Lwów 1927), *Kardynał legat Guido, jego synod wrocławski w roku 1267 i statuty tego synodu*,¹⁵⁶ *Rola dziejowa Kościoła polskiego na Śląsku w wiekach XI—XIII* (Katowice 1935), *Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca w. XIV* (Kraków 1939, Warszawa 1953), *Św. Wojciech. Człowiek i święty* (Poznań 1947), *Władysław Abraham (1914—1960)*,¹⁵⁷ *Początki chrześcijaństwa i organizacji kościelnej na Pomorzu*,¹⁵⁸ *Biskup Nanker* (Warszawa 1953), *Arcybiskup Mikołaj Trąba* (Warszawa 1954), *Arcybiskup Jakub Świnka i jego epoka* (wspólnie z K. Gołębem, Warszawa 1956), *Z dziejów Kościoła w Polsce. Studia i szkice historyczne* (Warszawa 1960), *Sobory powszechne a Polska* (Warszawa 1962), *Początki organizacji Kościoła w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego*.¹⁵⁹

Polskiemu prawu kościelnemu wiele miejsca poświęcił w swych publikacjach Witold Sawicki (+ 1972), historyk prawa, prowadzący zajęcia dydaktyczne w dwóch Uniwersytetach w Lublinie. Na uwagę zasługują przede wszystkim jego *Studia nad wpływem praw obcych w dawnej Polsce* (Warszawa 1971), w których wykazuje współzależność między dawnym prawem polskim i prawem kanonicznym. Książka jest zbiorem prac wcześniej publikowanych.

Do rozwoju nauki prawa kościelnego w Polsce wybitnie przyczynił się Jakub Sawicki (ur. 1899 r.), profesor Uniwersytetu Warszawskiego, dotąd czynny badacz i wydawca źródeł polskiego prawa kościelnego i dawnego prawa polskiego. Nauka polska zawdzięcza mu wydawnictwo *Concilia Poloniae. Źródła i studia kry-*

Fijałka, „Kwartalnik Hist.” 50 (1936) 416—426; A. Vetulani, *Sp. X. rektor Jan Fijałek. Człowiek i badacz*, „Przegląd Współczesny” 63 (1937) 427—432.

¹⁵⁵ „Przegląd Teologiczny” 7 (1926) 49—69.

¹⁵⁶ W: *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. II, Lwów 1931, s. 47—85.

¹⁵⁷ W: *Władysława Abrahama „Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII”*, jw.

¹⁵⁸ „Życie i Myśl” 2 (1951) 298—323, 580—624.

¹⁵⁹ W: *Początki Państwa Polskiego. Księga Tysiąclecia*, t. I, Poznań 1962, s. 319—361. — Zob. K. Gołąb, *Tadeusz Silnicki. W 75-lecie urodzin i 50-lecie pracy naukowej*, „Prawo Kan.” 9 (1966) nr 3—4, s. 339—362; J. Sawicki, *Tadeusz Silnicki (1889—1968)*, „Czas Praw.-Hist.” 21 (1969) z. 2, s. 293—295; tenże, *Sp. prof. dr Tadeusz Silnicki (5 XI 1889 — 18 XII 1968)*, „Prawo Kan.” 13 (1970) nr 3—4, s. 274—285.

tyczne, którego 10 tomów ukazało się w latach 1945—1963. Cennym wydawnictwem źródłowym są też jego *Iura Masoviae terrestria. Pomniki dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego* (I—V, Warszawa 1972 nn.). Spośród licznych pozycji jego dorobku naukowego należy także wymienić: *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w państwie polskim* (Warszawa 1937), *Analecta z rękopisów bibliotek warszawskich*,¹⁶⁰ *Ze studiów nad synodami diecezji wrocławskiej w XIII wieku*,¹⁶¹ *Ze studiów nad konstytucjami wrocławskimi biskupa Nankera (1327—1331)*,¹⁶² *Rebaptisatio Ruthenorum w świetle polskiego ustawodawstwa synodalnego w XV i XVI wieku*,¹⁶³ *Bibliographia synodorum particularium* (Romae 1967). Od 1954 r. w „Czasopiśmie Prawno-Historycznym” zamieszcza materiały do polskiej bibliografii historyczno-prawnej.

Do bogatych krakowskich tradycji historycznokanonistycznych nawiązał w swej działalności naukowej Adam Vetulani (ur. 1901), profesor prawa kościelnego, a od 1946 r. profesor historii ustroju Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek czynny Polskiej Akademii Umiejętności, znakomity historyk prawa, autor licznych prac z zakresu historii prawa kanonicznego. Do pierwszych jego prac należy rozprawa pt. *Studia nad tekstami i znaczeniem Statutu Łęczyckiego z r. 1180* (Lwów 1932). W pracach: *Początki oficjalu biskupiego w Polsce* (Kraków 1933), *Die Einführung der Offiziale in Polen*,¹⁶⁴ oraz *Prawne stanowisko oficjalu biskupich w Polsce w XV stuleciu* (Kraków 1938), ukazał powstanie urzędu oficjalu w diecezjach polskich oraz rozwój sądu biskupiego w XV wieku. W artykule pt. *Les bénéfices en Pologne*¹⁶⁵ przedstawił system beneficjalny w Polsce. W pracy *Dekret Gracjana i pierwsi dekretyści w świetle nowego źródła* (Wrocław 1955) oraz w kilku innych publikacjach ogłosił wyniki swoich badań co do *Dekretu Gracjana*. Ukazał powstanie Kodeksu Prawa Kanonicznego.¹⁶⁶ Doprowadził do końca publikację pt. *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420* (Kraków 1951), rozpoczętą przez B. Ulanowskiego i J. Fijałka. Prowadził badania nad znajomością powszechnego prawa kanonicznego w dawnej Polsce i wpływem tego prawa na polskie prawo partykularne. Interesował się wpływami prawa rzymskiego na średniowieczne prawo polskie. Badał pomniki średniowiecznej literatury prawniczej znajdujące się w polskich

¹⁶⁰ „Prawo Kan.” 3 (1960) nr 1—2, s. 307—363.

¹⁶¹ Tamże, 4 (1961) 173—209.

¹⁶² „Śląski Kwart. Hist. Sobótka” 16 (1961) 567—597.

¹⁶³ W: *Pastori et Magistro*, praca zbiorowa, Lublin 1966, s. 229—242.

¹⁶⁴ „Coll. Theol.” 15 (1934) 277—322.

¹⁶⁵ W: *Dictionnaire de droit canonique*, t. II, Paris 1937, kol. 595—629.

¹⁶⁶ Tamże, t. III, kol. 909—917.

archiwach kościelnych. Niektóre wyniki swoich badań przedstawił w sposób syntetyczny w artykule pt. *Średniowieczny Kościół polski w zasięgu łacińskiej kultury prawniczej*.¹⁶⁷ Na uwagę zasługują też jego prace: *Dzieje historii prawa w Polsce* (Kraków 1948), *Kanonista Stephanus Polonus*,¹⁶⁸ *Początki uniwersyteckiej nauki prawa w Polsce*,¹⁶⁹ *Początki najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich* (Wrocław 1970).

VI. Działalność naukowa kanonistów polskich po wejściu w życie Kodeksu Prawa Kanonicznego

Po ogłoszeniu Kodeksu Prawa Kanonicznego (1917) kanoniści polscy w większym stopniu zajęli się prawem aktualnie obowiązującym w Kościele. Ze względu na konieczność rozpowszechnienia znajomości kodeksowego prawa kanonicznego w publikacjach kanonistycznych cele praktyczne wysunęły się na pierwszy plan. W kanonistyce polskiej okresu pokodeksowego mamy do odnotowania wiele nazwisk. Przypomnijmy ważniejsze prace naukowe niektórych kanonistów polskich tego okresu.

Ks. Ignacy Grabowski (1878—1950) habilitował się w Uniwersytecie Lwowskim w 1913 r., przedkładając pracę pt. *Prawne środki w procesie kanonicznym. Studium historyczno-prawnicze* (Lwów 1913). Pracę naukowo-dydaktyczną w tymże Uniwersytecie rozpoczął już w 1909 r. W okresie międzywojennym był profesorem prawa kanonicznego na wydziale teologii katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego. Opublikował m. in.: *Prawo cywilne a kanoniczne* (Lwów 1912, 1920), *Ekscsepce w procesie kanonicznym. Studium historyczno-prawne* (Lwów 1917), *Karne prawo kościelne w nowym Kodeksie* (Lwów 1918), *Proces kanoniczny w nowym Kodeksie*,¹⁷⁰ podręcznik *Prawo kanoniczne według nowego Kodeksu* (Lwów 1921, 1927, Warszawa 1948), *Konkordat Polski* (Warszawa 1927), *Kompetencje władz w sprawach małżeńskich*,¹⁷¹ *Zasady pierwszeństwa w ustawodawstwie kościelnym* (Warszawa 1933), *Zagadnienie małżeństwa* (Warszawa 1934), *Notariusz w ustawodawstwie kościelnym*,¹⁷² *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym* (Włocławek 1935), *Elementa iuris Decretalium Gregorii IX in*

¹⁶⁷ W: *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, cz. I, Lublin 1969, s. 391—417.

¹⁶⁸ W: *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 153—165.

¹⁶⁹ „Ruch Prawniczy, Ekon. i Socjol.” 30 (1968) 257—272.

¹⁷⁰ „Polonia Sacra” 4/1920, s. 1—135.

¹⁷¹ „Przegląd Katolicki” 71 (1933) 133—136, 149—151, 166—168, 181—184, 213—215, 230—232, 261—264, 277—279, 293—295, 311—313, 373—377, 406—408, 421—424, 454—457.

¹⁷² „Coll. Theol.” 16 (1935) 585—636.

legislatione civili in Polonia,¹⁷³ *Postępowanie inkwizycyjne przeciw heretykom w średniowieczu* (Warszawa 1937), *Procedura kanoniczna w sprawach małżeńskich* (Warszawa 1938), *Bierzmowanie w ustawodawstwie kościelnym*.¹⁷⁴

Do wybitniejszych kanonistów okresu międzywojennego należy zaliczyć ks. Jana Władysława Krzemienieckiego (1887—1956), profesora prawa kanonicznego na wydziale teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Habilitował się na podstawie pracy pt. *Procedura administracyjna w Kodeksie Prawa Kanonicznego* (Kraków 1925). Zagadnieniu temu poświęcił dwie inne prace: *Główne warunki ważności kanonicznego procesu administracyjnego* (Kraków 1930) oraz *Z kanonicznej procedury administracyjnej kwestie wybrane* (Kraków 1930). Praca jego pt. *Bernardinus Gallellus de Jadra Vicarius et Officialis generalis Cracoviensis* (Cracoviae 1934) jest ważnym przyczynkiem do dziejów organizacji diecezjalnej. Opublikował też prace: *Kilka dokumentów do dziejów greckokatolickich parafii w dobrach muszyńskich dawnego biskupstwa krakowskiego* (Kraków 1934) oraz *Przestępstwo apostazji, herezji i schizmy w Kodeksie Prawa Kan. Kan. 2314 i jego praktyczne zastosowanie*.¹⁷⁵

Zasłużonym dla rozwoju kanonistyki polskiej jest o. Gommar Michiels (1890—1965), kapucyn belgijski, profesor prawa kanonicznego w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w latach 1920—1935, a następnie profesor honorowy tegoż Uniwersytetu, późniejszy profesor Uniwersytetu w Quebec w Kanadzie oraz w Papieskim Instytucie Rzymskim Obojga Praw. Jako profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego opublikował w Lublinie prace, dobrze znane w kanonistyce światowej: *Normae generales iuris canonici. Commentarius libri I Codicis Iuris Canonici* (vol. I—II, 1929); wyd. 2: Parisiis—Tornaci—Romae 1949), *Principia generalia de personis in Ecclesia. Commentarius Libri II Codicis Iuris Canonici. Canones praeliminares 87—106* (1932, wyd. 2: Parisiis—Tornaci—Romae 1955) oraz *De delictis et poenis. Commentarius libri V Codicis Iuris Canonici. Vol. I: De delictis. Canones 2195—2213* (1934; wyd. 2: Parisiis—Tornaci—Romae 1961). W 1961 r. opublikował za granicą dwie dalsze części kanonicznego prawa karnego: *De poenis in genere. Canones 2214—2240* oraz *De poenis in specie. Canones 2241—2313*. Ponadto ważną pozycją kanonistyczną jest jego praca pt. *De postestate ordinaria et delegata*.

¹⁷³ W: *Acta Congressus Iuridici Internationalis*, vol. III, Romae 1936, s. 423—437.

¹⁷⁴ „Ateneum Kapł.” 49 (1948) 433—458, 50 (1949) 32—42, 137—145.

¹⁷⁵ Tamże, 40 (1937) 34—47, 133—147. — Zob. J. Bar, *Sv. ks. prof. dr Jan Władysław Krzemieniecki*, „Polonia Sacra” 8 (1956) 217—222.

Commentarius tituli V libri II Codicis Iuris Canonici. Canones 196—210 (Parisiis 1964).¹⁷⁶

Do kanonistów wybijających się należał ks. Jan Roth (1870—1945), jezuita, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Już w 1905 r. zabrał głos w sprawie kodyfikacji prawa kościelnego.¹⁷⁷ Po ogłoszeniu Dekretu *Ne temere* z dnia 2 sierpnia 1907 r. opublikował rozprawę pt. *Forma zaręczyn i małżeństwa w prawie kościelnym katolickim z uwzględnieniem prawa cywilnego austriackiego* (Kraków 1908). Ogłosił w języku niemieckim pracę poświęconą wzajemnym stosunkom prawnym pomiędzy katolikami obrządku łacińskiego i wschodniego (Linz 1911). Należał do pierwszych, którzy w swoich publikacjach zaznajamiali z nowym prawem kanonicznym. Po ukazaniu się Kodeksu Prawa Kanonicznego opublikował prace: *Nowa kodyfikacja prawa kościelnego*,¹⁷⁸ *Nowe prawo kościelne a dawne*,¹⁷⁹ *Prawo zakonne. Przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego* (Kraków 1918), *Zarys procesu małżeńskiego* (Kraków 1920), *Upoważnienie zakonników do słuchania spowiedzi wiernych w swoim rozwoju historycznym*,¹⁸⁰ *Kilka zagadnień z zakonnego prawa majątkowego*,¹⁸¹ *Wizytacja zakonników wyjętych przez biskupa*,¹⁸² *Prawny stosunek zakonników do biskupów w rozwoju dziejowym*.¹⁸³ Opracował też wiele konstytucji zakonnych.¹⁸⁴

Godne większej uwagi są prace naukowe ks. Henryka Insadowskiego (1888—1946), wykształconego w prawie kanonicznym i rzymskim, profesora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Opublikował on: *Ustrój prawny Kościoła katolickiego* (Lublin 1926), *Stolica Apostolska w świetle prawa kanonicznego*,¹⁸⁵ *Osoba prawna. Studium prawnohistoryczne* (Lublin 1927), *Separacja małżeńska* (Lu-

¹⁷⁶ Zob. M. Myrcha, *Sp. Ojciec Gommarus a Boischot Michiels*, „Prawo Kan.” 9 (1966) nr 3—4, s. 429—444; P. Pałka, *Sp. o. prof. dr Gommar Michiels*, „Zesz. Nauk. KUL” 9 (1966) z. 3, s. 94—98; A. Petrani, *Wydział prawa kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i jego działalność dydaktyczno-naukowa w ciągu ubiegłego pięćdziesięciolecia*, s. 14—15.

¹⁷⁷ „Wiadomości Pastorskie” (Piotrków) 1 (1905) 421—436.

¹⁷⁸ „Przegl. Powsz.” 136 (1917) 541—552, 685—695.

¹⁷⁹ Tamże, 137—138 (1918) 33—38.

¹⁸⁰ „Pamiętnik Związku Zakładów Teol. w Polsce” 8 (1936) 206—220.

¹⁸¹ „Ateneum Kapł.” 42 (1938) 161—170.

¹⁸² Tamże, s. 277—288.

¹⁸³ W: *Księga pamiątkowa ku czci J. E. X. Biskupa Mariana Leona Fulmana*, cz. I, Lublin 1939, s. 156—180.

¹⁸⁴ Zob. P. Kałwa, *Sp. o. Jan Roth TJ*, „Ateneum Kapł.” 47 (1947) 96—97; M. Żurowski, *Jan Roth, profesor-kanonista*. W: *Studia prawnohistoryczne*, Warszawa 1971, s. 1—142.

¹⁸⁵ „Ateneum Kapł.” 18 (1926) 263—281, 356—376.

blin 1928), *Kościelne prawo pogrzebowe* (Włocławek 1930),¹⁸⁶ *Res sacrae in iure romano. Studia z sakralnego prawa rzymskiego* (Lublin 1931), *Quid momenti habuerit christianismus ad ius romanum matrimoniale evolvendum*,¹⁸⁷ *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo* (Lublin 1935). Przetłumaczył też z języka rosyjskiego dzieło J. A. Pokrowskiego, wydając je pod tytułem: *Historia prawa rzymskiego* (t. I—II, Lublin 1927—1928).¹⁸⁸

Interesujący jest dorobek naukowy ks. Jana Wiślickiego (1879—1944), profesora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Wydał on drukiem m. in.: *Zwyczaj w prawie kanonicznym* (Lublin 1926), *Konkordat. Studium prawne* (Lublin 1926), *Umowy laterańskie* (Lublin 1930), *Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Niemiecką*,¹⁸⁹ *Bases juridiques des rapports de l'Eglise catholique et de l'Etat*,¹⁹⁰ *Kardynał Piotr Gasparri. Karta z życia Kościoła katolickiego* (Lublin 1935), *Prawa świeckich w Kościele katolickim* (Lublin 1939). Po redakcją J. Wiślickiego ukazała się praca zbiorowa pt. *Rozbiór krytyczny projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez K. K.* (Lublin 1932).¹⁹¹

Wartościowy podręcznik prawa kanonicznego pt. *Prawo kanoniczne* dostarczył duchowieństwu polskiemu ks. Franciszek Bączkiewicz (+ 1923), profesor Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy w Krakowie (t. I—II, Kraków 1923—1924). Podręcznik ten, uzupełniony w drugim wydaniu przez ks. Józefa Barona (Kraków 1932), miał duży wpływ na formację kanonistyczną wielu pokoleń kapłanów w Polsce. Trzecie wydanie tego podręcznika przygotował do druku ks. Władysław Stawinoga (I—III, Opole 1958). F. Bączkiewicz opublikował też pracę pt. *Komentarz prawno-historyczny do Dekretu „Ut debita”, wydanego przez Św. Kongr. Soboru, z dnia 11 maja 1904 r.* (Poznań 1912).

Z kodeksowym prawem kanonicznym zaznajamiał w Polsce w okresie międzywojennym ks. Wojciech Szmyd, jezuita. Wydał on drukiem m. in.: *Praktyczny podręcznik prawa małżeńskiego* (Kraków 1929), *Kary kościelne* (Kraków 1929), *Odpusty* (Kraków 1930).

Wiele nowych elementów kanonistycznonaukowych posiadają

¹⁸⁶ Także w „Ateneum Kapł.” 23 (1929) 317—336, 440—461; 24 (1929) 23—50, 152—177, 264—290, 356—377, 460—489.

¹⁸⁷ W: *Acta Congressus Iuridici Internationalis*, vol. II. Romae 1935.

¹⁸⁸ Zob. P. Kałwa, Ks. dr Henryk Insadowski, „Ateneum Kapł.” 47 (1947) 94—95; A. Petrani, *Wydział prawa kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego...*, s. 22—23.

¹⁸⁹ „Prąd” 25 (1933) 223—232.

¹⁹⁰ W: *Dictionnaire de théologie catholique*, t. XII, Paris 1935, kol. 2435—2451.

¹⁹¹ Zob. P. Kałwa, Ks. dr Jan Wiślicki, „Ateneum Kapł.” 47 (1947) 95—96; A. Petrani, *Wydział prawa kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego...*, s. 15—16.

prace ks. Piotra Kałwy (1893—1974), profesora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, późniejszego biskupa lubelskiego. Opublikował on m. in.: *Rady kościelne*,¹⁹² *Powstanie i rozwój polskiej kołedy jako daniny kościelnej. Studium prawno-historyczne* (Lwów 1933), *Skutki adopcji cywilnej w kościelnym prawie małżeńskim* (Lublin 1935), *Kościół i sprawy religijne w nowej Konstytucji polskiej*,¹⁹³ *Rys historyczny prowincjonalnego ustawodawstwa synodalnego w Polsce przedrozbiorowej*,¹⁹⁴ *Stanowisko Kościoła polskiego wobec osadników niemieckich w średniowieczu* (Lublin 1947), *Acta Apostolicae Sedis z okresu II wojny światowej jako źródło pomocnicze nauk filozoficzno-teologicznych*.¹⁹⁵

Pracą *Pojęcie tajnej przeszkody małżeńskiej w prawie kanonicznym* (Lublin 1935) zwrócił na siebie uwagę ks. Piotr Bober (1895—1955). Związany był z Krakowem. W ostatnich latach swego życia wykładał prawo partykularne Kościoła w Polsce na nowo utworzonym Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Jest on też autorem innych prac, m. in.: *Penitencjarze kolegiaty sandomierskiej w latach: 1585—1600*,¹⁹⁶ *Nieznane synody dawnej diecezji krakowskiej wieku XVI i XVII*,¹⁹⁷ *Projektowane synody w dawnej diecezji krakowskiej w latach 1550—1800*,¹⁹⁸ *Zakres wiedzy u kontrahentów co do przedmiotu umowy małżeńskiej niezbędnej do ważności zezwolenia małżeńskiego w świetle nauki kanonistycznej i orzecznictwa rotalnego*,¹⁹⁹ *Z dziejów synodów dawnej diecezji krakowskiej w XIV, XV i XVI w.*²⁰⁰

Do wyświetlenia niektórych zagadnień kanonicznego prawa małżeńskiego przyczynił się ks. Michał Wyszynski (1890—1972), profesor prawa kanonicznego Uniwersytetu Lwowskiego, a po ostatniej wojnie profesor prawa rzymskiego Uniwersytetów w Toruniu i we Wrocławiu. Opublikował on: *Reguły „de annali possessore” i „de triennali possessore” a nowy Kodeks Prawa Kanonicznego*,²⁰¹ *Ze studiów nad historią dziesięciny w Polsce średniowiecznej*. I.

¹⁹² „Kielecki Przegląd Diec.” 13 (1926) 209—220.

¹⁹³ W: *Kościół*, praca zbiorowa, Lublin 1936, s. 206—224.

¹⁹⁴ W: *Księga pamiątkowa ku czci J. E. X. Biskupa Mariana Leona Fulmana*, cz. I, s. 126—155.

¹⁹⁵ „Rocz. Teol.-Kan.” 1 (1949) 233—252. — Zob. A. Petrani, *Wydział prawa kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego...*, s. 26—27; A. Wojtkowski, *Jubilat (1916—1966)*. W: *Pastori et Magistro*, s. 5—13.

¹⁹⁶ „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 44 (1951) 37—48, 85—99, 134—150, 181—201, 233—249, 303—324.

¹⁹⁷ „Polonia Sacra” 6 (1953—1954) 51—79.

¹⁹⁸ Tamże, 7 (1955) 11—26.

¹⁹⁹ Tamże, s. 91—122.

²⁰⁰ „Rocz. Teol.-Kan.” 3 (1966) z. 1, 75—117. — Zob. M. Myrcha, *Sp. książd Piotr Bober*, „Polonia Sacra” 7 (1955) 233—239.

²⁰¹ „Przegląd Teol.” 5 (1924) 247—263, 6 (1925) 116—118.

Czasy Władysława Łokietka i Kazimierza W. (Lwów 1929), *Interwencja Soboru Bazylejskiego w polskiej sprawie dziesięcinnej*,²⁰² *W sprawie drugiego statutu dziesięcinnego arcybiskupa Pełki*,²⁰³ *Jak doszło w prawie kanonicznym do zasiedzenia beneficjum*,²⁰⁴ Z innych jego prac kanonistycznych należy wymienić: *Czy „metus indirecte incussus” może unieważnić małżeństwo?*,²⁰⁵ *De Gratiani iure matrimoniali ex operibus S. Augustini de prompto*,²⁰⁶ *Co katolik powinien wiedzieć o prawie kanonicznym* (Katowice 1939), *Geneza podstawowych elementów obowiązującego dziś kanonicznego prawa zwyczajowego*,²⁰⁷ *„Metus reverentialis” w rzymskim i kanonicznym prawie małżeńskim*,²⁰⁸ *Z powodu projektu powiększenia nieważności małżeństwa zawartego pod wpływem błędu*,²⁰⁹ *Chrzest Polski w świetle wytycznych misyjnych dla Słowian*.²¹⁰

Interesująca jest twórczość kanonistyczna Leona Halbana (1893—1960), profesora Uniwersytetu Lwowskiego, a po ostatniej wojnie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (1944—1949), wreszcie Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. W wykazie jego dorobku naukowego znajdują się m. in. następujące pozycje: *Zasady społeczne nowego Kodeksu prawa kościelnego. Próba syntezy* (Poznań 1922), *Powstanie i rozwój zapowiedzi małżeńskich w wiekach średnich*,²¹¹ *Konkordat zawarty między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską* (Warszawa 1925), *Lichwa w nauce i prawie kościelnym do Soboru Wiedeńskiego 1311 r.* (Lwów 1926), *Spółeczne ideały chrześcijaństwa w pierwszych wiekach* (Poznań 1926), *Ideał wolności a chrześcijaństwo*,²¹² *Supremacja państwa nad Kościołem. Nauka Van Espena* (Lwów 1927), *Zwiększenie odpowiedzialności karnej w prawie kanonicznym z powodu wyższej społecznej god-*

²⁰² Tamże, 10 (1929) 77—97.

²⁰³ W: *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. II, s. 187—197.

²⁰⁴ W: *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. II, Lwów 1936.

²⁰⁵ „Przegląd Teol.” 11 (1930) 60—76, 183—220; po łacinie: „Ius Pontificium” 10 (1930) 193—200; 11 (1931) 42—51; 12 (1932) 43—52, 122—127; 13 (1933) 52—63.

²⁰⁶ „Coll. Theol.” 12 (1931) 129—152.

²⁰⁷ „Prawo Kan.” 2 (1959) nr 1—2, s. 301—330.

²⁰⁸ Tamże, 4 (1961) 223—272.

²⁰⁹ „Rocz. Teol.-Kan.” 10 (1963) z. 4, s. 245—262.

²¹⁰ „Prawo Kan.” 9 (1966) nr 1—2, s. 3—49. — Zob. W. Urban, *Książd profesor Michał Wyszyński (1890—1972)*, „Prawo Kan.” 16 (1973) nr 1—2, s. 277—285; H. Kupiszewski, *Michał Wyszyński (1890—1972)*, „Czas. Praw.-Hist.” 25 (1973) z. 1, s. 245—247.

²¹¹ W: *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. I, Lwów 1925, s. 485—505.

²¹² „Przegląd Katolicki” 64 (1926) 644—646, 662—664, 677—678, 691—693, 725—727, 774—776, 792—793, 808—810; 65 (1927) 8—12, 22—25, 34—35.

ności winowajcy,²¹³ *Znaczenie nieznanomości prawa w kanonistyce*,²¹⁴ *Historyczne podstawy Akcji Katolickiej* (Lwów 1930), *Chrześcijańskie postulaty prawne*,²¹⁵ *Pakta lateraneńskie* (Warszawa 1931), *Zanik supremacji państwa nad Kościołem w Niemczech* (Lwów 1933), *Religia w Trzeciej Rzeszy* (Lwów 1936), *Wczesne chrześcijaństwo w stosunku do państwa na tle ogólnej katolickiej nauki o państwie* (Warszawa 1938), *Konflikt papieżstwa z cesarstwem jako walka o zdrowie moralne życia politycznego* (Warszawa 1938), *Charakterystyka ideału społecznego Dekretu Gracjana* (Lublin 1948), *Religia starogermańska i jej aktualne znaczenie w Niemczech* (Lublin 1949), *Kilka uwag dotyczących znaczenia naukowego i praktycznego prawa kościelnego* (Lublin 1957).

Czynnym pod względem kanonistycznej twórczości naukowej w okresie międzywojennym i po ostatniej wojnie był ks. Stefan Biskupski (1895—1973), profesor prawa kanonicznego wrocławskiego seminarium duchownego, a następnie Uniwersytetu Warszawskiego, profesor i pierwszy dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Habilitował się na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie rozprawy pt. *Obróńca węzła w kanonicznym procesie małżeńskim* (Łódź 1937). Spośród wielu pozycji stanowiących jego dorobek naukowy należy wymienić: *Reforma prawa małżeńskiego w Polsce* (Wrocław 1930), *O nowe prawo małżeńskie w Polsce* (Wrocław 1932), *Zagadnienia prawno-kościelne* (Wrocław 1938), *Zagadnienie obróńcy węzła* (Wrocław 1939), *Krzysztof Żórawski — polski kanonista XVIII stulecia* (Wrocław 1950), *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego* (t. I: Warszawa 1956, wyd. 2, uzup. przez M. Żurawskiego: Warszawa 1971; t. II: *Proces małżeński*, Olsztyn 1960), *Stanowisko proboszcza w świetle prawa kanonicznego* (Płock 1966).²¹⁶

W okresie międzywojennym opublikowanych zostało w Lublinie sporo ciekawych i wartościowych prac doktorskich z zakresu prawa kanonicznego. Można tu wymienić: ks. Stanisława Czajki (1897—1965), późniejszego pomocniczego biskupa częstochowskiego: *Przedawnienie w prawie karnym kanonicznym* (napisana w 1930, opublikowana po uzupełnieniu w 1934); wspomnianą wyżej pracę ks. Piotra Bobera: *Pojęcie tajnej przeszkody w prawie kanonicznym* (Lublin 1935); ks. Jana Zubki (+ 1974): *Tytuł kanoniczny do świę-*

²¹³ „Przegląd Teol.” 9 (1928) 1—21.

²¹⁴ W: *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. I, Lwów 1930, s. 237—276.

²¹⁵ „Przegląd Powsz.” 199 (1932) 20—47.

²¹⁶ Zob. M. Myrcha, *Jubileusz ks. prof. Stefana Biskupskiego...*, „Prawo Kan.” 11 (1968) nr 3—4, s. 373—376; J. Obłąk, *Dzieje diecezji warmińskiej w okresie dwudziestolecia (1945—1965)*, „Nasza Przyszłość” 22 (1965) 189—191; „Biuletyn Informacyjny ATK” 5/1973, s. 58—59.

ceń dla duchowieństwa świeckiego, w szczególności tytuł służby diecezji (1935);²¹⁷ ks. Franciszka Olszewskiego: *Głoszenie zapowiedzi małżeńskich w prawie kanonicznym* (1936); ks. Teodora Bensch (1903—1958), późniejszego administratora apostolskiego w Olsztynie i biskupa gorzowskiego: *Wpływ chorób umysłowych na ważność umowy małżeńskiej w prawie kanonicznym* (1936);²¹⁸ ks. Leona Pawliny: *Dymisoria w rozwoju historycznym* (1936); ks. Mariana Myrchy: *Dowód ze świadków w procesie kanonicznym* (1936); ks. Pawła Pałki: *Uzupełnienie jurysdykcji w prawie kanonicznym* (1936); ks. Piotra Kurczyńskiego (+ 1942): *De natura et observantia poenarum latae sententiae* (1938). Ukazały się też prace zbiorowe kanonistów lubelskich: *Małżeństwo w świetle nauki katolickiej* (Lublin 1928) oraz *Rozbiór krytyczny projektu prawa małżeńskiego uchwalonego przez K.K.* (Lublin 1932).

Z lubelskim ośrodkiem kanonistycznym związani byli po ostatniej wojnie:

— ks. Stanisław Płodzień (1913—1962), docent prawa rzymskiego, autor prac: *Dowód z opinii biegłych w procesie kanonicznym* (Lublin 1958), *Geneza i zakres pomocy prawnej w stadium procesowym sędziowskiego orzekania*,²¹⁹ *Querela nullitatis jako środek odwoławczy od wyroków w prawie kanonicznym* (Lublin 1959), *Lex Rhodia de iactu. Studium historyczno-prawne z zakresu rzymskiego prawa handlowo-morskiego* (Lublin 1959);²²⁰

— ks. Jan Nowicki (1894—1973), przed wojną profesor Uniwersytetu Lwowskiego, następnie profesor lwowskiego seminarium duchownego, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego do 1965 r., w roku ak. 1954/55 zaangażowany na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, późniejszy biskup w Lubaczowie, który ogłosił drukiem prace: *Rezygnacja proboszczów w prawie kanonicznym* (Lwów 1938) i *Postulacja w prawie kanonicznym* (Lwów 1939);²²¹

— Leszek Winowski (ur. 1910), obecnie profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, autor m. in. prac: *Stosunek chrześcijaństwa pierwszych wieków do wojny* (Lublin 1947), *Stosunki między biskupstwem wrocławskim a metropolią gnieźnieńską w latach 1740—*

²¹⁷ Opublikował też m. in. *Proces beatyfikacyjny i kanonizacyjny*, Warszawa 1969.

²¹⁸ Zob. J. Michalski, *Praca naukowa ks. biskupa dr Teodora Bensch*, „Gorzowskie Wiad. Kośc.” 1 (1957) 329—333; A. Słomkowski, *Sp. ks. biskup Teodor Bensch*, „Zesz. Nauk. KUL” 1 (1958) nr 2, s. 156—160.

²¹⁹ „Zesz. Nauk. KUL” 1 (1958) nr 1, s. 53—71.

²²⁰ Zob. A. Petrani, *Ks. Stanisław Płodzień*, „Rocz. Teol.-Kan.” 10 (1963) z. 4, s. 9—11.

²²¹ Zob. tegoż *Wydział prawa kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego...*, s. 44—45.

—1748,²²² *Stosunek średniowiecznej Europy do obcych-innowierców*,²²³ *Koran. Jego powstanie i znaczenie jako źródła prawa islamu*,²²⁴ *Prawo i myśl chrześcijańska XIII wieku wobec sprawy innowierców. Założenia wstępne*,²²⁵ *Innowiercy zewnętrzni w przepisach Corpus iuris canonici*,²²⁶

— ks. Aleksy Petrani (ur. 1900), doktor teologii i prawa kanonicznego, habilitowany w zakresie prawa kanonicznego na Uniwersytecie Warszawskim, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego od 1945 r., autor wielu interesujących prac, m. in.: *De relatione iuridica inter diversos ritus in Ecclesia catholica* (Romae 1930), *De bilinguibus lectionibus liturgicis*,²²⁷ *De S. Congregatione pro Ecclesia Orientali eiusque facultatibus*,²²⁸ *Zasada większości w prawie kanonicznym* (Lublin 1947), *Kolegium Duchowne w Petersburgu* (Lublin 1950), *O sposobie interpretacji Kodeksu Prawa Kanonicznego*,²²⁹ *Les doubles elections du pape en 1130*,²³⁰ *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku* (Lublin 1961), *Dwa pomniki z dziejów unii kościelnej*,²³¹ *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*,²³² *Reforma trydencka*,²³³ *Wydział Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i jego działalność dydaktyczno-naukowa w ciągu ubiegłego pięćdziesięciolecia*,²³⁴ *Kanonistyka*,²³⁵ *Historia prawa kanonicznego (wiek XVI—XVIII)*;²³⁶

— Zdzisław Papierkowski (ur. 1903), habilitowany na Uniwersytecie Lwowskim w zakresie prawa karnego, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, autor wielu prac z dziedziny prawa karnego, zarówno materialnego jak i procesowego, oraz psychologii kryminalnej, które mogą zainteresować także kanonistów, jak np.: *Dowód poszlakowy w postępowaniu karnym* (Lublin 1933), *Zasady procesu karnego* (Lublin 1947), *Socjologiczne i filozoficzne*

²²² „Przegląd Zachodni” 11 (1955) 613—692.

²²³ „Prawo Kan.” 4 (1961) 593—680.

²²⁴ „Rocz. Teol.-Kan.” 10 (1963) z. 4, s. 197—213.

²²⁵ W: *Z zagadnień kultury chrześcijańskiej. Kardynałowi Stefanowi Wyszyńskiemu, Prymasowi Polski, Katolicki Uniwersytet Lubelski*, Lublin, s. 341—351.

²²⁶ „Acta Univ. Wratisl. Przegląd Prawa” 1 (1972) 187—197.

²²⁷ „Coll. Theol.” 18 (1937) 1—31.

²²⁸ „Apollinaris” 10 (1937) 28—46.

²²⁹ „Rocz. Teol.-Kan.” 2 (1955) 159—175.

²³⁰ „Polonia Sacra” 9 (1957) 181—204.

²³¹ „Archiwa, Bibl. i Muzea Kośc.” 4 (1962) 363—398.

²³² „Prawo Kan.” 7 (1964) z. 1—2, s. 127—200; także w: *Księga 1000-letnia katolicyzmu w Polsce*, cz. I, s. 255—343.

²³³ „Prawo Kan.” 7 (1964) z. 3—4, s. 1—20.

²³⁴ „Rocz. Teol.-Kan.” 15 (1968) z. 5, s. 5—65.

²³⁵ W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. I, s. 359—398.

²³⁶ Tamże, t. II/1, Lublin 1975, s. 505—514. — Zob. A. Petrani, *Wydział prawa kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego...*, s. 39—41; P. Hemperek, *Ksiądz profesor Aleksy Petrani*, „Rocz. Teol.-Kan.” 19 (1972) z. 5, s. 5—23 (tamże bibliografia prac).

oblicze kary (Lublin 1947), *Co prawo karne zawdzięcza psychologii* (Lublin 1947), *Dzieciobójstwo w świetle prawa karnego. Studium prawnoporównawcze* (Lublin 1947), *Dowód pośredni w starożytnym procesie karnym*,²³⁷ *Dowód pośredni w średniowiecznym procesie karnym*,²³⁸ *Dowód pośredni w nowożytnym procesie karnym*,²³⁹ *Wina kombinowana (Odpowiedzialność karna za niezamierzony skutek umyślnego działania przestępczego)*,²⁴⁰

— ks. Paweł Pałka (ur. 1904), profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i rektor lubelskiego seminarium duchownego, szczególnie znawca prawa kanonicznego Kościołów wschodnich, który opublikował m. in.: *Uzupełnienie jurysdykcji w prawie kanonicznym* (Lublin 1936), *Nowe prawo małżeńskie w katolickim Kościele wschodnim*,²⁴¹ *Powinowactwo jako przeszkoda małżeńska w katolickim Kościele wschodnim*,²⁴² *Nowa kodyfikacja prawa dla Kościoła wschodniego*,²⁴³ *Przynależność do obrządku i jego zmiana w świetle nowych przepisów Kościoła*,²⁴⁴ *Dekret soborowy o katolickich Kościołach wschodnich*,²⁴⁵ *Dyscyplina sakramentów według dekretu Soboru Watykańskiego II „De Ecclesiis Orientalibus Catholicis*,²⁴⁶ *Zwyczajna forma prawna zawarcia małżeństwa w nowym ustawodawstwie katolickiego Kościoła wschodniego*,²⁴⁷ *Stosunek Kościoła do obrządków wschodnich*,²⁴⁸ *Powstanie katedralnej kapituły obrządku łacińskiego w Chełmie i przeniesienie jej do Krasnegostawu*,²⁴⁹ *Posiedzenia katedralnej kapituły chełmskiej obrządku łacińskiego w świetle materiałów archiwalnych*,²⁵⁰ *Źródła uposażenia kapituły chełmskiej obrządku łacińskiego*,²⁵¹ *Prałatury i kanonie katedralnej kapituły chełmskiej obrządku łacińskiego*.²⁵²

Kontynuują pracę dydaktyczną i naukową na Wydziale Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego: ks. Józef Rybczyk — wieloletni dziekan, autor wartościowych prac z zakre-

²³⁷ „Rocz. Teol.-Kan.” 10 (1963) z. 4, s. 97—112.

²³⁸ „Prawo Kan.” 7 (1964) nr 3—4, s. 117—143.

²³⁹ „Rocz. Teol.-Kan.” 12 (1965) z. 5, s. 5—15. — Zob. A. Petrani, *Wydział prawa kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego...*, s. 48—49.

²⁴⁰ „Prawo Kan.” 8 (1965) nr 3—4, s. 105—143.

²⁴¹ „Rocz. Teol.-Kan.” 2 (1955) 193—221.

²⁴² Tamże, 3 (1956) z. 1, s. 231—256.

²⁴³ „Zesz. Nauk. KUL” 3 (1960) nr 4, s. 85—92.

²⁴⁴ „Rocz. Teol.-Kan.” 10 (1963) z. 4, s. 83—96.

²⁴⁵ „Zesz. Nauk. KUL” 9 (1966) nr 3, s. 63—71.

²⁴⁶ „Rocz. Teol.-Kan.” 13 (1966) z. 5, s. 5—19.

²⁴⁷ W: *Pastori et Magistro*, s. 267—290.

²⁴⁸ „Ateneum Kapł.” 73 (1969) 175—184.

²⁴⁹ „Rocz. Teol.-Kan.” 17 (1970) z. 5, s. 15—26.

²⁵⁰ Tamże, 19 (1972) z. 5, s. 24—37.

²⁵¹ Tamże, 20 (1973) z. 5, s. 29—47.

²⁵² „Prawo Kan.” 18 (1975) nr 1—2, s. 125—145.

su kanonicznego prawa małżeńskiego,²⁵³ bp Walenty Wójcik — profesor i pomocniczy biskup sandomierski, posiadający trwały dorobek kanonistyczny zwłaszcza w zakresie historii partykularnego prawa kościelnego w Polsce,²⁵⁴ ks. Jerzy Grzywacz,²⁵⁵ ks.

²⁵³ Ważniejsze publikacje: *Zezwolenie rodziców przy małżeństwie nieletnich dzieci*, Lublin 1949; *Les origines de la conception de la „sanatio in radice” dans la doctrine canonique*, „Coll. Theol.” 23 (1952) 164—172, „Angelicum” 29 (1952) 154—161; *Instytucja uzdrowienia małżeństwa w związku w świetle wypowiedzi Benedykta XIV*, „Pol. Sac.” 8 (1956) nr 1—2, s. 151—164; *Władza uzdrawiania małżeństw w związku w nadzwyczajnych wypadkach*, tamże, 9 (1957), nr 2—3, s. 301—312; *Proboszcz jako minister nadzwyczajny sakramentu bierzmowania*, „Kiel. Przegl. Diec.” 38 (1957) 108—125; *Uzdrowienie małżeństwa w związku. Sanatio in radice — c. 1138—1141*, Lublin 1958; *Podstępne wprowadzenie w błąd jako postulowany tytuł nieważności małżeństwa*, „Rocz. Teol.-Kan.” 10 (1963) z. 4, s. 125—141; *Władza dyspensowania od przeszkód małżeńskich w Motu proprio „Pastorale munus”*, tamże, 12 (1965) z. 5, s. 17—31; *Przejawy ekumenizmu w instrukcji o małżeństwach mieszanych*, tamże, 14 (1967) z. 5, s. 5—20; *Directorium oecumenicum*, tamże, 16 (1969) z. 5, s. 11—24; *Communicatio in sacris*, „Aten. Kapł.” 73 (1969) 175—184; *Zmiany w prowizji kanonicznej*, „Rocz. Teol.-Kan.” 17 (1970) z. 5, s. 5—13; *Pozycja dziekana w świetle przepisów Kodeksu Prawa Kanonicznego i prawodawstwa kościelnego po II Soborze Watykańskim*, „Kronika Diec. Przem.” 57 (1971) 30—37; *Problem małżeństw mieszanych na I Synodzie Biskupów*, „Zesz. Nauk. KUL” 14 (1971) nr 1, s. 3—9.

²⁵⁴ Ważniejsze publikacje: *Z dziejów kościelnego szpitalnictwa*, „Aten. Kapł.” 51 (1949) 265—274; *Wiatyk w średniowiecznym ustawodawstwie biskupów polskich*, „Ruch. Bibl. i Lit.” 6 (1953) 115—133; *Dzwonienie na „Anioł Pański” w polskim prawie przedtrydenckim*, „Rocz. Teol.-Kan.” 2 (1955) 223—241; *Organizacja i działalność okręgowego oficjalu sandomierskiego w latach 1682—1685*, tamże, 3 (1956) z. 1, s. 257—284; *„Prawa parafialne” według polskiego ustawodawstwa partykularnego do 1564 r.*, tamże, z. 2, s. 153—225; *Organizacja okręgowego oficjalu radomskiego w latach 1531—1546*, tamże, 5 (1958) z. 3, s. 105—118; *Prawo celibatu w Polsce średniowiecznej*, tamże, z. 4, s. 55—82; *Instytuty świeckie*, „Aten. Kapł.” 57 (1958) 286—290; *Instygator w oficjalicie okręgowym w Sandomierzu*, „Prawo Kan.” 2 (1959) nr 1—2, s. 331—383; *Oficjalat okręgowy w Tarnowie w latach 1535—1575*, tamże, s. 385—390; *Wpływ sytuacji wewnętrznej państwa na wspomaganie Kościoła polskiego w średniowieczu*, tamże, nr 3—4, s. 67—123; *Problem pomocy świeckiej dla Kościoła polskiego w średniowieczu na tle sytuacji zewnętrznej*, tamże, 3 (1960) nr 1—2, s. 35—70; *Udzielenie pomocy monarszej Kościołowi w Polsce średniowiecznej*, tamże, s. 71—86; *Pomoc świecka dla sądownictwa kościelnego w Polsce średniowiecznej*, tamże, nr 3—4, s. 33—61; *Zagadnienie pomocy świeckiej w sprawach gospodarczych Kościoła w Polsce średniowiecznej*, „Rocz. Teol.-Kan.” 7 (1960) z. 4, s. 53—90; *Zakaz leczenia przez duchownych w prawie kanonicznym*, tamże, 8 (1961) z. 1, s. 39—73; *Uprawienia oficjalu okręgowego w Sandomierzu w sprawach małżeńskich*, tamże, z. 4, s. 77—100; *Powstanie i wygaśnięcie kapituły kolegiackiej w Klimontowie*, „Prawo Kan.” 4 (1961) 35—77; *Srodki wykonawcze nadawane polskim biskupom w średniowieczu*, „Nasza Przeszłość” 13 (1961) 5—16; *Cenniejsze rękopisy Biblioteki Seminarium Duchownego w Sandomierzu*, „Arch. Bibl. i Muzea Kośc.” 4 (1962) 259—330; *Miasta i kościół w San-*

Piotr Hemperek,²⁵⁶ ks. Józef Krukowski,²⁵⁷ ks. Edmund Przekop,²⁵⁸ ks. Franciszek Wycisk,²⁵⁹ o. Bronisław Wenanty Zubert²⁶⁰ i inni. Interesujące prace opublikował ks. Jan Dudziak, habilitowany na

domierzu w XVI—XVIII w., „Czas. Praw.-Hist.” 14 (1962) z. 2, s. 93—125; *Procedura w załatwianiu spraw małżeńskich w oficjalacie okręgowym w Sandomierzu*, „Rocz. Teol.-Kan.” 9 (1962) z. 1, s. 99—127; *Prawo małżeńskie w praktyce oficjalu okręgowego w Sandomierzu*, tamże, z. 3, s. 115—141; *Zagadnienia organizacyjne i proceduralne podczas I sesji Soboru Watykańskiego II*, „Prawo Kan.” 5 (1962) nr 3—4, s. 47—81; *Instytucja witykusów w świetle śląskich protokołów wizytacyjnych z XVII w.*, tamże, 6 (1963) 49—74; *Organizacja i działalność oficjalu okręgowego w Kielcach w latach 1551—1635*, „Rocz. Teol.-Kan.” 10 (1963) z. 3, s. 29—37; *Ulepszenia organizacji i procedury podczas II sesji Soboru Watykańskiego II*, „Prawo Kan.” 7 (1964) nr 1—2, s. 355—372; *Problemy organizacji i procedury podczas III sesji Soboru Watykańskiego II*, tamże, 8 (1965) nr 2, s. 129—150; *Znaczenie uchwał Soboru Trydenckiego dla historii prawa kanonicznego*, „Zesz. Nauk. KUL” 8 (1965) nr 2, s. 3—12; *Pomoc świecka dla Kościoła polskiego w sprawach szerzenia i ochrony wiary do 1565 roku*, „Prawo Kan.” 9 (1966) nr 1—2, s. 51—111; *Rozwój organizacji i procedury podczas IV sesji Soboru Watykańskiego II*, tamże, nr 3—4, s. 309—337; *Sciganie lekceważących przykazania i trwających w karach kościelnych w Polsce do 1565 roku*, „Nasza Przeszłość” 25 (1966) 33—68; *Przechowywanie Eucharystii na Śląsku w wieku XVI i XVII*. W: *Pastori et Magistro*, s. 185—202; *Udział kapłanów w zarządzie Kościołem*, „Aten. Kapł.” 69 (1966) 209—222; *Doktryny średniowieczne o stosunku dwu władz i udzielaniu pomocy świeckiej*, „Prawo Kan.” 10 (1967) nr 1—2, s. 105—142; *Intervencje monarsze u sędziów kościelnych w Polsce XV—XVI wieku*, „Czas. Praw.-Hist.” 19 (1967) z. 2, s. 89—105; *Prawo zwyczajowe w polskim ustawodawstwie synodalnym po 1918 r.*, „Rocz. Teol.-Kan.” 15 (1968) z. 5, s. 67—84; *Organizacja i procedura Synodu Biskupów*, „Aten. Kapł.” 71 (1968) 142—158; *Rada kapłańska*, tamże, s. 221—233; *Kościelne ustawodawstwo partykularne w Polsce przedrozbiorowej na tle powszechnego prawodawstwa kościelnego*. W: *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, cz. I, 423—502; *Prace nad nowym Kodeksem prawa kanonicznego*, „Zesz. Nauk. KUL” 12 (1969) nr 2, s. 43—54; *Rada duszpasterska*, „Aten. Kapł.” 73 (1969) 299—312; *Pierwsze nadzwyczajne zebranie Synodu Biskupów*, tamże, 75 (1970) 304—329; *Rozwój instucji rad kapłańskich*, tamże, s. 441—448; *Formy zespołowego apostołstwa świeckich w świetle Dekretu „Apostolicam actuositatem”*, „Prawo Kan.” 13 (1970) nr 1—2, s. 181—202; *Synody polskie w latach 1918—1968 na tle rozwoju ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, tamże, nr 3—4, s. 127—165; *Tak zwana reforma klasztorów w 1864 roku na terenie diecezji sandomierskiej*, „Arch. Bibl. i Muzea Kośc.” 23 (1971) 343—360; *Nauczanie prawa kanonicznego w Seminarium Duchownym w Sandomierzu*, „Prawo Kan.” 15 (1972) nr 3—4, s. 99—124; *Korektury rzymskie w statutach synodu diecezji wrocławskiej z 1592 roku*, tamże, 17 (1974) nr 1—2, s. 91—100; *Bp Antoni Sotkiewicz (1826—1901)*, tamże, s. 169—194; *Projekt rozszerzenia kolegium wyborców papieża*, tamże, 18 (1975) nr 1—2, s. 25—67; *Ks. Stanisław Celestyn Puławski (1866—1937)*, tamże, s. 185—209; *Wizytacje biskupów polskich „ad limina” do roku 1911*, tamże, nr 3—4, s. 131—179; *Zwoływanie synodów w świetle relacji biskupów polskich „ad limina” do XX wieku*, tamże, 19 (1976) nr 1—2, s. 149—184.

²⁵⁵ Opublikował m. in.: *Nominacja biskupów w Polsce przedrozbioro-*

Wydziale Prawa Kanonicznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.²⁶¹ Ogólny dorobek naukowy Wydziału Prawa Kanonicznego w Lublinie powiększają prace doktorskie i magisterskie; wiele z nich w całości lub w części zostało opublikowanych.

wej, Lublin 1960; *Normy prawne zarządzeń kościelnych zawarte w kan. 24*, „Rocz. Teol.-Kan.” 12 (1965) z. 5, s. 57—73; *Problem zaskarżenia nieważności małżeństwa*, tamże, 13 (1966) z. 5, s. 57—85; *Promotor sprawiedliwości, jego mianowanie i przymioty*, tamże, 14 (1967) z. 5, s. 41—59; *Nowy charakter pokuty*, „Zesz. Nauk. KUL” 10 (1967) nr 4, s. 63—70; *O sakramentach świętych. Chrzest, bierzmowanie, Eucharystia, pokuta, sakrament chorych, kapłaństwo*, Warszawa 1968; *Kult Boży. Urząd Nauczycielski Kościoła*, Warszawa 1969; *Zmiany w kościelnych strukturach organizacyjnych*, „Prawo Kan.” 13 (1970) nr 1—2, s. 3—20; *Zmiany w procesie małżeńskim wprowadzone przez Motu proprio „Causas matrimoniales”*, „Rocz. Teol.-Kan.” 19 (1972) z. 5, s. 39—51; *Przenoszenie duchownych do stanu świeckiego*, „Prawo Kan.” 16 (1973) nr 3—4, s. 229—244; *Promotor sprawiedliwości i jego udział w sprawach małżeńskich*, Lublin 1974.

²⁵⁶ Opublikował m. in.: *Organizacja i działalność wikariuszy kolegiaty Św. Michała Archanioła w Lublinie (1574—1826)*, „Rocz. Teol.-Kan.” 14 (1967) z. 5, s. 99—115, 16 (1969) z. 5, s. 55—70; *Historia dekretu o Kościołach wschodnich*, „Aten. Kapł.” 73 (1969) 163—174; *Stanowisko prawne Konferencji Biskupów*, „Prawo Kan.” 13 (1970) nr 1—2, s. 21—48; *Sprawy małżeńskie w oficjalicie okręgowym w Lublinie w XV w.*, „Rocz. Teol.-Kan.” 17 (1970) z. 5, s. 27—44; *Oficjalicie okręgowe w Polsce*, tamże, 18 (1971) z. 5, s. 51—73; *Międzynarodowa współpraca biskupów i Konferencji Biskupich*, „Prawo Kan.” 14 (1971) nr 1—2, s. 61—74; *Powstanie i terytorium oficjalicie okręgowego w Lublinie*, „Rocz. Teol.-Kan.” 19 (1972) z. 5, s. 53—75; *Reforma święceń niższych i subdiakonatu*, „Prawo Kan.” 16 (1973) nr 3—4, s. 209—228; *Oficjalicie okręgowy w Lublinie XV—XVIII w.*, Lublin 1974.

²⁵⁷ Opublikował m. in.: *Podmiot uprawnień w „Pastorale munus”*, „Rocz. Teol.-Kan.” 15 (1968) z. 5, s. 103—117; *Problem rewizji kan. 222 Kodeksu Prawa Kanonicznego*, tamże, 17 (1970) z. 5, s. 45—56; *Wpływ bojaźni z szacunku na wartość umowy małżeńskiej w prawie kanonicznym*, Lublin 1960; *Zagadnienie indeksu książek zakazanych w świetle posoborowych dokumentów Stolicy Apostolskiej*, „Prawo Kan.” 13 (1970) nr 1—2, s. 217—227; *Kierunek rozwoju współczesnej jurysprudencji Roty Rzymskiej w sprawach małżeńskich z tytułu przymusu i bojaźni*, tamże, 14 (1971) nr 1—2, s. 205—224; *Zasada pomocniczości w prawie kanonicznym*, „Zesz. Nauk. KUL” 14 (1971) nr 4, s. 58; *Kompetencje drugiej sekcji Sygnatury Apostolskiej w sprawach administracyjnych*, „Rocz. Teol.-Kan.” 18 (1971) z. 5, s. 93—107; *Problem wpływu intencji sprawy bojaźni na wartość umowy małżeńskiej w prawie kanonicznym*, tamże 20 (1973) z. 5, s. 55—79; *Motyw rekursu administracyjnego do drugiej sekcji Sygnatury Apostolskiej*, „Prawo Kan.” 17 (1974) nr 3—4, s. 131—140.

²⁵⁸ Opublikował m. in.: *Powstanie i organizacja prawna kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście do roku 1429*, „Stud. Warm.” 6 (1969) 25—84; *Patriarchowie wschodni w świetle dekretu Soboru Watykańskiego II „De Ecclesiis Orientalibus Catholicis”*, „Rocz. Teol.-Kan.” 18 (1971) z. 5, s. 109—142; *Przeszkoda różności religii w Kościele bizantyjskim*, „Prawo Kan.” 14 (1971) nr 3—4, s. 33—68; *Geneza małżeńskiej przeszkody z błędu co do niewolniczego stanu współmałżonka w prawie rzymskim i germańskim*, tamże, 15 (1972) nr 1—2, s. 37—72; *Katolickie pa-*

Nie mniej prężny jest kanonistyczny ośrodek warszawski. Kaniści zgrupowani przy Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie ustawicznie powiększają swój dorobek naukowy.

Z Wydziałem Prawa Kanonicznego ATK związany jest szczególnie ks. Marian Alfons Myrcha (ur. 1907), doktor prawa kanonicznego i cywilnego, habilitowany na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego w 1947 r., wieloletni — drugi z kolei — dziekan Wydziału Prawa Kanonicznego ATK (1960—1969). Dzięki swoim znakomitym publikacjom naukowym zajął trwałą pozycję w kanonistyce polskiej. Ważniejsze jego prace kanonistyczne: *Dowód ze świadków w procesie kanonicznym* (Lublin 1936), *Sądy polubowne w prawie kanonicznym. Studium prawnoporównawcze* (Lublin 1948), *Zbiorowa odpowiedzialność w karnym ustawodawstwie kanonicznym, polskim i międzynarodowym*,²⁶²

triarchaty Wschodu. Czynniki decydujące o ich powstaniu, „Rocz. Teol.-Kan.” 19 (1972) z. 5, s. 77—100; *Natura i charakterystyczne cechy jurysdykcji patriarchalnej w świetle nowego prawa dla katolickich Kościołów wschodnich*, tamże, 20 (1973) z. 5, s. 81—99; *Rzym a katolickie patriarchaty Wschodu w pierwszym tysiącleciu Kościoła*, Lublin 1973; *Zarys historyczny instytucji patriarchatu w Kościele wschodnim w I tysiącleciu*, „Prawo Kan.” 16 (1973) nr 1—2, s. 45—72; *Patriarcha i synod stały (synodos endimousa) w Konstantynopolu do XI w.*, tamże, 17 (1974) nr 1—2, s. 63—90; *Władza patriarchy względem duchowieństwa według aktualnie obowiązującego prawa kanonicznego dla Kościołów wschodnich katolickich*, tamże, 18 (1975) nr 1—2, s. 147—183; *Nielegalność wyborów patriarchów w pierwszym tysiącleciu Kościoła*, tamże, 19 (1976) nr 1—2, s. 129—147.

²⁵⁹ Zajmuje się głównie zagadnieniami prawa rzymskiego.

²⁶⁰ Opublikował m. in.: *Przeszkoda wieku do zaręczyn i małżeństwa w prawie rzymskim*, „Rocz. Teol.-Kan.” 13 (1966) z. 5, s. 87—98; *Małżeńska przeszkoda wieku w Dekrecie Gracjana i u pierwszych dekretystów*, tamże, 16 (1969) z. 5, s. 71—122; *Przeszkoda wieku do małżeństwa w dekretach papieskich i nauce prawa w drugiej połowie XII wieku*, *Prawo Kan.* 13 (1970) nr 3—4, s. 71—126; *Przeszkoda wieku do małżeństwa w dekretach papieskich i literaturze kanonistycznej XIII wieku*, tamże, 14 (1971) nr 1—2, s. 123—176; *Dyskusja nad uznaniem nieważności małżeństwa z tytułu podstępного wprowadzenia w błąd*, „Rocz. Teol.-Kan.” 18 (1971) z. 5, s. 75—92.

²⁶¹ *Płatnicy i płatności annat papieskich w Polsce*, „Rocz. Teol.-Kan.” 9 (1962) z. 1, s. 41—63; *U źródeł tworzenia się annat papieskich*, tamże, 10 (1963) z. 4, s. 27—43; *Annaty papieskie w świetle narastających przepisów prawnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, tamże, 12 (1965) z. 5, s. 103—130; *Rozwój historyczny świadczeń annatowych*, tamże, 13 (1966) z. 5, s. 29—55; *Pobieranie annat papieskich*, tamże, 14 (1967) z. 5, s. 61—97; *Sześćdziesiątka dziesięcina łódzka i jej recepcja w Polsce*, tamże, 16 (1969) z. 5, s. 37—53; *Geneza dziesięciny papieskiej w Polsce*, „Rocz. Teol. Śląska Opol.” 2 (1970) 149—175; *Teologiczno-prawne zasady odniesienia Kościoła do innych Wspólnot wyznaniowych oraz do niewierzących po II Soborze Watykańskim*, „Rocz. Teol.-Kan.” 18 (1971) z. 5, s. 21—50; *Dziesięcina papieska w Polsce średniowiecznej*, Lublin 1974.

²⁶² „Rocz. Teol.-Kan.” 1 (1949) 133—181.

Skutki nieznamości prawa w karnym ustawodawstwie kanonicznym i polskim,²⁶³ Nieświadomość bezprawności a wina w karnym ustawodawstwie kanonicznym i polskim,²⁶⁴ Administracyjny wymiar kar w Kościele,²⁶⁵ Wpływ bojaźni na wymiar kar „*latae sententiae*” w prawie kanonicznym,²⁶⁶ Zwalnianie z cenzur w świetle przepisów prawa kanonicznego,²⁶⁷ Środki prawne przeciwko sądowemu i administracyjnemu wymiarowi kar,²⁶⁸ Ekskomunika,²⁶⁹ Interdykt,²⁷⁰ Depozycja i degradacja,²⁷¹ Stałe lub czasowe pozbawienie prawa noszenia szat duchownych,²⁷² Prawo karne. Komentarz do piątej księgi Kodeksu Prawa Kanonicznego. T. II. Kara. Cz. 1: Przepisy ogólne (Warszawa 1960), Terytorialny zasięg kary,²⁷³ Problem winy w karnym ustawodawstwie kanonicznym,²⁷⁴ *Suspensa*,²⁷⁵ *De lege ferenda in iure poenali canonico animadversiones*.²⁷⁶

Pracę dydaktyczno-naukową na Wydziale Prawa Kanonicznego ATK od chwili jego utworzenia prowadzi ks. Ignacy Subera (ur. 1907), habilitowany w 1956 r., dziekan tegoż Wydziału w latach 1969—1972). Do ważniejszych jego publikacji należy zaliczyć: *Właściwość sądu z tytułu łączności spraw*,²⁷⁷ *Właściwość sądu z tytułu umowy*,²⁷⁸ *Wykładania kanonu 2339*,²⁷⁹ *Józef Rybiński biskup włocławski i pomorski*,²⁸⁰ *Działalność polityczna biskupa Józefa Rybińskiego*,²⁸¹ *Prawno-kościelna działalność biskupa Józefa Rybiń-*

²⁶³ „Coll. Theol.” 23 (1952) 115—163.

²⁶⁴ „Polonia Sacra” 7 (1955) 276—374; 8 (1956) 29—124.

²⁶⁵ Tamże, 8 (1956) 125—149.

²⁶⁶ Tamże, 8 (1956) 349—380.

²⁶⁷ Tamże, 9 (1957) nr 1, s. 87—210.

²⁶⁸ Tamże, 9 (1957) nr 2—3, s. 205—232.

²⁶⁹ Tamże, 9 (1957) nr 4, s. 185—214, 10 (1958) nr 1, s. 81—176, nr 2, s. 15—81; „Prawo Kan.” 1 (1958) nr 1—2, s. 21—182.

²⁷⁰ „Prawo Kan.” 2 (1959) nr 1—2, s. 73—300.

²⁷¹ Tamże, 2 (1959) nr 3—4, s. 125—232.

²⁷² Tamże, 3 (1960) nr 1—2, s. 289—297.

²⁷³ Tamże, 5 (1962) nr 1—2, s. 189—196.

²⁷⁴ Tamże, 8 (1965) nr 2, s. 3—34; 14 (1971) nr 3—4, s. 69—148; 15 (1972) nr 1—2, s. 73—118, nr 3—4, s. 135—193; 16 (1973) nr 1—2, s. 205—275, nr 3—4, s. 321—395; 17 (1974) nr 3—4, s. 141—205.

²⁷⁵ Tamże, 9 (1966) nr 3—4, s. 255—285; 10 (1967) nr 1—2, s. 89—103, nr 3—4, s. 171—223; 11 (1968) nr 3—4, s. 155—226; 12 (1969) nr 1—2, s. 161—272.

²⁷⁶ Tamże, 18 (1975) nr 3—4, s. 15—80. — Zob. J. R. Bar, *Jubileusz ks. prof. Mariana Myrchy*, „Prawo Kan.” 11 (1968) nr 1—2, s. 315—319.

²⁷⁷ „Ateneum Kapł.” 51 (1949) 372—376.

²⁷⁸ „Polonia Sacra” 7 (1955) 1—11.

²⁷⁹ Tamże, 7 (1955) 196—199.

²⁸⁰ Tamże, 8 (1956) 317—348.

²⁸¹ Tamże, 9 (1957) nr 1, s. 211—243.

skiego,²⁸² *Próba charakterystyki biskupa Józefa Rybińskiego*,²⁸³ *Walka biskupa Józefa Rybińskiego z Regencją Pruską o utrzymanie polskości na Pomorzu*,²⁸⁴ *Terytorium diecezji wrocławskiej i pomorskiej*,²⁸⁵ *Prawa i obowiązki wikariusza współpracownika w polskim ustawodawstwie synodalnym*,²⁸⁶ *Separatystyczne dążenia kapituły wrocławskiej do uniezależnienia się od metropolii gnieźnieńskiej*,²⁸⁷ *Właściwość sądu z tytułu miejsca zamieszkania*,²⁸⁸ *Powstanie i rozwój właściwości sądów kościelnych w Polsce*,²⁸⁹ *Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego* (Warszawa 1970), *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich* (Warszawa 1971), *Metodologia historyczno-prawna* (Warszawa 1972).

Bogaty dorobek naukowy w zakresie prawa kanonicznego posiadają pozostali pracownicy dydaktyczno-naukowi Wydziału Prawa Kanonicznego ATK: o. Roman Joachim Bar,²⁹⁰ ks. Marian Alek-

²⁸² Tamże, 9 (1957) nr 4, s. 121—184.

²⁸³ Tamże, 10 (1958) nr 1, s. 191—218.

²⁸⁴ „Prawo Kan.” 1 (1958) nr 1—2, s. 183—280.

²⁸⁵ Tamże, 4 (1961) 681—768.

²⁸⁶ Tamże, 7 (1964) nr 1—2, s. 259—307.

²⁸⁷ Tamże, 9 (1966) nr 3—4, s. 185—197; 12 (1969) nr 1—2, s. 3—34.

²⁸⁸ Tamże, 10 (1967) nr 3—4, s. 125—170.

²⁸⁹ Tamże, 11 (1968) nr 3—4, s. 57—30.

²⁹⁰ Niewątpliwą zasługą o. J. R. Bara jest opracowanie *Polskiej bibliografii prawa kanonicznego od wynalezienia druku do 1940 roku* (wspólnie z o. W. Zmarzem), t. I—II, Lublin 1947, 1960, *Polskiej bibliografii prawa kanonicznego za lata 1941—1956* („Prawo Kan.” 1: 1958, nr 1—2, s. 387—439) oraz *Polskiej bibliografii teologicznej za lata 1940—1948* (wspólnie z ks. A. Schletzem), Warszawa 1969, jak również kierowanie pracami nad bieżącą polską bibliografią nauk kościelnych. Z innych jego prac należy wymienić: *Relationes inter religiosos et episcopum iuxta constitutiones Polonorum synodorum usque ad 1420 annum*, Cracoviae 1940; *Tercjarstwo franciszkańskie*, Kraków 1945; *Synody biskupa przemyskiego Józefa Sebastiana Pelczara*, „Aten. Kapł.” 52 (1950) 198—210; *Zgromadzenie Panien Ofiarowania N. Maryi P. i jego ustawy (1627—1955)*, „Pol. Sac.” 10 (1958) nr 1, s. 219—251; *Zakonnik poza klaszturem*, tamże, nr 2, s. 83—164; *Kodeks Prawa Kanonicznego a konstytucje zakonu OO. Franciszkanów*, „Prawo Kan.” 1 (1958) nr 1—2, s. 309—326; *Z dziejów wychowania dziewcząt w dawnej Polsce*, tamże, 2 (1959) nr 3—4, s. 313—339; *Z dziejów zgromadzenia panien prezentek*, „Nasza Przeszłość” 10 (1959) 209—245; *Polskie zakony*, „Prawo Kan.” 4 (1961) 421—592; *Zgromadzenie Sióstr Serafitek*, tamże, 6 (1963) 75—211; *Z dziejów nowych form organizacyjnych stanów doskonałości w Polsce*, tamże, 8 (1965) nr 3—4, s. 189—213; *Rozwój stanów doskonałości w Polsce. Zgromadzenie Matki Bożej Miłosierdzia (1862—1962)*, tamże, 9 (1966) nr 3—4, s. 27—184; *Prawo stanów doskonałości chrześcijańskiej Kościoła katolickiego*, Warszawa 1966; *Rozwój stanów doskonałości w Polsce. Początki Zgromadzenia Sióstr Benedyktynek Samarytanek*, „Prawo Kan.” 10 (1967) nr 1—2, s. 143—192; *Rozwój stanów doskonałości w Polsce. Zgromadzenie Sióstr Obliczanek*, tamże, nr 3—4, s. 79—123; *Ruch religijny kobiet w XIX wieku na ziemiach polskich*, „Coll. Theol.” 37 (1967) t. 3, s. 165—177; *O zakonach. O osobach świeckich*, Warszawa 1968; *Śmierć O. Maksymiliana Kolbe*

sander Żurowski,²⁹¹ ks. Tadeusz Pawluk,²⁹² ks. Remigiusz Sobanski,²⁹³ ks. Edward Szafrowski,²⁹⁴ o. Ferdynand Pasternak,²⁹⁵ ks. Marian Fąka,²⁹⁶ ks. Marian Pastuszko,²⁹⁷ ks. Tadeusz Pieronek.²⁹⁸

w świetle prawa kanonicznego, „Prawo Kan.” 11 (1968) nr 3—4, s. 81—154; *Zakony żeńskie w Polsce w 1967 r.*, tamże, s. 343—357; *Rozwój stanów doskonałości w Polsce. Zgromadzenie Sióstr Misjonek Sw. Rodziny*, tamże, 12 (1969) nr 1—2, s. 35—118; *Nowy wykaz odpustów*, tamże, nr 3—4, s. 79—94; *Nowe formy zrzeszeń katolików świeckich w XIII wieku*, tamże, s. 201—214; *Formacja zakonna w świetle instrukcji z dnia 6 I 1969 r.*, tamże, 13 (1970) nr 3—4, s. 3—22; *Posoborowa odnowa klauzury mniszek*, tamże, 14 (1971) nr 1—2, s. 87—104; *Rozwój stanów doskonałości w Polsce. Konstytucje Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek od Cierpiących (1884—1954)*, tamże, s. 105—122; *Prawo zakonne po Soborze Watykańskim II*, Warszawa 1971; *Zmiana przepisów o wydaleniu z zakonu*, „Prawo Kan.” 18 (1975) nr 1—2, s. 69—71. — Ponadto przygotował do druku *Autobiografię* Józefa Sebastiana Pelczara, „Prawo Kan.” 9 (1966) nr 1—2, s. 213—312; jest współautorem pracy z zakresu procesu beatyfikacyjnego pt. *Nieszczęśliwy przypadek czy męczeństwo (Refleksje kanonisty nad śmiercią Karoliny Kózkówny)*, tamże, 15 (1972) nr 1—2, s. 119—158; jest redaktorem dzieł zbiorowych: *Studia o ojcu Maksymilianie Kolbe*. Warszawa 1971, oraz *O Maksymilianie Kolbie, środowisko życia i działalności*, Warszawa 1971.

²⁹¹ Opublikował m. in.: *Exsistit in Codice Iuris Canonici responsabilitas communitatis*, Romae 1960; *De punitione communitatis ratione ipsius delicti*, „Prawo Kan.” 5 (1962) nr 1—2, s. 41—75; *Podstawy władzy kościelnej z punktu widzenia teologiczno-kanonicznego*, tamże, nr 3—4, s. 139—159; *Odpowiedzialność zbiorowa*, „Homo Dei” 31 (1962) 317—324; *Teologiczno-kanoniczne refleksje nad podstawami władzy zwierzchniej w stanach doskonałości*, tamże, 7 (1964) nr 1—2, s. 309—340; *Réflexions théologico-canoniques sur les fondements du pouvoir dominatif dans les états de perfection*, „L'Année Canonique” 10 (1965) 213—238; *Czynniki powstania specyficznej relacji zależności między podwładnym a przełożonym w stanach doskonałości*, „Rocz. Teol.-Kan.” 12 (1965) z. 5, s. 45—56; *Ewolucja pojęcia kary właściwej dla zbiorowości. Historyczno-kanoniczne studium od Gracjana do Soboru Trydenckiego*, „Prawo Kan.” 8 (1965) nr 1, s. 3—94, nr 3—4, s. 3—77; *Pojęcie przestępstwa (crimen) u dekretystów*, tamże, nr 3—4, s. 145—152; *Warunkowe przekazywanie władzy przez prawo*, tamże, 9 (1966) nr 1—2, s. 313—328; *Wprowadzenie do teologii prawa kanonicznego*, tamże, 10 (1967) nr 1—2, s. 3—32; *Prawne aspekty Konstytucji „Lumen Gentium”*, tamże, s. 59—88; *Cechy charakterystyczne prawodawstwa kanonicznego w świetle posoborowych tendencji*, tamże, nr 3—4, s. 3—27; *Dyspensowanie od prawa powszechnego w świetle Motu proprio „De Episcoporum muneribus”*, tamże, s. 45—78; *Normy ogólne prawa osobowego. O duchowieństwie w ogólności*, Warszawa 1968; *Perspektywy dokonywanej rewizji prawa kanonicznego*, „Homo Dei” 37 (1968) 166—172; *Struktura organizmu Kościoła*. W: *Kościół w świetle Soboru*, Poznań 1968, s. 145—188; *Posoborowe spojrzenie na prawo kanoniczne*, tamże, s. 519—560; *O władzy zwyczajnej i delegowanej*, Warszawa 1970; *O duchowieństwie w szczególności*, cz. I: *Hierarchiczne funkcje zarządzania Kościołem*, Warszawa 1970; *Władza zwyczajna, delegowana czy kolegiałna?*, „Prawo Kan.” 13 (1970) nr 1—2, s. 49—57; *Uprawnienia członków Ludu Bożego a uprawnienia laikatu*, tamże, s. 101—141; *Posoborowe pojęcie władzy zwyczajnej*, tamże, 14 (1971) nr 3—4, s. 3—12; *Jan Roth, profesor-kanonista*. W: *Studia prawnohistoryczne*, Warszawa 1971, s.

Należy zauważyć, że wielu kanonistów pracujących naukowo można obecnie spotkać wśród wykładowców prawa kanonicznego w polskich seminariach duchownych i wśród pracowników kurii biskupich. Wielu polskich kanonistów pracuje w Kurii rzymskiej.

1—142; *Prawo kościelne (I—VIII w.)* W: *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 1971, s. 597—614; *Criterion distinctionis inter potestatem administrativam iudiciale et voluntariam*, „Periodica de re mor., can., lit.” 60 (1971) 643—651; *Il problema della colpa e della pena di una società organizzata*. W: *Ius Populi Dei*, vol. I, Roma 1972, s. 523—565; *Die Erstreckung der Strafsanktion auf nicht schuldige Personen, die zum Straffälligen in Beziehung stehen, nach der Lehre der Dekretisten und Dekretalisten*, „Zeitschrift d. Savigny-Stift. f. Rechtsgeschichte. Kan. Abt.” 59 (1973) 175—190; *Synodus Episcoporum in quantum „partes agens totius catholici episcopatus”*, „Periodica de re mor., can., lit.” 62 (1973) 375—391; *Animadversiones quaedam ad disceptationem de iuribus personarum in Ecclesia pertinentes*, tamże, 64 (1975) 275—283; *Matrimonium sub conditione*, tamże, 64 (1975) 141—146; *Wpływy chrześcijańskie na pierwotne prawo polskie w sprawach małżeńskich*, „Prawo Kan.” 13 (1975) nr 1—2, s. 73—87; *Aktualna problematyka aktu warunkowego*, tamże, nr 3—4, s. 87—99; *Akty administracyjne i ich rola w organizmie Kościoła*, tamże, 19 (1976) nr 1—2, s. 49—73; *Refleksje nad nowym „Ordo Poenitentiae” i schematem prawa kanonicznego dotyczącego sakramentu pokuty*, tamże, s. 75—81; *Czy synod biskupów może zastąpić sobór powszechny?* W: *W kierunku prawdy*, praca zbiorowa pod red. B. Bejzego, Warszawa 1976. — Ponadto ks. M. Żurowski dostosował do posoborowego prawa kanonicznego podręcznik ks. S. Biskupskiego: *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego. Teoria małżeństwa i prawo materialne*, cz. I—II, Warszawa 1971.

²⁹² Ważniejsze prace publikowane: *Zasada śledcza w kanonicznym procesie karnym*, „Studia Warm.” 1 (1964) 283—337; *Uprawnienia biskupów dotyczące Mszy św. i sakramentów św. zawarte w Motu proprio „Pastorale munus”*, tamże, 2 (1965) 279—350; *Sledztwo szczegółowe w karnym prawie kanonicznym*. W: *Praca naukowa Wydziału Prawa Kanonicznego ATK w latach 1954—1964*, Warszawa 1965, s. 117—130; *Kara śmierci w Kościele*, tamże, s. 131—137; *Konferencje dekanalne w kanonicznym prawie powszechnym i warmińskim*, „Studia Warm.” 3 (1966) 79—93; *Odnowa Mszy św. w świetle soborowej reformy liturgicznej*, tamże, 4 (1967) 399—446; *Czynny udział wiernych we Mszy św. w świetle soborowej odnowy liturgicznej*, „Prawo Kan.” 10 (1967) nr 3—4, s. 225—252; *Przyznanie sądowe strony w procesie kanonicznym*, „Studia Warm.” 5 (1968) 325—472; *Struktury kolegialne w posoborowym prawie kanonicznym*, tamże, 6 (1969) 347—375; *Ocena sędziowska środków dowodowych w procesie kanonicznym*, „Prawo Kan.” 12 (1969) nr 1—2, s. 147—160; *Posoborowe prawo kanoniczne w opracowaniach polskich*. W: *Posoborowe publikacje teologiczne w Polsce*, Warszawa 1969, s. 285—334; *Le droit ecclésiastique postconciliaire dans les travaux des canonistes polonais*. W: *Publications théologique post-conciliaires en Pologne*, Varsovie 1970, s. 331—385; *Konstrukcja teologiczna prawa kanonicznego jako wyraz inspiracji Soboru*. W: *Myśl posoborowa w Polsce*, Warszawa 1970, s. 222—234; *Construction théologique du droit canon en tant qu'expression de l'inspiration du Concile*. W: *La pensée postconciliaire en Pologne*, Varsovie 1970, s. 298—311; *Wskazania Soboru Watykańskiego II źródłem natchnień i prac kanonistów*. Podsumowanie wypowiedzi ankietowych. W: *Myśl posoborowa w Polsce*, s. 379—387; *Les décisions du Concile Vatican II — source*

O stale powiększającym się dorobku naukowym kanonistów polskich informują polskie i zagraniczne publikacje bibliograficzne dotyczące nauk kościelnych. Powojenny dorobek kanonistów pol-

d'inspiration et du travail des canonistes polonais. W: *La pensée post-conciliaire en Pologne*, s. 420—430; *Niektóre aspekty kontrreformacyjnej postawy Stanisława Hozjusza*, „*Studia Warm.*” 7 (1970) 89—118; *Z zagadnień kanonicznego postępowania karnego*, tamże, 8 (1971) 225—311; *Struktura rady kapłańskiej*, tamże, s. 493—502; *Ugodowe i polubowne rozstrzygnięcie sporów w świetle kanonicznego prawa procesowego*, „*Prawo Kan.*” 14 (1971) nr 1—2, s. 189—203; *Zagadnienie metodyki wykładu prawa kanonicznego*, tamże, s. 355—362; *Kanoniczne procesy szczególne*, Warszawa 1971; *Na marginesie klauzuli kościelnego urzędu cenzorskiego dotyczącej dzieła Mikołaja Kopernika*, „*Studia Warm.*” 9 (1972) 231—259; *Kanoniczne sprawy małżeńskie w świetle posoborowego prawa procesowego*, tamże, 10 (1973) 277—349; *Mikołaj Kopernik — doctor decretorum*, „*Prawo Kan.*” 16 (1973) nr 3—4, s. 4—6; *Niektóre aspekty negatywnego ustosunkowania się kościelnego urzędu cenzorskiego do dzieła M. Kopernika*, tamże, s. 7—25; *Reforma kanonicznego procesu małżeńskiego w świetle Motu proprio „Causas matrimoniales”*, tamże, s. 245—284; *Kanoniczny proces małżeński*, Warszawa 1973; *Wpływ środowiska kościelnego na powstanie i ukazanie się dzieła „De revolutionibus” Mikołaja Kopernika*, „*Studia Warm.*” 11 (1974) 53—92; *Warmińska kapituła katedralna a Mikołaj Kopernik*, „*Prawo Kan.*” 17 (1974) nr 1—2, s. 3—22; *Z rozważań nad treścią Roku Jubileuszowego*, tamże, 18 (1975) nr 3—4, s. 3—14; *Kanoniczna praktyka procesowa w sprawach małżeńskich*, Warszawa 1975; *Zróżdła poznania prawa kanonicznego*, „*Studia Warm.*” 12 (1975) 541—619; *Wprowadzenie do studiów kanonistycznych*, Warszawa 1976; *Inspiracje kręgu papieskiego w działalności naukowej Mikołaja Kopernika*. W: *W kierunku prawdy*, s. 517—529.

²⁹³ Opublikował m. in.: *Współczesne tendencje w prawie kanonicznym*, „*Aten. Kapł.*” 62 (1961) 175—192; *Synod rzymski*, tamże, 63 (1961) 64—71; *Instrukcja o małżeństwach mieszanych*, „*Wiad. Diec.*” (Katowice) 34 (1966) 99—102; *Motu proprio „Ecclesiae Sanctae”*, tamże, s. 133—142; *Nowe normy o uprawnieniach biskupów do udzielania dyspens od prawa powszechnego*, tamże, 35 (1967) 54—60; *Nowe normy o odpustach*, tamże, s. 109—115; *Powierzenie parafii zakonnikom według Motu proprio „Ecclesiae Sanctae”*, „*Prawo Kan.*” 11 (1968) nr 1—2, s. 61—80; *Osobowość prawna Kościoła katolickiego w świetle Konstytucji „Lumen Gentium”*, tamże, nr 3—4, s. 3—18; *Niektóre wnioski prawne dotyczące Kościoła, wynikające z Konstytucji „Lumen Gentium”*, „*Śl. Studia Hist.-Teol.*” 1 (1968) 81—91; *Symulacja częściowa w ujęciu k. 1086 § 2 a nauka o małżeństwie Konstytucji „Gaudium et spes”*, tamże, 2 (1969) 31—49; *Normy ogólne Kodeksu Prawa Kanonicznego*, Warszawa 1969; *Czy jeszcze obowiązuje prawo kanoniczne*, „*Homo Dei*” 38 (1969) 206—211; *Sakramentalne podstawy pozycji prawnej wiernych w Kościele*, „*Prawo Kan.*” 13 (1970) nr 1—2, s. 143—158; *Nowe przepisy o małżeństwach mieszanych*, „*Aten. Kapł.*” 75 (1970) 449—459; *Chrzest jako czynnik konstytuujący Kościół w dokumentach Soboru Watykańskiego II*, „*Śl. Studia Hist.-Teol.*” 3 (1970) 137—164; *O nową koncepcję kościelnego prawa publicznego wewnętrznego*, tamże, 4 (1971) 143—159; *Chrzest jako podstawa jedności Kościoła*, Warszawa 1971; *Stanowisko proboszcza w świetle wskazań soborowych*, „*Wiad. Diec.*” 39 (1971) 36—43; *Refleksje o kościelnym prawie fundamentalnym*, „*Śl. Studia Hist.-Teol.*” 5 (1972) 43—57; *Teologia prawa jako nauka o ontologicznych*

skich został zarejestrowany w następujących wykazach bibliograficznych, stanowiących kontynuację *Polskiej bibliografii prawa kanonicznego* J. Bara i W. Zmarza: J. Bar, A. Schletz: *Polska Biblio-*

podstawach prawa kościelnego, tamże, s. 59—70; *Miejsce i rola Kościoła lokalnego w Kościele powszechnym*, tamże, s. 255—261; *Problem prawnego ujęcia struktur Kościoła (W oparciu o krytykę schematu prawa fundamentalnego)*, „Prawo Kan.” 15 (1972) nr 3—4, s. 55—60; *La „Loi fondamentale” de L’Église*, „Nouv. Revue Théol.” 94 (1972) 251—268; *Zarys teologii prawa kościelnego*, Warszawa 1973; *Prawo kanoniczne na tle trendów antyjurystycznych*, „Coll. Theol.” 43 (1973) f. 4, s. 37—46; *Słowo i sakrament jako czynniki kształtujące prawo kościelne*, „Prawo Kan.” 16 (1973) nr 1—2, s. 3—15; *Posoborowy wykład kościelnego prawa publicznego. Zarys problematyki*, tamże, nr 3—4, s. 79—109; *Zagadnienie wstępu do nauki prawa kanonicznego. Uwagi na marginesie Dekretu „Optatam totius”*, tamże, 17 (1974) nr 1—2, s. 3—30; *Prawo i duszpasterstwo. Uwagi o prawnym i pastoralnym charakterze synodów diecezjalnych*, „Wiad. Diec.” 42 (1974) 17—27; *Das erste polnische Plenarkonzil — seine Bedeutung für den Integrationsprozess der Bevölkerung Polens zwischen den beiden Weltkriegen*, „Osterr. Archiv für Kirchenrecht” 26 (1975) 143—158; *Wprowadzenie do zagadnienia roli prawa w Kościele*, „Prawo Kan.” 18 (1975) nr 1—2, s. 3—24; *Cechy charakterystyczne katowickiego prawa diecezjalnego*, „Sl. Studia Hist.-Teol.” 8 (1975) 167—180; *Inspiracje dla zagadnienia rozwoju wypływające z pojęcia „communio”*, tamże, s. 259—269; „*Salus animarum*” jako cel prawa kanonicznego. W: *W kierunku prawdy*, s. 201—217. — Należy też wspomnieć o udziale ks. R. Sobańskiego w pracach nad bieżącą bibliografią nauk kościelnych.

²⁹⁴ Od 1968 r. publikuje *Posoborowe prawodawstwo kościelne*; zawiera ono obok tekstu oryginalnego także prywatne tłumaczenie polskie. Z innych prac ks. E. Sztarfrowskiego należy wymienić: *Uprawnienia biskupów w sprawach małżeńskich (W świetle Motu proprio „Pastorale munus” i „De Episcoporum muneribus” oraz Instrukcji „Matrimonii Sacramentum”)*, „Prawo Kan.” 10 (1967) nr 3—4, s. 253—273; *Odrzucenie skargi powodowej na podstawie art. 64 Instrukcji „Provida”*, tamże, 11 (1968) nr 3—4, s. 383—385; *Współpracownicy biskupa diecezjalnego w pasterskim posługiwaniu*, Warszawa 1968; *Zmiany w prawie kodeksowym dotyczące święceń*, tamże, 12 (1969) nr 3—4, s. 29—78; *Miejscą i czasy święte*, Warszawa 1970; *Nowe aspekty prawne posługiwania proboszczowskiego*, „Prawo Kan.” 13 (1970) nr 1—2, s. 59—100; *Inspiracje soborowe w zakresie prawa kanonicznego*, tamże, 14 (1971) nr 1—2, s. 3—27; *Uprawnienia Konferencji Biskupich*, tamże, s. 29—60; *Udział wykładowcy w przygotowaniu i przeprowadzeniu wykładu*, tamże, nr 3—4, s. 335—342; *Kolegialność biskupów według Konstytucji soborowej „Lumen Gentium”*, tamże, 15 (1972) nr 3—4, s. 3—53; *Kolegialność hierarchii kościelnej przed Soborem Watykańskim II*, tamże, 16 (1973) nr 1—2, s. 17—44; *Synod Biskupów nowym organem kolegialnym*, tamże, nr 3—4, s. 111—169; *Udział biskupów w pracach odnowionej Kurii Rzymskiej*, tamże, s. 171—207; *Kolegialne działanie biskupów na tle Vaticanum II*, Warszawa 1975; *Prawo Kanoniczne*, I, Warszawa 1976.

²⁹⁵ Opublikował m. in.: *Stosunek Kościoła do państwa w konkordatach łotewskim i rumuńskim*. W: *Praca naukowa Wydziału Prawa Kanonicznego ATK w latach 1954—1964*, Warszawa 1965, s. 35—41; *Najstarsze węgierskie Reguły zakonu paulinów na tle kościelnego prawa powszechnego*, tamże, s. 50—59; *Powstanie zakonu paulinów i jego naj-*

grafia teologiczna za lata 1940—1948 (Warszawa 1969); J. Bar: *Polska bibliografia prawa kanonicznego za 1941—1947*;²⁹⁹ tenże: *Polska bibliografia prawa kanonicznego za lata 1941—1956*;³⁰⁰ J. R. Bar, R. Sobański: *Polska bibliografia teologii i prawa kanoniczne-*

starsze reguły, „Prawo Kan.” 10 (1967) nr 1—2, s. 193—220; *Zakony męskie w Polsce w 1967 r.*, tamże, 11 (1968) nr 3—4, s. 329—342; *Historia kodyfikacji konstytucji zakonu paulinów od 1308 do 1930 r.*, „Nasza Przeszłość” 31 (1969) 11—74; *Urzędy i beneficja kościelne. Małytek kościelny*, Warszawa 1970; *Zagadnienie niedyskryminacji w dokumentach Soboru Watykańskiego II*, „Prawo Kan.” 17 (1974) nr 1—2, s. 31—61; *Teologiczno-prawne uzasadnienie soborowego ujęcia tolerancji i niedyskryminacji*, tamże, nr 3—4, s. 23—50.

²⁹⁶ Opublikował m. in.: *Synody arcybiskupa Henryka Kietlicza (1199—1219)*, „Prawo Kan.” 12 (1969) nr 3—4, s. 95—128; *Synod diecezjalny poznański z roku 1642*. W: *Studia prawno-historyczne*, Warszawa 1971, s. 143—263; *Idea wolnego Kościoła w wolnym państwie w piśmie kanonistów niemieckich z początku XIX wieku — G. Zirkeła i F. A. Freya*, „Prawo Kan.” 16 (1973) nr 3—4, s. 27—45; *Kościół protestancki w Polsce w latach 1918—1972*, tamże, s. 47—78; *Stan prawny Kościoła katolickiego w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1815—1850 w świetle prawa pruskiego*, Warszawa 1975.

²⁹⁷ Opublikował m. in.: *Próba wyjaśnienia pojęcia całkowitej symulacji małżeństwa*, „Prawo Kan.” 14 (1971) nr 3—4, s. 13—32; *Czy wykluczenie sakramentalności małżeństwa stanowi całkowitą symulację małżeństwa?*, tamże, 17 (1974) nr 1—2, s. 234—235; *Świadomość symulacji u całkowicie symulującego małżeństwo*, tamże, nr 3—4, s. 97—106; *Czy wykluczenie głównych celów małżeństwa stanowi całkowitą symulację małżeństwa?*, tamże, s. 359—360; *Positivus actus voluntatis excludens matrimonium* (can. 1086 § 2 CJC), tamże, 18 (1975) nr 1—2, s. 89—101; *Całkowita symulacja małżeństwa to trudny problem (Uwagi o wyroku rotalnym coram Arcyepiscopo de Jorio)*, tamże, s. 323—325; *Szafarz sakramentu bierzmowania według nowego Obrzędu*, tamże, 19 (1976) nr 1—2, s. 83—91; *Całkowita symulacja małżeństwa*, Warszawa 1976.

²⁹⁸ Opublikował m. in.: *Próba dostosowania norm prawa kanonicznego o inkardynacji i ekskardynacji do współczesnych potrzeb duszpaństwa*, „Prawo Kan.” 11 (1968) nr 1—2, s. 45—60; *Reforma Kongregacji Św. Oficjum*, tamże, nr 3—4, s. 19—35; *Rada Kapłańska wyrazem soborowej odnowy prezbiterium*, tamże, 12 (1969) nr 3—4, s. 3—26; *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, Warszawa 1970; *Aspekty prawne dialogu między hierarchią a katolikami świeckimi*, „Prawo Kan.” 13 (1970) nr 1—2, s. 385—418; *Reforma kanonicznego prawa procesowego po Soborze Watykańskim II*, tamże, 14 (1971) nr 1—2, s. 167—187; *Bojaźń przed utratą dobrego imienia a ważność małżeństwa*, tamże, nr 3—4, s. 392—396; *Synody pastoralne po Soborze*, „Znak” 24 (1972) 457—463; *Reforma kanonicznego procesu małżeńskiego według Motu proprio pap. Pawła VI „Causas matrimoniales”*, „Analecta Cracov.” 4 (1972) 267—314; *Normy postępowania w sprawach małżeńskich wydane przez Stolicę Apostolską dla diecezji Stanów Zjednoczonych*, „Prawo Kan.” 16 (1973) nr 1—2, s. 177—204. — Ponadto ks. T. Piernik opracował *Prawodawstwo Kościoła w Polsce 1961—1970*, t. I: *Dokumenty dotyczące Polski wydane przez Stolicę Apostolską*, Prymasa Polski i Konferencję Episkopatu Polski, t. II/1—4: *Ustawodawstwo diecezjalne*, Warszawa 1970—1974.

²⁹⁹ „Rocz. Teol.-Kan.” 1 (1949) 477—487.

³⁰⁰ „Prawo Kan.” 1 (1958) nr 1—2, s. 387—439.

go za lata 1949—1968 (Warszawa 1972); *Polska bibliografia teologii i prawa kanonicznego za rok 1969*, praca zbiorowa pod red. J. R. Bara (Warszawa 1971); *Polska bibliografia teologii i prawa kanonicznego za rok 1970*, praca zbiorowa pod red. J. R. Bara (Warszawa 1972); *Polska bibliografia nauk kościelnych za rok 1971*, praca zbiorowa pod red. J. R. Bara i R. Sobańskiego (Warszawa 1973); *Posoborowe publikacje teologiczne w Polsce*, praca zbiorowa pod red. J. Myśkowa i B. Przybywszewskiego (Warszawa 1961).³⁰¹ Polska teologiczno-kanonistyczna produkcja wydawnicza w dużym wyborze jest uwzględniana, począwszy od tomu trzeciego (1969), w zbiorze bibliograficznym o charakterze międzynarodowym pod nazwą: *Répertoire Bibliographique des Institutions Chrétiennes* (= RIC), wydawanym w formie rocznika od 1969 r. przez *Centre de Recherche et de Documentation des Institutions Chrétiennes* (= CERDIC).

Zakończenie

Kanonistyka polska ma swoją bogatą tradycję. Początki jej zbiegają się z początkami organizującego się życia publicznego w państwie polskim. Wynika to z faktu, że prawo kanoniczne nie tylko służyło pomocą młodemu Kościołowi polskiemu w jego starcie do pochodu eschatologicznego, ale też było podstawą praworządności w życiu społecznym w ogóle. Kanoniści należeli do pierwszych, którzy w państwie chrześcijańskim uczyli wprowadzać w życie zasady sprawiedliwości, ładu i porządku społecznego.

Początkowo wiedzę kanonistyczną musieliśmy zdobywać wyłącznie na uniwersytetach zagranicznych, głównie w północnych Włoszech. Od chwili założenia Uniwersytetu Krakowskiego, a więc od 1364 r., mamy własny kanonistyczny ośrodek naukowy wysokiej rangi. Z czasem będzie ich sporo, gdyż każda nowa uczelnia wyższa stwarzała możliwość zdobywania w niej formacji kanonistycznej, cenionej w życiu społecznym kraju.

W historii kanonistyki polskiej były zarówno wzloty jak i upadki. Aż do połowy XVI wieku nauka prawa kanonicznego miała swój właściwy poziom w największym w kraju ośrodku kanonistycznym, jakim był Uniwersytet Krakowski. Po latach pewnego zastoju widzimy wysiłki do jej odrodzenia. Okres słabości politycznej kraju i lata rozbiorów nie sprzyjały odnowie kanonistyki, jak zresztą i innych nauk. Pełniejsze jej odrodzenie nastąpiło w drugiej połowie XIX wieku w wyniku intensywnego zainteresowania się przez wielu znakomitych prawników polskich prze-

³⁰¹ Publikacja zawiera m. in. artykuł T. Pawluka: *Posoborowe prawo kanoniczne w opracowaniach polskich* (s. 285—334).

szłością prawa kanonicznego w Polsce. Od tego czasu, głównie dzięki współpracy kanonistów zajmujących się prawem obowiązującym z kanonistami-historykami, kanonistyka polska utrzymuje się na odpowiednim poziomie. Z chwilą, gdy katedry prawa kościelnego na uniwersyteckich wydziałach prawa ustąpiły miejsca państwowemu prawu wyznaniowemu, naukową formacją kanonistyczną zajmują się głównie dwa wydziały prawa kanonicznego: Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Kanoniści polscy, poza możliwością publikowania swych prac w wydawnictwach katolickich uczelni wyższych, mają do swej dyspozycji „Prawo Kanoniczne” — wydawane przez Wydział Prawa Kanonicznego ATK, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” — wydawane przez Katolicki Uniwersytet Lubelski, oraz wiele innych naukowych czasopism o charakterze teologiczno-duszpasterskim, wydawanych przez ogólnopolskie i diecezjalne ośrodki naukowe.

Dorobek naukowy kanonistów polskich jest niemały. Wśród nich widzimy nie tylko uczonych pracujących odtwórczo, ale i badaczy o umysłach głębokich, którzy głębiej wnikali w zagadnienia prawne, przyczyniając się do rozwoju prawa kanonicznego w skali ponadkrajowej. Jeżeli wiele cennych polskich publikacji kanonistycznych nie znalazło oddźwięku w światowej literaturze kanonistycznej, to należy to przypisać nieznanomości języka polskiego za granicą. Ogólnie jednak oceniając polski wysiłek kanonistyczny, zwłaszcza dawniejszy, należy stwierdzić, że w wielu przypadkach był on za mały, aby dorównać wysiłkom kanonistów zachodnich. Złożyło się na to wiele przyczyn, nie zawsze o charakterze subiektywnym.

Kanonisci polscy, oprócz naukowych, spełniali rozliczne usługowe funkcje społeczne. Znane są ich dawniejsze funkcje wobec biskupów i panujących. Dzięki ich pomocy właściwie funkcjonowały kancelarie biskupie i książęce oraz sądy kościelne, sporządzano dokumenty prawne, redagowano ustawy synodalne i państwowe, rozstrzygano spory o dużym niekiedy znaczeniu politycznym. Pomoc ich i dziś jest niezbędna na wielu odcinkach życia kościelnego. Nie do pomyślenia jest dziś właściwe funkcjonowanie kurii biskupich, sądów kościelnych, czy naukowo-wychowawczych zakładów teologicznych, bez zaangażowania w nich wykształconych kanonistów. Kanoniści polscy czynnie włączyli się w dzieło odnowy posoborowej w Kościele polskim. Trwałym ich dorobkiem jest np. opracowanie podręczników z zakresu prawa kanonicznego dla seminariów duchownych, wydawanie źródeł posoborowego prawa kanonicznego, zarówno powszechnego jak i polskiego, organizowanie zjazdów kanonistycznych mających na celu poszerzenie znajomości aktualnie obowiązującego prawa kościelnego wśród kanonistów pracujących zawodowo.

Należy się spodziewać, że rozwój kanonistyki polskiej będzie stale przejawiać tendencje zwykłe. Trzeba jednak pamiętać, że pomyślny jej rozwój zależy nie tylko od właściwej organizacji pracy dydaktyczno-naukowej na wydziałach kanonistycznych, ale i od napływu na studia odpowiedniej liczby kandydatów oraz od właściwej opieki. Nie wolno też zapominać, że rozwój nauki nie może mieć odpowiedniego tempa, jeżeli nie będą istnieć ożywione międzynarodowe kontakty naukowe. Nauka prawa kanonicznego, ze względu na powszechność Kościoła katolickiego, posiada charakter wybitnie międzynarodowy. Dlatego z zadowoleniem należy zawsze witać w Polsce wizyty naukowe wybitnych kanonistów zagranicznych. W ostatnim okresie było ich wiele, zaplanowane są dalsze. Wizyty kanonistów zagranicznych ułatwiają z kolei zaprezentowanie zagranicy polskiej myśli kanonistycznej — poprzez bezpośrednią dyskusję i w ramach rewizyt.

Le droit canon en Pologne

RÉSUMÉ

Les principes de la tradition canonistique polonaise coïncident avec des principes de la vie publique qui vanaient d'être organisée dans le jeune État polonais. C'était le résultat du fait que le droit canon a servi non seulement d'aide à la jeune Église polonaise en la réalisation de la mission qui lui était propre, mais encore a servi de base pour le régime de la légalité en vie sociale en général. Les canonistes étaient parmi les premiers qui s'occupaient de l'enseignement des principes de la justice et de l'ordre public dans l'État polonais chrétien.

Au commencement on était en Pologne contraint d'acquiescer la science canonistique dans les universités à l'étranger, surtout en l'Italie du nord. Dès temps de la fondation de l'Université de Cracovie et de la Faculté des décrets — ce qu'avait lieu en 1364 — on observe à Cracovie un vif développement d'un centre scientifique sur un grande échelle, qui servait aux besoins de la propre canonistique polonaise. Avec le temps, le nombre des centres semblables s'accroissait, parce que chaque neuve école supérieure avait l'intention de créer des possibilités d'acquiescer la formation canonistique, si appréciée dans l'ancienne vie sociale du pays.

En l'histoire de la canonistique polonaise il y avait aussi bien des élans que des chutes. Jusqu' à la moitié du XVIe siècle l'instruction du droit canon à l'Université Cracovienne, c.-à-d. dans le plus grand centre de la canonistique polonaise, se maintenait au niveau convenable. Il suivaient des ans de la certaine stagnation, mais après elle nous voyons de nouveaux efforts de la renaissance. Certes, la période de la faiblesse politique et les années des partages de la Pologne — n'étaient pas favorables à la rénovation ni de la canonistique ni d'autres disciplines scientifiques. La renaissance plus complète de la canonistique avait lieu dans la seconde moitié du XIXe siècle, quand plusieurs juristes éminents ont pris de l'intérêt vif pour passé du droit canon en Pologne. De ce temps-là — principalement grâce à la col-

laboration organisée entre les canonistes-dogmatiques et les canonistes-historiens — la canonistique polonaise se maintient au niveau convenable.

A l'heure actuelle de la formation canonistique s'occupent surtout les deux facultés du droit canon: à l'Université Catholique de Lublin et à l'Académie de Théologie Catholique de Varsovie. Outre des possibilités de publier des travaux scientifiques dans des éditions des écoles supérieures catholiques, les canonistes polonais disposent des périodiques „Prawo Kanoniczne” („Droit Canon”), édité par la Faculté du droit canon de l'Académie de Théologie Catholique de Varsovie, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” („Annales Théol.-Canoniques”), éditées par l'Université Catholique de Lublin, ainsi que de beaucoup d'autres périodiques de caractère théologo-pastoral, édités par des centres scientifiques sur l'échelle nationale du pays ou sur l'échelle diocésaine.

L'acquis scientifique des canonistes polonais est assez grand. Nous trouvons parmi eux non seulement des savants qui travaillent d'une façon reproductive, mais aussi des chercheurs d'un esprit large qui pénétraient profondément dans des questions juridiques et contribuaient beaucoup au développement du droit canon sur l'échelle européenne. La question de la barrière linguistique (de l'ignorance de la langue polonaise à l'étranger) se présente comme la principale cause du fait que beaucoup de publications de valeur polonaises en domaine du droit canon n'ont pas trouvé de retentissement plus vif dans la littérature canonistique mondiale. Mais en appréciant en général des efforts polonais en domaine de l'enseignement du droit canon, et les efforts plus anciens en particulier, faut-il reconnaître, qu'en comparaison avec des efforts des canonistes d'ouest, nos efforts étaient à plusieurs reprises encore trop faibles. Beaucoup de raisons diverses ont contribué à un tel résultat et ce n'étaient pas seulement des raisons subjectives.

Outre des fonctions scientifiques les canonistes polonais exerçaient aussi des fonctions de service social de divers caractère. Bien connues sont leur anciennes fonctions auprès d'évêques et de royaumes. Grâce à leur aide des chancelleries des évêques et des princes ainsi que des tribunaux ecclésiastiques fonctionnaient proprement, ont été préparés des documents publics, ont été rédigées des lois synodales et des lois d'État, ont été réglés des différends, parfois d'une grande importance politique. Encore à l'heure actuelle l'assistance des canonistes dans des secteurs divers de la vie ecclésiastique se présente nécessaire. Le fonctionnement propre des curies épiscopales, des tribunaux ecclésiastiques ou des instituts théologiques scientifico-éducatifs, sans y engager des canonistes bien cultivés, paraît inconcevable. Les canonistes polonais donnaient son adhésion active à l'oeuvre de la rénovation post-conciliaire. Leur acquis de valeur durable constituent p. ex. la rédaction des manuels du droit canon pour des séminaires ecclésiastiques, l'édition des sources du droit canon après le Concile Vatican II (aussi bien en domaine du droit canon universel que du droit canon polonais). L'organisation des congrès des canonistes ayant pour but l'élargissement de la connaissance du droit canon en vigueur par des canonistes-praticiens qui exercent leur profession.

On peut espérer que le développement de la canonistique polonaise aura toujours la tendance à la hausse. Mais de même il faut prendre en considération que le développement propre dépend non seulement de l'organisation propre du travail didactico-scientifique aux facultés du droit canon, mais dépend encore d'affluence d'un nombre convenable des candidats et de la protection exercés sur eux. De même il ne faut pas oublier que le développement de la science n'aurait pas pu

atteindre un rythme convenable s'il n'existaient pas des vifs contacts scientifiques sur l'échelle internationale. Vu l'universalité de l'Église catholique, l'instruction du droit canon doit avoir un caractère par excellence international. C'est pourquoi tous les canonistes étrangers éminents sont accueillis en Pologne avec satisfaction. Récemment ils en sont venus en Pologne plusieurs et de nouvelles visites sont projetées. Des visites des canonistes étrangers facilitent — à leur tour — la présentation de la pensée canonistique polonaise à l'étranger si bien en voie de la discussion directe que dans le cadre des visites rendues.